

ЕКОНОМІКА

1(40) - 2015

ТА ПРАВО

ECONOMY AND LAW

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ■ ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 2001 р. ■ ВИХОДИТЬ 3 РАЗИ НА РІК ■ КИЇВ

*Економіці — правове забезпечення,
законам — економічне обґрунтування*

ЗМІСТ

Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку

- ВАСИЛЕНКО В.Н. О некоторых результатах теоретического анализа термина «регион»
- БУРЛУЦЬКИЙ С.В. Концепція «створення спільної цінності» в системі стратегічного планування розвитку регіонів
- КОТОВ Є.В., ЛЯШЕНКО В.І. Про необхідність якісного статистичного забезпечення оцінки стадій модернізації промислових міст і регіонів України
- БОЙЧЕНКО Е.Б. Науково-методичні засади забезпечення механізму діагностики регіонального соціуму
- БЛАГОДАРНИЙ О.І., КОРШИКОВА І.О., ПЛУЖНИКОВА Є.А. Теоретичні основи забезпечення сучасного розвитку регіонів
- БУТЕНКО Т.О. Определение эффективности межрегиональных экономических взаимодействий
- МЕДВИДЬ В.Ю. Чинники регіональних відмінностей в параметрах економічного розвитку
- ВАСИЛЕНКО Д.В. Выделение императивов как способ диагностики функционирования региональной экономической системы
- АЗАРОВА Г.В. Интегральная оцінка рівня соціально-економічного розвитку регіонів України

CONTENTS

Socio-economic problems of regional development

- 3 VASYLENKO V.M. On some results of a theoretical analysis of the term «region»
- 13 BURLUTSKY S.V. «Shared value creation» concept in the system of strategic planning of regional development
- 20 KOTOV E.V., LAYSHENKO V.I. On the necessity of providing good-quality statistical support to the evaluation of modernization of industrial cities and regions in Ukraine
- 28 BOYCHENKO E.B. Scientific and methodical bases for providing the mechanism of diagnostics of a regional society
- 36 BLAGODARNYI O.I., KORSHYKOVA I.O., PLUZHNYKOVA E.A. Theoretical bases for providing modern development of regions
- 43 BUTENKO T.O. Determination of inter-regional economic interactions effectiveness
- 50 MEDVID V.Yu. Factors of regional distinctions in the parameters of the economic development
- 55 VASYLENKO D.V. Identification of imperatives as a way of diagnostics of a regional economic system functioning
- 61 AZAROVA H.V. Integral evaluation of the level of socio-economic development of Ukraine's regions

**Економіка праці,
соціальна економіка та політика**

ДРУЖИНИНА В.В. Взаємодія суб'єктів і об'єктів місцевого ринку праці в рамках механізму забезпечення його збалансованості

МОРОЗ О.С. Повышение эффективности социального диалога в Украине

КАВЫРШИНА В.А. Защита общественных интересов в государственно-частных партнерствах, создаваемых в сфере жизнеобеспечения городов

Проблеми управління виробництвом

ЗАХАРОВА О.В., ГОРОДНИЧУК Н.В. Диагностика качества профессионального развития персонала промышленного предприятия

ПОДЛУЖНА Н.О. Особенности использования знаний при формировании человеческого капитала предприятия

ПЕРЕВОЗЧИКОВА Н.О., ЛУКАШОВА О.О. Анализ факторов окружающей среды при проведении оценки адаптационного потенциала машиностроительного предприятия

Рецензії, коментарі, відгуки

ГРИЦЕНКО С.І. Новый навчальний посібник з регіональної економіки

**Labour economics,
social economy and policy**

66 DRUZHYNINA V.V. Interactions between subjects and objects of a local labour market within the mechanism of providing its balance

74 MOROZ O.S. Improving the efficiency of social dialogue in Ukraine

79 KAVYRSHYNA V.O. Protection of social interests in public-private partnerships created in the sphere of city life support

Problems of production management

86 ZAKHAROVA O.V., GORODNICHUK N.V. Diagnostics of quality of professional development of the industrial enterprise's personnel

94 PODLUZHNA N.O. Features of knowledge use in the formation of enterprise's human capital

100 PEREVOZCHYKOVA N.O., LUKASHOVA O.O. Analysis of external environment factors in assessing the adaptive potential of a machine-building company

Reviews, Comments, Opinions

107 GRYTSENKO S.I. New training manual on the regional economy

УДК 332.1

В.Н. ВАСИЛЕНКО, д-р екон. наук, Заслуженный деятель науки и техники Украины, заместитель директора по научной работе Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

О НЕКОТОРЫХ РЕЗУЛЬТАТАХ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ТЕРМИНА «РЕГИОН»

Ключевые слова: семантический и этимологический анализ, регион (термин, понятие, категория), парадигмы региона (как территория, экономическая система, экономическое пространство).

Изложены некоторые результаты теоретического анализа термина «регион». Сделан акцент на необходимости дальнейшего углубления процесса познания его как термина, понятия и категории. Сформулирован вывод о том, что любое знание о регионе может быть дополнено более конкретными результатами, имеющими под собой детализированную информацию, касающуюся отдельных нюансов протекания соответствующих экономических процессов или содержания экономических явлений.

Территория любого крупного государства изначально является неоднородной по своим природным характеристикам: по ландшафту, природно-климатическим условиям, животному и растительному миру. На фоне усиливающихся процессов регионализации, а именно, выделения однородных и близких к ним частей в экономическом пространстве страны [1, с. 17], обостряется проблема одновекторного развития территорий, расположенных не только в границах государства (что представляется оправданным ввиду географических, природных и климатических различий), но и выступающих как сопредельные друг к другу (где нет особых различий в указанных факторах). Из-за этого нарастают противоречия между регионами как по отношению к возможностям использования основных элементов производительных сил (формирование условий, призванных оптимизировать процесс их вовлечения в общественное производство), так и по отношению к определению условий распределения и перераспределения полученных конечных результатов (налогообложение, формирование бюджетов разного уровня, выделение субвенций и субсидий и т. п.). На практике оказывается, что не существует ни одного региона, где бы все эти условия совпадали: более того, даже в границах отдельного региона нельзя обеспечить такое соответствие.

В этих условиях актуализируется задача поиска, обоснования и реализации мер, направленных на выявление, идентификацию и решение проблемных ситуаций, возникающих ввиду указанного несоответствия. Но если применительно к территориям разного масштаба можно использовать определенный стандартный набор методов для их количественного и качественного описания, то для выявления, идентификации и решения возможных проблем не может в полной мере использоваться стандартный набор методов, так как в каждом конкретном случае проблемная ситуация будет отличаться своей исключительностью. Но если в первом случае это достигается при помощи семантического (смыслового) и этимологического (по происхождению) анализа соответствующих форм (терминологического аппарата), содержания (по-

нятийного аппарата) и сущности (категориального аппарата), описывающих (раскрывающих смысл) соответствующие территории, то во втором — обеспечивается посредством не только применения, но и определенной комбинаторики соответствующих методов диагностики развития регионов, учитывающих его структуру, основные свойства, признаки, отличительные черты и меру соответствия выявленных проблем реальному состоянию дел. Будучи основной составляющей структуры государства (в территориальном срезе), регион выступает в качестве базового уровня, относительно которого в наибольшей мере могут использоваться соответствующие методы исследования.

Связано это с тем, что территория большого и относительно развитого государства в той или иной мере регионализована, представляет собой конгломерат регионов. Это является признанным фактом как в экономической науке, так и на практике. Поэтому есть достаточные основания считать именно регион базовым уровнем государства. При этом самому термину «регион» придается экономическое значение — регион как форма организации производительных сил на территории [2, с. 13].

Представляется, что истоки возникновения многих региональных проблем изначально лежат в плоскости упрощенного понимания самого термина «регион». Упрощенный характер восприятия региона как термина, обозначающего иерархический уровень территории, находящейся в промежуточном положении между государством и, например, населенным пунктом (городом, поселком или селом), и аккумулирующего в себе не только собственно масштабы территории, но и концентрацию производительных сил, накопленный экономический потенциал, а также хозяйственные связи, сложившиеся как в его границах, так и за пределами, провоцирует появление множества неточностей (появление полутонов в восприятии) в практике его применения. Чтобы углубить необходимые знания о регионе, необходим семантический и этимологический анализ соответствующего научного аппарата.

Сам термин «регион» заимствован из зарубежной лексики и обозначает то же самое, что и отечественный термин «район». То есть, в данном случае их можно рассматривать как синонимы. Теоретическое исследование семантической формы данного термина позволяет выделить определенные признаки, критерии, границы и типы, по которым можно осуществить соответствующую

классификацию, а также выделить некоторые трактовки, используемые в разных отраслях научного знания [2, 4—10]. По своей семантической форме регион, как экономический феномен, обозначает не что иное, как «территориальное образование, имеющее четко очерченные административные границы, в пределах которых воспроизводятся социальные и экономические процессы обеспечения жизни населения, обусловленные местом региона в системе территориального и отраслевого разделения труда» [3, с. 12].

Целью данной статьи является обобщение некоторых результатов теоретического анализа термина «регион» через призму современного знания о природе его возникновения и развития.

Под признаком принято понимать характерную особенность, качество экономического процесса или явления, по которым он (оно) отличается от аналогичных процессов (явлений), себе подобных. Так, существует точка зрения, что для региона основным признаком является территориальное разделение труда, исторически закрепленное, находящее продолжение в своеобразии социальных условий жизни и социальном облике населения [4, с. 170—171]. В данном случае акцент делается на исходные предпосылки, обусловившие выделение из общей территории отдельных ее составляющих. Именно территориальное разделение труда предопределило формирование на территории страны таких образований, как регион. Территориальное разделение труда послужило толчком не только для оседлости населения на данной территории, появления отраслевого разделения труда (специализации видов труда), но и стало предпосылкой формирования устоев человеческого общежития, зарождения правил межчеловеческого поведения на данной местности. Подтверждением этому могут служить сложившиеся общности людей на территории с историческими границами, которые отличаются собственным менталитетом, культурой, с присущими только им ценностями и устремлениями.

Для дальнейшего развития этих положений предлагается учитывать несколько признаков или отдельную их группу. Так, например, принято считать, что «...головними ознаками регіону можна вважати: 1) стан і характер відтворення регіону в цілому, а також його системних утворень і складових (у т. ч. територій); 2) стан і динаміку якісних і кількісних індикаторів зазначених видів відтворення, а також окремих параметрів самого процесу відтворення; 3) характер і зміст ключових регіональних проблем; 4) си-

нергетичний образ регіону з позицій мега-, макро-, мезо- та мікроутворень, процесів, явищ» [5, с. 476]. Здесь уже ударение делается на организации процессов общественного производства на данной территории, т. е. на том, как и насколько успешно взаимодействуют между собой отдельные элементы производительных сил. При этом восприятие региона пытаются обеспечить через призму сложности его образования: здесь и процессы общественного производства, и имеющиеся проблемы регионального развития, и представления о нем в контексте существующей иерархии управления и др.

На практике неизменно возникает необходимость в представлении региона не по какому-то отдельному признаку или группе признаков, а по всему спектру возможных отличительных характеристик. Для этого многие ученые предлагают использовать синтетический подход, учитывающий более значительный спектр отличительных черт региона. Например, в работе [2, с. 31] предложено синтез признаков региона представлять следующей цепью: экономико-географическое единство; административно-территориальная единица или их общность; территориально-специализированная часть народного хозяйства страны; общая народнохозяйственная задача; использование однородных природных ресурсов; существование устойчивых связей между его частями и элементами; наличие условий для всего цикла воспроизводства определенной продукции, производственной специализации, повышения его эффективности. То есть в данном случае используются значительно расширенные характеристики, на основе которых данный термин может быть представлен как семантическая форма.

Однако понимание региона как экономического феномена требует выделения более четких пространственных границ, которые бы позволяли исключать возможности наложения некоторых участков территории отдельных регионов на территорию других регионов. Для этих целей, а именно «для фиксации этого понятия (регион — *авт.*)» многие авторы предлагают учитывать при определении границ региона такие характеристики как комплексность социально-экономического развития; комплексность его промышленного развития, развития производственной и социальной инфраструктур, системы поселений; способность воспроизводить условия для гармоничного развития проживающего в регионе населения; способность производить такой объем товаров, который обеспечивал бы также возможность удовлетворения других ре-

гионов» [2, с. 29]. В данном случае пределы региона предлагается устанавливать в зависимости от характера не только протекания процессов общественного производства, но и от тесноты взаимодействия отдельных элементов производительных сил (факторов производства). В то время, как существующие границы регионов (областей) были установлены еще в советское время, исходя из нормативов управляемости низовых партийных ячеек, численного состава членов партии. Разумеется, что прошло значительное количество времени и есть необходимость в пересмотре некоторых сложившихся пропорций. Главное при этом, чтобы соблюдался принцип ресурсной обеспеченности общественных услуг, оказываемых населению.

Не ограничиваясь выделением отдельных признаков и установлением границ, некоторые специалисты-регионалисты предлагают для идентификации (вычленения) регионов на территории государства применять более высокую по своему теоретическому значению, нежели признак, оценочную меру, а именно, критерий. Так, установлено, что понятию «регион» уделяется большое внимание в экономической, географической и градостроительной литературе. Поэтому «наиболее часто употребляемыми критериями для определения понятия «регион» являются географические (расположение, величина территории и количество населения); производственно-функциональные (специфика преобладающих видов деятельности); градостроительные (характер застройки объектов производственной деятельности, жилья и инфраструктуры); социологические (нормы общения, поведения)» [6, с. 4–5]. Тем самым достигается определенная диффузия точек зрения относительно региона в различных отраслях научного знания, что делает термин «регион» полифункциональным и широко употребляемым на практике. В данном случае речь в первую очередь идет об экономической, социальной и географической составляющих отечественной науки. Ведь именно здесь наиболее часто употребляется термин «регион».

Рассмотрение основных признаков, границ и критериев выделения регионов в структуре государства позволяет вплотную подойти к рассмотрению возможной классификации данного термина. Неоднократно предпринимались практические шаги по некоторой классификации термина «регион». Так, например, существует точка зрения, что «...можно выделить следующие основные определения района (региона), принятые в научной литературе:

1. Область (район, часть страны), отличающаяся от других совокупностью естественных или исторически сложившихся экономико-географических особенностей, в большинстве случаев сочетающихся с особенностью национального состава населения.

2. Пространственно-организованная форма жизнедеятельности населения, включающая сферы проживания, профессионально-трудовой деятельности, управляемая из единого политико-административного центра и объединяемая реальными и многообразными связями (производственно-трудовыми, политическими, социально-экономическими, этическими, культурно-бытовыми) на основе самоуправления и полной реализации своих прав как субъекта социально-политической жизни.

3. Крупная таксономическая единица производственно-территориального устройства страны и форма организации производственно-общественной жизни населения, отличающаяся геоэкономическими, геополитическими, производственно-хозяйственными, культурно-этническими, динамическими характеристиками.

4. Регион — территория, характеризующаяся следующими основополагающими чертами: комплексностью, целостностью, специализацией и управляемостью, т. е. наличием политико-административных органов управления» [7, с. 30]. Основными отличительными характеристиками, положенными в основу данной классификации, выступили все те же признаки, по которым регион может быть выделен из однородных объектов. Но если по единичному признаку регион определяется как единичное явление, то по совокупности различных признаков — уже как общее явление, сведенное к какому-то синтетическому представлению.

Не ограничиваясь классификацией региона по приведенным выше признакам, в литературе встречается еще и группировка некоторых классификаций этого термина. Например, в научной статье [6, с. 3—21] предлагается выделять несколько основных групп таких классификаций. Обусловлено это тем, что «многообразие походов к определению региона повлекло за собой чрезвычайное разнообразие классификаций. Среди них можно выделить четыре основные группы. Первая — это регионы, выделяемые по единичным признакам. В региональной экономике в качестве таких признаков чаще всего выступают объем валового регионального продукта, темпы экономического роста, тип территориальной структуры хозяйства (поляризованный

или гомогенный), плотность населения, характер хозяйственной специализации региона. Вторая — это сложные регионы, выделяемые на основе совокупности признаков. Широко известна классификация регионов, проводимая журналом «Эксперт» на основе двух интегральных показателей: инвестиционного потенциала и инвестиционного риска. Третья группа выделяется на основе определения ключевых проблем регионального развития. Здесь, в частности, можно выделить депрессивные регионы, демонстрировавшие в прошлом относительно высокие темпы развития; стагнирующие регионы, отличающиеся крайне низкими или нулевыми темпами развития; пионерные регионы — регионы нового освоения; программные (плановые) регионы — регионы, на которые распространяются целевые программы социально-экономического развития, контуры которых не совпадают с границами территориального районирования. Последняя группа классификаций предполагает возможности региона осуществлять самостоятельную экономическую политику. Здесь, в частности, выделяются «планирующие» регионы, имеющие единые органы хозяйственного управления, и «плановые», лишенные подобных органов [6, с. 5—6].

Кроме того, предлагается еще выделять типы и подтипы регионов. Например, утверждается, что «наукова і практична необхідність диференційованого підходу до вивчення територіально-господарських відмінностей у межах країни зумовлює також потребу систематизації різних економічних районів. Науково обґрунтованими є об'єктивне існування двох типів економічних районів — галузевих і загальних, або багатогалузевих (інтегральних)» [8, с. 92]. С данным утверждением можно с определенной условностью соглашаться. Но это утверждение в большей мере подходит лишь к отдельным регионам, имеющим достаточно узкую производственную специализацию. Большинство же регионов Украины отличаются полифункциональной направленностью своего хозяйственного комплекса и не могут быть отнесены в такой классификации к определенным типам или подтипам.

В действительности любые попытки формирования универсального определения региона как понятия не достигают своего успеха. Сопряжено это с тем, что в каждой отрасли науки наличествует свое определение. Как результат, на практике используется несколько вариантов толкования термина «регион» применительно к различным отраслям науки. В работе [9] дока-

зывается, что сегодня этого сделать практически невозможно, несмотря на то, что делаются отдельные попытки обобщить такие определения. Так, «философская трактовка региона ассоциируется с особым «миром», которому присущи свой менталитет, образ мышления, традиции, мировоззрение, мироощущение» [там же, с. 32], «историческая интерпретация региона обычно указывает либо на утраченную со временем идентичность, либо на какие-то генетические признаки» [там же, с. 32], «геополитическое понимание региона исходит из пространственной дифференциации различных политических сил и движений, центров «мощи» и «слабости» [там же, с. 32], «экономический регион — это в большинстве случаев территория, обладающая четко выраженной специализацией производства и определенной хозяйственной целостностью» [там же, с. 33]. Следовательно, изначально любые попытки выведения универсального понятия регион обречены на неудачу, ибо невозможно найти такую формулу, которая бы пригодились на все случаи жизни, была пригодной для всех.

В регионалистике к определению понятия регион очень часто используется так называемое понимание его в широком и узком смысле слова. Когда используют это понятие в широком смысле слова, то имеют в виду некоторую абстрактную конструкцию, которая сглаживает существующие между регионами различия (такие, как признаки, критерии их выделения или типы), а когда употребляют в узком смысле слова, то конкретизируют какие-то характеристики региона. Например, «у широкому значенні під регіоном слід розуміти певну, об'єктивно існуючу, територіальну і просторову визначеність, якій притаманні природо-кліматичні, історико-демографічні ознаки, господарський уклад і тип виробничо-побутової культури. У вузькому аспекті під регіоном розуміються в межах означених територій функціональні відносини соціальних, природних, технічних комплексів, які виступають об'єктами управління і вимагають створення певних організаційних структур як об'єктів управління» [10, с. 15]. Такой прием позволяет условно разводить в пространстве регионы не только разного масштаба, но и разной наполняемости (в зависимости от характера взаимодействия отдельных элементов производительных сил между собой).

Таким образом, полученные результаты семантического и этимологического анализа терминологического аппарата на основе рассмотрения отдельных признаков, критериев, границ

и типов регионов позволяют выделить, по крайней мере, три подхода (позиции), которые касаются его (региона) как отдельной территории, как экономической системы и как экономического пространства. Эти точки зрения соединяют в себе наиболее общие знания о регионе как объекте экономической науки, например, регионалистики, что дает основание утверждать о наличии еще, как минимум, трех парадигм, которые могут быть присоединены к перечню тех, что существовали до настоящего времени.

Рассмотренный широкий спектр теоретических посылок относительно исследования семантических форм региона вынуждает заняться разработкой и углублением содержания, заключенного в данном понятии. Как понятие «регион» отражает в себе определенное организационно-экономическое содержание, посредством которого обеспечивается раскрытие глубины его как экономического феномена. Достигается это при помощи рассмотрения региона, во-первых, как отдельной территории, на которой осуществляется вовлечение в общественное производство факторов производства (элементов производительных сил), во-вторых, как специфической системы, обеспечивающей взаимодействие этих элементов между собой и сохраняющей определенную целостность и единство и, в-третьих, как некоторого пространства, сохраняющего общие экономические условия существования и развития названных элементов производительных сил.

Такая триада рассмотрения региона позволяет системно подойти к его исследованию с точки зрения наличия и сохранения наиболее важных характеристик, а именно таких, как территория, система и пространство. «...під регіоном доцільно розуміти відносно велику територію країни з її природнокліматичними, історичними і соціально-економічними умовами, тобто таку частину території з її природними ресурсами, інфраструктурою, сукупністю підприємств і організацій та просторовими характеристиками, яку можна розглядати як економічно індивідуальну територіальну одиницю» [11, с. 10]. В данном случае территория выступает как базис, на котором могут и должны происходить соответствующие экономические процессы. То есть, «территория» понимается как совокупность пространственно совпадающих частей социального, природно-ресурсного и иных потенциалов государства, по отношению к которой (совокупности) можно производить соответствующие регулятивные действия как со стороны государ-

ства, так и со стороны органов власти или самоуправления этой территории» [12, с. 25]. Именно территория выступает определяющим фактором выделения региона из размеров государства. Достигается это посредством того, что «любой участок или часть земной поверхности можно считать регионом, если они однородны с точки зрения условий данного пространственного сочетания. Однородность региона определяется на основании показателей, отобранных с целью выделения из всей массы тех земных явлений, которые необходимы для характеристики или освещения данного сочетания в пределах выделяемой географической единицы» [9, с. 22].

Таким образом, нельзя не согласиться с мнением о том, что «понятие «регион», являющееся объектом исследования в региональной экономике, предполагает рассмотрение районов совершенно различной площади» [13, с. 137]. В данном случае акцент делается на том обстоятельстве, что территория используется как самостоятельный фактор, от возможностей которого (обусловленных объективными составляющими) в полной мере зависит степень протекания общественных процессов. Здесь можно согласиться с существующим мнением о том, что «регион представляет собой экономически особую часть территории страны с присущими ей природно-климатическими особенностями, уровнем культуры населения, его производственным опытом и характером расселения» [14, с. 71].

Следовательно, рассмотрение региона как отдельной территории позволяет представлять ее как некоторую арену, в границах которой происходят экономические процессы и на которой обеспечивается и проходит соединение материальных и невещественных факторов (условий) материального производства. При этом усиливается понимание того, что, во-первых, данная территория выступает как часть общей территории государства и вмещает в себе механические соединения разных объектов и предметов; во-вторых, понятие развития территории предполагает наращивание ее потенциала, наполнения ее экономическими объектами и связями (что проявляется в ее освоении через непосредственное привлечение в общественное производство); в-третьих, понимание того, что отмеченные характеристики региона могут быть описаны с помощью конкретных статистических показателей (качественных или объемных, абсолютных, относительных и средних величин). Такое конструктивное соединение позволяет обеспечить адекватную оценку результатов и последствий

экономического и социального развития отдельно взятого региона (территории).

Другой содержательной особенностью региона выступает его системный характер. При этом основным составляющим элементом этой системы выступает опять же территория. Нельзя не согласиться с мнением, высказанным в работе [15] о том, что «...region слід розглядати як територіальну систему, складову територіальної організації суспільства» [там же, с. 32]. То есть территориальная система, созданная с учетом определенных территориальных особенностей, вызванных, в первую очередь территориальным разделением труда, выступает одновременно еще и территориальной организацией общества в заданных границах. Несмотря на множественность использования прилагательного «территориальное», данное обстоятельство выступает реальной доминантой, определяющей формирование особого вида системы.

Системность в формировании отдельного региона проявляется в том, что в процессе территориальной и пространственной организации производительных сил используется главный признак систем, а именно, целостность или единство. Все элементы производительных сил соединяются между собой для решения общих задач, выступающих при этом доминирующей биссектрисой перемещения системы во времени. Поэтому можно согласиться с точкой зрения о том, что «под экономической системой подразумевается социально-экономическая структура, организующая производство товаров (услуг), востребованных во внешней среде в соответствии с долгосрочной стратегией, и использующая внутренние и внешние ресурсы — труд, капитал, технологии» [16, с. 221].

Очень часто регион как система ассоциируется с отдельными его внешними характеристиками, по которым можно судить о вычленимых из организационно-экономического содержания специфических проявлениях. Таких, например, как способность обеспечивать воспроизводство соответствующих элементов. «...в сучасних умовах регіон може розглядатися як відтворювальна система, яка саморозвивається. Крім того, регіон виступає не простою формою системної організації, а, як і держава, є складною соціально-економічною системою» [17, с. 137].

При этом назначением региона становится соединение нескольких функций, реализация которых обеспечивает сохранение целостности самой региональной системы и государства в

целом. Необходимо согласиться с мнением о том, что «в процессе общественного воспроизводства регион выполняет двуединую функцию. С одной стороны, он представляет собой территорию, на которой осуществляются взаимосвязанные хозяйственные процессы, на которой живут люди, объединенные общими интересами, осуществляется воспроизводственный процесс с присущими ему особенностями. С другой стороны, регион является частью общей социально-экономической системы государства, и на его развитие оказывают влияние общие закономерности процесса воспроизводства. Экономика регионов характеризуется высокой степенью открытости» [18, с. 4]. Расстановка ударений именно на содержание процессов воспроизводства имеет под собой объективную причину, ибо без соблюдения таких отношений нельзя будет говорить о регионе как экономической системе, так как она (система) не будет способствовать взаимному притяжению отдельных элементов друг к другу. Поэтому «...регион является не только подсистемой социально-экономического комплекса страны, но и относительно самостоятельной его частью с законченным циклом воспроизводства, особыми формами проявления стадий воспроизводства и специфическими особенностями протекания социальных и экономических процессов. Экономика региона, будучи подсистемой социально-экономического комплекса страны, обладает многими чертами системы, но при этом проблемы региона не являются унифицированным зеркальным отражением проблем общей системы [18, с. 10].

Известно, что в качестве одной из основных характеристик системы выступает ее комплексность. Под комплексностью понимается взаимосвязанность элементов системы, при которой обеспечивается достижение общей цели, стоящей перед системой, при минимизации усилий и затрат. Исходя из этого, предлагается считать, что «регион представляет собой сложный социально-экономический комплекс, политико-административное образование, в котором между производственной, непроизводственной и социально-бытовой сферами, между отраслями хозяйства, структурами региональной и местной власти устанавливаются определенная согласованность, взаимозависимость, взаимоувязанность, наиболее эффективные пропорции, которые способствуют более полному использованию природных и производственных ресурсов, трудового и научного потенциала; удовлетворению

разносторонних потребностей населения, поддержанию эффективного функционирования хозяйственного комплекса ... государства» [19, с. 4].

В данном случае можно полностью соглашаться с аргументацией о том, что «опираясь на приведенные системные характеристики, регион как географическое и экономическое понятие можно представить системой, взаимодействующей с внешней средой. Элементами этой системы являются природные ресурсы и объекты народного хозяйства (хозяйственно-экономические элементы), население (социальный элемент); между элементами обеих групп имеются устойчивые связи и отношения» [2, с. 33–34].

Дополнительным аргументом к данному утверждению можно использовать утверждение о том, что «регион — целостная система со своей структурой, функциями, связями с внешней средой, историей, культурой, условиями жизни населения. Ее характеризуют высокая размерность, большое количество взаимосвязанных подсистем различных типов с локальными целями, многоконтурность управления, иерархичность структуры, значительное запаздывание координирующих воздействий при высокой динамичности элементов, неполная определенность состояний элементов. В функционировании региона определяющую роль играют население, трудовые коллективы. Эффективное управление регионом, городом принципиально невозможно без учета социального фактора. Зависимости между элементами этой сложной системы не могут быть описаны линейными функциями, так как жизнь общества обычно характеризуется нелинейными процессами. Изучение общественной жизни в регионе возможно только на основе структуризации, т. е. выделения подсистем, совместное функционирование которых определяет динамику развития региона» [6].

В этой связи можно констатировать, что системный характер региона обуславливается наличием и соединением между собой отдельных элементов производительных сил. В зависимости от того, какие элементы производительных сил выступают доминирующими в этой системе, сама система приобретает соответствующие отличительные черты. Например, если будет преобладание человеческих ресурсов, тогда и система будет считаться трудоизбыточной, если природных — природоресурсной и т. д.

Следующей содержательной характеристикой региона можно представить его пространственную составляющую. Например, утверждается, что «регион — це триєдність середовищ: при-

родного, материального та социального, найважливішими характеристиками якого є цілісність та безпосередня підпорядкованість центральному рівню влади країни і де є виборчий орган» [20, с. 44]. При этом, может быть произвольно, но из этой триады исключена экономическая составляющая, что несколько сужает сущностное содержание региона как пространства. Именно об этом говорится в работе [21, с. 29–42], где констатируется, что «в экономической литературе регион рассматривается как социально-экономическая пространственная целостность, характеризующаяся структурой производства, наличием всех форм собственности, концентрацией населения, рабочих мест, условий духовной жизни человека, имеющая местные органы управления своей территорией» [там же, с. 29–30]. Или, например, существует утверждение о том, что «каждый регион имеет свое внутреннее пространство и связи с внешним пространством. Важнейшие характеристики пространства — плотность (численность населения, объем валового регионального продукта, природные ресурсы, основной капитал и т. п. на единицу площади), размещение (показатели равномерности, дифференциации, концентрации, распределения населения и экономической деятельности), связанность (интенсивность экономических связей между частями и элементами пространства, а также условия мобильности товаров, услуг, капитала и людей, определяемые развитием коммуникационных сетей)» [18, с. 8].

При этом, с чем нельзя не согласиться, «економічний простір соціально-економічної системи має ієрархічну структуру, що знаходиться у стані динамічної нерівноваги. Просторовий розвиток супроводжується постійним перетіканням основних елементів продуктивних сил між ними (між центром, кільцями і секторами, тобто напівпериферією, або периферією — *авт.*) [22, с. 13]. Что позволяет рассматривать экономическое пространство региона как некоторую объемную конструкцию, имеющую соответствующие параметры, то есть — объективную меру, характеризующую соответствующее состояние.

Следовательно, в агрегированном виде региональное экономическое пространство (пространственная экономика) может быть представлено как среда или некоторая совокупность соответствующих элементов, взаимодействующих между собой в трехмерном пространстве. Объединяющим началом этого пространства выступает отдельная точка, в данном случае, характеризующая достигнутый уровень и каче-

ство жизни населения (в трудоспособном или нетрудоспособном возрасте, занятого или незанятого в общественном производстве и пр.), проживающего на данной территории, вокруг которой (или ради которой) и происходят (складываются, возникают) экономические процессы, хозяйственные связи или общественные отношения как между отдельными людьми, так и между отдельными субъектами хозяйствования (предприятиями, организациями, учреждениями). Разумеется, подобное абстрагирование в определенной мере виртуализирует и несколько упрощает реальную действительность, но такие издержки являются неизбежными и могут быть оправданными с точки зрения представления их как определенной (весьма условной) платы за неограниченные возможности исследовать экономические процессы и закономерности, происходящие на относительно крупных по своим масштабам территориях.

Представление о региональном экономическом пространстве как среде, в которой располагаются и взаимодействуют элементы производительных сил, позволяет выявлять соответствующую идентичность, вызванную наличием таких свойств данного объекта, по которым он отличается от других объектов. К основным свойствам регионального экономического пространства можно отнести: во-первых, взаимообусловленность любых изменений или преобразований в содержании (составе или параметрах) отдельных элементов, которые влекут за собой адекватные изменения в формах их взаимодействия; во-вторых, различную концентрацию экономической деятельности на определенных территориях и соответствующую их дифференциацию по уровням развития; в-третьих, наличие региональных особенностей организации экономики, которые вызваны территориальным и отраслевым разделением труда. Познание указанных свойств достигается как в теоретическом, так и в прикладном отношении посредством регионализации [1, с. 77].

Исходя из изложенного, виртуально региональное экономическое пространство можно представить как среду в трехмерном измерении, состоящую или содержащую в себе: 1) территорию, на которой осуществляются экономические или производственные процессы; 2) хозяйственный комплекс, состоящий из различных групп предприятий, отраслей, производящих разнообразные товары, продукты или оказывающих услуги; 3) население, проживающее на данной территории и активно участвующее в жизнедеятельности

ти данного хозяйственного комплекса. Между собой все эти элементы пространства пронизываются множеством хозяйственных связей и экономических отношений [1, с. 149].

Выводы. Таким образом, суммируя основные положения результатов теоретического анализа существующих представлений о регионе, можно согласиться с утверждением о том, что «виходячи з проведеного дослідження регіону як соціально-економічної категорії, доречною є запропонована класифікація регіонів за наступними ознаками: геопросторова детермінанта, галузева детермінанта, об'єкт управління (адміністративно-територіальний поділ), спеціальний режим господарювання, господарський комплекс, бюджетна детермінанта, ресурсна забезпеченість, суб'єкт управління та функціональна константа» [10, с. 20]. Что, однако, не ставит под сомнение, а позволяет, исходя из полученных результатов теоретического анализа семантических форм региона, предполагать необходимость дальнейшего углубления процесса познания его как термина, как понятия и как категории. В этой связи можно сделать общий вывод о том, что в основу любого исследования региональных проблем должно быть положено знание о нем как о территории, как об экономической системе и как об экономическом пространстве. Данное знание может быть дополнено более конкретными результатами, имеющими под собой детализированную информацию, касающуюся отдельных нюансов протекания соответствующих экономических процессов или содержания экономических явлений. Особенно, когда речь заходит о выявлении и идентификации проблемных ситуаций, существенно сужающих горизонт поступательного развития как отдельных регионов, так и государства в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Василенко В.Н.* Архитектура регионального экономического пространства: монография / В.Н. Василенко; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк : Юго-Восток, Лтд, 2006. — 311 с.
2. *Гутман Г.В.* Управление региональной экономикой / Г.В. Гутман, А.А. Мироедов, С.В. Федин; под ред. Г.В. Гутмана. — М. : Финансы и статистика, 2001. — 176 с.
3. *Фирер Н.Д.* Понятие «провинциальность» в контексте определения понятий «регион» и «социальное пространство» / Н.Д. Фирер // Регионология. — 2005. — № 1. — С. 166—176.
4. *Тарасович В.М.* До методології дослідження депресивних регіонів / В.М. Тарасович // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика в Україні: сучасні форми та методи реалізації: зб. наук. пр. Вип. 2 (52); НАН України, Ін-т регіональних досліджень; редкол.: відп. ред. акад. НАН України М.І. Долішній. — Львів, 2005. — С. 470—478.
5. *Системный анализ экономики региона. Часть 1: учеб. пособие / Составители и научные редакторы К.В. Павлов, М.И. Шишкин.* — Ижевск : Удмуртия, 1999. — 348 с.
6. *Пашнанов Э.Л.* Основные направления исследования социально-экономического регионального развития / Э.Л. Пашнанов // Регионология. — 2005. — № 4. — С. 3—21.
7. *Максимов В.В.* Экономический потенциал региона (анализ, оценка и использование): монография / В.В. Максимов. — Луганск : Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2002. — 360 с.
8. *Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підручник / С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, Ю.І. Пітюренко та ін.; за заг. ред. С.І. Дорогунцова.* — Вид. 2-ге, без змін. — К.: КНЕУ, 2007. — 992 с.
9. *Гладкий Ю.Н.* Регионоведение: учебник / Ю.Н. Гладкий, А.И. Чистобаев. — М. : Гардарики, 2000. — 384 с.
10. *Гудзь П.В.* Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь. — Донецьк: ІЕПД НАН України, ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2001. — 270 с.
11. *Методи і моделі просторового розвитку територіально-виробничих систем / НАН України, Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. Є.І. Бойко.* — Львів, 2007. — 212 с.
12. *Лексин В.Н.* Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. 3-е изд. (стереотипное) / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. — М. : УРСС, 2000. — 368 с.
13. *Павлов К.* Межрегиональные социально-экономические отношения: вопросы теории и оценки / К. Павлов // Общество и экономика. — 2003. — № 1. — С. 134—143.
14. *Аханов С.А.* Эффективность общественного производства: Три уровня анализа: народнохозяйственный, региональный, хозрасчетный / С.А. Аханов. — М. : Мысль, 1987. — 165 с.
15. *Писаренко С.М.* Суспільно-територіальні системи в теоретичних концепціях регіоналізму / С.М. Писаренко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: зб. наук. пр. Вип. 3 (XLVII); НАН України, Ін-т регіональних досліджень; редкол.: відп. ред. М.І. Долішній. — Львів, 2004. — С. 31—38.
16. *Астапов К.* О концепции адаптивно-стабильного развития в современном мире / К. Астапов // Общество и экономика. — 2006. — № 7—8. — С. 221—244.
17. *Третьяк В.В.* Розвиток регіональних зовнішньоекономічних зв'язків: питання теорії та практики: монографія / В.В. Третьяк; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк : Юго-Восток, ЛТД, 2005. — 311 с.

18. Новоселов А.С. Регион как исходное понятие теории регионального воспроизводства / А.С. Новоселов // Регион: экономика и социология. — 2006. — № 3. — С. 3—14.
19. Бутов В.И. Основы региональной экономики: учеб. пособие / В.И. Бутов, В.Г. Игнатов, Н.П. Кекетова. — М., Ростов-на-Дону, 2000. — 448 с.
20. Уманець Т.В. Регіональний економічний розвиток України: теоретичні основи управління, інтегральна оцінка, діагностика: монографія / Т.В. Уманець. — Донецьк: ВІК, 2007. — 340 с.
21. Силина С. Маркетинговая концепция управления региональным развитием / С. Силина // Маркетинг. — 2004. — № 1 (74). — С. 29—42.
22. Мірзодасєва Т.В. Закономірності просторового розвитку регіональних соціально-економічних систем / Т.В. Мірзодасєва // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. пр. У 2 ч.; РПС України НАН України. — К.: РПС України НАН України, 2004. — Ч. 2. — С. 10—17.

Поступила 03.09.2014

В.М. Василенко

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ПРО ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕРМІНА «РЕГІОН»

Викладено деякі результати теоретичного аналізу терміна «регіон». Зроблено акцент на необхідності подаль-

шого поглиблення процесу пізнання його як терміна, як поняття і як категорії. Сформульовано висновки про те, що будь-яке знання про регіон може бути доповнене конкретнішими результатами, що мають під собою деталізовану інформацію, яка стосується окремих нюансів протікання відповідних економічних процесів або змісту економічних явищ.

Ключові слова: семантичний і етимологічний аналіз, регіон (термін, поняття, категорія), парадигми регіону (як територія, економічна система, економічний простір).

V.M. Vasylenko

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

ON SOME RESULTS OF A THEORETICAL ANALYSIS OF THE TERM «REGION»

Some results of a theoretical analysis of the term «region» are presented. The accent is made on the necessity of further deepening the process of its cognition as a term, as a concept and as a category. The conclusion is formulated that any knowledge about the region can be complemented by more concrete results based on detailed information about some nuances concerning the flow of proper economic processes or about the content of the economic phenomena.

Key words: semantic and etymologic analysis, region (term, concept, category), paradigms of region (as territory, economic system, economic space).

УДК 338.262+631.151.2

С.В. БУРЛУЦЬКИЙ, д-р екон. наук, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

КОНЦЕПЦІЯ «СТВОРЕННЯ СПІЛЬНОЇ ЦІННОСТІ» В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Ключові слова: створення спільної цінності, стратегічне планування, базові соціальні послуги, бюджетні пріоритети, регіональний розвиток.

Ціллю роботи є обґрунтування доцільності використання концепції «створення спільної цінності» в межах системи стратегічного планування розвитку регіонів. Запропонована концепція передбачає підвищення ефективності стратегічного розвитку регіонів. Реалізація її складових сприяє підвищенню ефективності надання базових соціальних послуг, удосконаленню функціонування регіональних і центральних органів влади, залученню громад до формування бюджетних пріоритетів.

Ринкові трансформаційні процеси останніх десятиріч обумовили досить значну тенденцію до посилення проблем регіонального розвитку. Це стало результатом реалізації в Україні кланово-олігархічної моделі державно-монополістичного капіталізму. Офшорна організація бізнесу, недовідтворення основних фондів створили всі умови для перетікання капіталу в закордонні активи. Швидка трансплантація ринкових інститутів у сформоване десятиріччями планово-соціалістичне середовище спричинила примат пошуку економічної ренти як цільової функції більшості вітчизняних фінансово-економічних угруповань. Наближеність до влади та можливість участі у перерозподілі держаних фінансових потоків забезпечує отримання ренти тільки за умов надвисокої бюджетної централізації та вимивання коштів з регіонів. Законодавче лобіювання недоторканості «розмитих» прав власності й активізація процесу приватизації підприємств природних монополістів забезпечила додаткові можливості для отримання ренти без капіталопереозброєння. Таким чином, склалася ситуація, за якою регіони, багаті на природні ресурси з потужним промисловим потенціалом і високою спроможністю генерувати значний ВРП, опинилися в ситуації бюджетних реципієнтів. Офшорне вичерпування регіонального продукту, інвестиційна «непривабливість» бізнесу, не пов'язаного з отриманням економічної ренти, і відповідне недофінансування бюджетів усіх рівнів заглибило майнове розшарування в суспільстві й посилило соціальну напруженість. Надвисокі ризики такої моделі «дикої» ринкової економіки в умовах посилення геополітичного тиску на Україну стали системними чинниками подій кінця 2013 р. та розгортання подальшої політичної, суспільної кризи, збройного протистояння на сході України.

Проблеми виживання країни, її цілісності як державного утворення постали не тільки перед правлячими елітами, вони стосуються усього суспільства. Легітимність влади можлива тільки за умов максимального задоволення запитів суспільства щодо локалізації збройного конфлікту

в Донецькій і Луганській областях і недопущення економічного колапсу. У цьому сенсі прийнятий Європейський вектор розвитку України є тільки загальним закликком, а от його реалізація й підтримка широким загалом населення можлива тільки за умов дієвості відповідних реформ у політичній, економічній і соціальній сферах. Перед політичними елітами постає питання термінової системної перебудови усєї сукупності інститутів і забезпечення умов сталого збалансованого розвитку країни. Це питання неможливо розв'язати ефективно, якщо соціально-економічні параметри окремих регіонів значно гірші за середні по країні, а відносно стабільні території співіснують з депресивними. Отже, одним із першочергових завдань є розробка концепції стратегічного планування розвитку регіонів.

Теоретичні положення, методологічні та методичні основи стратегічного планування розвитку регіонів знаходяться в центрі уваги багатьох закордонних і вітчизняних дослідників. Обґрунтування концептуальних підходів щодо формування механізмів та інструментів забезпечення сталого економічного розвитку регіонів комплексно розкрито в останніх роботах В. Василенка [1], В. Реутова [2], С. Білої [3]. Разом із тим не можна ігнорувати суттєвий доробок у цій галузі закордонних дослідників — Р. Мусгрейва [4], М. Олсона [5], Ч. Тібу [6] та ін. Положення сучасної концепції зростання сформувалися у результаті значних еволюційних змін у розмінні чинників і рушійних сил економічного розвитку. На шляху від «капітального фундаменталізму» Харрода-Домара та неокласичного підходу Р. Солоу до сучасного мейнстріму «лінійне» уявлення економічного зростання змінилося системною парадигмою.

Багатовимірність досліджуваного явища потребує від науковця обов'язкового урахування просторових відмінностей у чинниках і безпосередніх процесах соціально-економічного розвитку. На перший план повинні вийти не тільки кількісні параметри інвестицій в основні засоби або людський капітал, а неринкові процеси та історично обумовлена інституційна специфіка формування суспільного і приватного добробуту, їхня екологічна складова. Мультидисциплінарність системного підходу до розв'язання проблеми сталого розвитку регіону і країни в цілому, необхідність переосмислення підходів до відповідного стратегічного планування обумовлює спрямованість цього дослідження.

Метою роботи є обґрунтування доцільності застосування концепції «створення спільної ціннос-

ті» в системі стратегічного планування розвитку регіонів.

Основною метою нової концепції державної регіональної політики є синхронізація зусиль всіх учасників суспільних відносин (органів державного управління, органів місцевого самоврядування, громадських організацій населення, суб'єктів підприємницької діяльності та ін.), направлених: по-перше, на гальмування і втримання депопуляції населення на окремих територіях; по-друге, на активізацію підприємницької діяльності; і, по-третє, на збереження й поліпшення навколишнього природного середовища, для чого передбачається повсюдне використання більш довершених методів державного управління [1, с. 17].

Сильна та відповідальна держава при формуванні стратегії свого розвитку повинна враховувати суперечливість інтересів суспільного і приватного секторів та ґрунтуватися на інститутах забезпечення довіри та згуртованості всього суспільства. Досягнення сталих результатів соціально-економічних перетворень потребує погодженого і збалансованого підходу до розвитку. Помірковане згортання державного інституту патерналізму та відповідних очікувань широкого загалу, субституція державних механізмів забезпечення добробуту ринковими є не тільки стрижнем стратегії економічного зростання, а й умовою модернізації соціальної складової розвитку. Стимулювання інвестицій в розвиток освіти, медичного обслуговування та інших соціальних послуг повинно розглядатися як невід'ємна частина економічного зростання, а не як його наслідки. Розвиток сфери соціальних послуг, подолання злиденності, певне вирівнювання майнового розшарування створює додаткові стимули для економічного зростання й дозволяє подолати інституційну «пастку бідності». Таким чином, завдання державної політики полягає не в максимальному задоволенні соціально-економічних запитів населення, а у формуванні умов для соціальної інклюзії, забезпеченні стабільних і рівних можливостей людського розвитку.

Важливим питанням стратегічного планування є ідентифікація його об'єктно-суб'єктної підсистеми. У найбільш загальному розумінні об'єктом є сукупність галузей і сфер життєдіяльності регіону, соціально-економічні процеси в межах регіону та чинники їх динаміки. Також доцільно погодитися з позицією В. Селівєрстова у розумінні об'єкта регіонального стратегічного планування як стійкого соціально-економічного розвитку регіональної системи в єдності її люд-

ського, природно-ресурсного, виробничого потенціалу та інституціонального середовища [7, с. 70]. У сучасних умовах саме інституціональне регіональне середовище (сукупність формальних і неформальних норм і правил, релігійні та етнічні особливості, специфіка самоідентифікації населення) як визначальний чинник соціально-економічної динаміки обумовлює результативність реалізації стратегічних планів.

Затверджена 6 серпня 2014 р. Кабінетом Міністрів України Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року відповідає усім теоретичним вимогам. Вона встановлює таку мету реалізації державної регіональної політики: створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України, спрямованого на забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання [8]. Реалізація стратегії передбачає підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, забезпечення територіальної соціально-економічної інтеграції і просторового розвитку, формування системи ефективного державного управління.

Проте окрім форми, ні за цільовою спрямованістю (навіть у питаннях децентралізації моделі організації влади), ні за сукупністю використовуваних індикаторів ця стратегія суттєво не відрізняється від попереднього варіанта 2006 р. До того ж, ця стратегія фактично втратила свою актуальність у зв'язку з підписанням 27 листопада 2014 р. Коаліційної Угоди між депутатськими фракціями більшості Верховної ради VIII скликання. Задекларовані в Угоді реформи у сфері публічної адміністрації (децентралізація та місцеве самоврядування), регуляторної політики, енергетики та сільського господарства, соціальної політики потребують відповідної ревізії положень Стратегії регіонального розвитку. Виникає також багато питань щодо обґрунтованості та відповідності реальним тенденціям кількісних індикаторів реалізації стратегії. Вони здаються занадто оптимістичними, зважаючи на значну девальвацію гривні, надважкий тягар збройного конфлікту на східній Україні та економічну рецесію.

У сучасних умовах одним із перспективних шляхів реформування системи стратегічного планування розвитку регіонів є підхід, заснований на соціальній угоді між усіма зацікавлени-

ми сторонами: місцевою владою — бізнесом — суспільством. Потреба в соціальній угоді обумовлюється відсутністю лінійної кореляції між доходом на душу населення й основними індикаторами добробуту і якості життя. Це спонукає до перегляду політики стосовно розширення економічних, соціальних і культурних прав. Інакше кажучи, навіть без будь-якого істотного збільшення доходу на душу населення міг би бути розширений доступ до таких суспільних благ, як базова освіта та базові медичні послуги.

М. Портер та М. Креймер у сформульованій ними концепції «створення спільної цінності» (CSV) акцентували увагу на необхідності формування бізнесом «правильного» прибутку — прибутку, спрямованого на створення соціальних переваг. Вихідним положенням є переплетіння конкурентоздатності фірми і «здоров'я» суспільства. Бізнес потребує успішне суспільство не тільки для формування попиту на продукцію, але й для створення суспільних активів і сприятливих умов для свого функціонування. Суспільству потрібні успішні компанії для створення робочих місць і забезпечення добробуту громадян [9]. Концепція CSV передбачає три шляхи створення спільної цінності.

По-перше, це переосмислення продуктів і ринків. Суспільний попит, пов'язаний з медичним обслуговуванням, покращенням житлових умов, забезпеченням екологічної безпеки, є найбільш незадоволеним у будь-якій економічній системі. Орієнтація бізнесу на задоволення саме таких потреб, фокусування на ринках, пов'язаних із забезпеченням найменш заможних прошарків суспільства (а у глобальному розумінні — країн, що розвиваються), створює можливості для підвищення прибутковості бізнесу у довгостроковому періоді та формування умов для економічного зростання. Розуміння ринку суспільних товарів бізнесовими структурами як цільових створює величезний потенціал для стратегічного розвитку. Також це забезпечить більшу ефективність, ніж аналогічна діяльність держави або неприбуткових організацій.

По-друге, це переосмислення продуктивності у процесі створення вартості. Процес створення вартості неминуче пов'язаний із багатьма соціальними проблемами, такими як використання природних ресурсів, збереження здоров'я, безпека виробництва та умови праці. Пов'язані з цим зовнішні ефекти фактично є внутрішніми витратами бізнесу, навіть при мінімальному державному регулюванні цих процесів. Врахування таких зовнішніх ефектів, розуміння їх як

чинників продуктивності на мікрорівні та в масштабах регіональної або національної економіки є одним із шляхів створення спільної цінності. Для вітчизняної економіки край актуальним є, наприклад, питання енергозалежності виробництв. Удосконалення технологічних процесів, пошук альтернативних джерел енергії забезпечує не тільки функціонування пов'язаного із цим бізнесу, але й вирішення такої суспільної проблеми, як національна економічна безпека. Державне стримування росту заробітних плат і прожиткового мінімуму, мінімізація витрат на медичне обслуговування працівників, відмова від підтримки фінансування бізнесом соціальної сфери у довгостроковій перспективі може привести до значних втрат, викликаних зменшенням продуктивності праці. Ці втрати будуть набагато більші за короткострокові ефекти від економії на відповідних витратах.

По-третє, це розвиток локальних (регіональних) кластерів. Успіх будь-якої бізнес структури багато в чому залежить від локального оточення та інфраструктури. Продуктивність та інновації обумовлюються наявністю кластерів — територіально-концентрованих і пов'язаних підприємств, постачальників послуг, логістичної інфраструктури. Але кластер — це не тільки пов'язані географічно складові бізнесу, це і суспільно необхідна інфраструктура: заклади освіти, медицини, культури, наукові установи тощо. Кластерна структура є необхідною складовою успішного регіонального розвитку, інноваційної спроможності та конкурентоздатності. Неякісна й недостатньо розвинута система освітніх установ є чинником скорочення продуктивності та зростання витрат на підготовку та перепідготовку кадрів. Неякісна транспортна інфраструктура — чинник підвищення логістичних витрат. Злиденність, низький рівень життя обмежує попит на продукцію, створює загрози для суспільної безпеки. За таких умов бізнес-структури кожного кластеру зацікавлені у створенні спільної цінності та розв'язанні суспільних проблем. Обов'язковою умовою ефективного функціонування кластеру є прозорість ринків, їхня демонаполізація та відсутність тіньових структур.

М. Портер та М. Креймер, формулюючи положення концепції CSV, у першу чергу орієнтувалися на потреби бізнес структур і специфіку їхнього стратегічного планування. Разом із тим доцільним є розповсюдження цього підходу на рівень регіону або національної економіки взагалі.

Ринкова система потенційно спроможна забезпечити максимальне задоволення потреб лю-

дини, підвищення ефективності виробництва і створення суспільного добробуту. Проте вузьке розуміння ринку не передбачало можливостей розкриття потенціалу бізнесу задля максимального задоволення потреб суспільства. Класичне розуміння відносин між суспільством і бізнесом побудовано на протиріччі між економічним успіхом і розв'язанням соціальних або екологічних проблем. Фінансування суспільних проєктів для бізнесу, спрямованого на максимізацію прибутку, неминуче підвищить витрати і зменшить прибуток. У цьому сенсі показовим є концепція негативних зовнішніх ефектів. Екстерналії зумовлюють більшість рішень державної економічної політики. Якщо діяльність фірми пов'язана з виникненням суспільних витрат (наприклад, забруднення навколишнього середовища), то загальною реакцією держави є встановлення додаткових податків або платежів, спрямованих на компенсацію цих витрат, а отже скорочення прибутковості бізнесу. Такий підхід обумовлює стратегію бізнесу, спрямовану на максимально можливе уникнення соціальних і екологічних витрат. Особливо це характерно для вітчизняної економіки з надслабким інституційним регулюванням цієї сфери. Не можна відкидати існування у багатьох бізнес-структурах програм корпоративної соціальної відповідальності (CSR). Проте це лише реакція бізнесу на зовнішній тиск. Вона спрямована на покращення репутації й відноситься до неминучих витрат. Спрямованість статті не передбачає дискурсу щодо відмінностей між концепціями створення спільної цінності та соціальної відповідальності. Але варто зацентувати увагу на базовій відмінності концепцій: CSR — розглядається як центр витрат, а CSV — як центр прибутку, нових бізнесових можливостей та конкурентних переваг [9].

Класичний підхід до підприємницької поведінки передбачає максимізацію прибутку бізнесових структур, існує асиметричний обмін ресурсами на користь цього цільового елемента системи. Але така ситуація зберігає свою відносну стабільність тільки у короткостроковому періоді. У довгостроковій перспективі (та при наявності конкурентних відносин) контрагенти бізнесу (держава, суспільство) намагатимуться досягнути певного балансу або взагалі зруйнувати відносини. Довгостроковий дисбаланс може бути компенсований за рахунок незбалансованості будь-якої іншої групи пов'язаних елементів.

У контексті аналізу цільовий елемент системи — бізнес структура, а одним із контрагентів можуть

виступати споживачі (усе суспільство). Ресурсний дисбаланс споживач-бізнес може бути відновлено дисбалансом додаткової пари контрагентів, наприклад, споживач-держава. Проте надлишкова роль держави у редистрибуційних процесах не завжди забезпечує достатній ефект. Розв'язання проблеми дисбалансу стає майже неможливим, коли бізнес-структури й олігархічні групи є не контрагентами держави, а контролюють діяльність законодавчої та виконавчої влади. Показовим є такий приклад. Набуття 1 вересня 2013 р. чинності Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» та подальші зміни до нього так і не забезпечили достатнього захисту вітчизняної податкової бази і не створили достатніх перешкод виведенню точки прибутку з України. Державна фіскальна служба України не забезпечила умов для реалізації положень цього законодавчого акта, тож капітали продовжують вимиватися за межі України. За такої ситуації дисбаланс бізнес-споживач не тільки не компенсовано, а ще й поглиблено. Це знаходить свій прояв у зростанні бюджетного дефіциту й неможливості фінансування соціальних програм у повному обсязі. Немає сумнівів, що це прояв соціальної невідповідальності як олігархічних груп, так і виконавчої влади у цілому.

Також фінансування додаткових державних витрат обов'язково зумовить появу дисбалансу держава-бізнес і втрату останнім надлишку ресурсів від дисбалансу зі споживачем. За таких умов саме бізнес буде зацікавлений підтримувати певний баланс ресурсів зі споживачами та усім суспільством взагалі. Результати проведеного аналізу доводять можливість і доцільність використання концепції CSV як стрижня стратегічного планування розвитку регіону та національної економіки взагалі.

Зростання конкурентоздатності регіонів, як ціль державної політики, повинне підкріплюватися не тільки повноваженнями, але й певними стимулами, спрямованими на формування привабливих умов для власників ресурсів. Деструктивною є ситуація, коли додаткові бюджетно-податкові результати, обумовлені конкурентними перевагами регіону, вилучаються в державний бюджет. Така постановка питання актуалізує проблему фіскального федералізму. Законодавчо Україна — унітарна країна з відповідно надцентралізованою бюджетною сферою і другоградністю місцевих бюджетів. Проте використання принципів фіскального федералізму не тільки не суперечить унітаризму, але й забезпе-

чує поєднання загальних інтересів держави та місцевого самоврядування. Слід додати, що Європейська хартія місцевого самоврядування [10], яка ратифікована Україною, передбачає право місцевої влади на свої адекватні фінансові ресурси, принаймні частина яких формується за рахунок місцевих податків і зборів.

Вихідні положення сучасної теорії фіскального федералізму були закладені ще у середині ХХ сторіччя. У роботі Р. Мусгрейва «Теорія суспільних фінансів» акцентувалася увага на доцільності державного перерозподілу ресурсів для найбільш повного задоволення суспільних і приватних потреб [4]. Подальший розвиток концепції пов'язано з «теореомою децентралізації», сформульованою американським економістом У. Оутсом. Забезпечення локальними суспільними благами, споживання яких здійснюється географічно локалізованими підмножинами населення (регіонами) і для яких витрати виробництва в межах окремого адміністративно-територіального утвору еквівалентні витратам центрального уряду, завжди більш ефективно на місцевому рівні, ніж на державному [11].

Регіональна (місцева) влада, одержуючи значно повнішу інформацію про потреби населення, має більше можливостей для забезпечення оптимального співвідношення податкового тягаря та суспільних благ. Отже, рівень влади, що перебуває ближче за все до споживачів бюджетних послуг, здатний забезпечити найбільш ефективну витрату бюджетних коштів для задоволення місцевих потреб. Такий підхід дозволяє надавати місцевій владі цілий комплекс бюджетних послуг на рівні, на якому можливий найповніший облік конкретних потреб місцевого населення і на якому вигоди від цих послуг перевищують відповідні витрати одержувачів. Тим самим досягається ефективний за Парето рівень виробництва, який не можуть забезпечити центральні органи влади. У цьому контексті також варто згадати так звану гіпотезу Тібу щодо формування потенціалу територій: економічні агенти здійснюють вибір адміністративно-територіальних одиниць за критерієм максимальної відповідності наявного локального рівня суспільних благ і рівня податкового тягаря їх уподобанням [6].

Доцільність фіскальної децентралізації доводить у своїх дослідженнях і М. Олсон. Запропонований ним принцип «фіскальної еквівалентності» пов'язує досягнення Парето — оптимального забезпечення суспільними благами тільки за умов співпадіння кола отримувачів таких благ та відповідних платників [5, с. 483].

Разом із тим дієвість «теореми децентралізації» можлива тільки за певних припущень: 1) витрати надання суспільних послуг однакові для центральних і регіональних (місцевих) рівнів влади, тобто відсутня економія на масштабі; 2) вироблені на території конкретного регіону суспільні блага повністю спожиті населенням, тобто відсутні зовнішні ефекти; 3) переваги населення місцевих спільнот сильно різняться між собою (облік місцевих потреб може призводити до значного подорожчання централізованого надання суспільних послуг).

Таким чином, стратегічне планування розвитку регіонів повинне передбачати достатню децентралізацію та фіскальний федералізм. Саме за умов переважної концентрації податкових і обов'язкових платежів у регіонах можлива практична реалізація настанов соціальної орієнтації бізнесу і створення спільної цінності. Як кількісні показники результативності реалізації цієї концепції можна використовувати наявну інформацію щодо оцінки корпоративної соціальної відповідальності. Пропонується використання Звіту зі сталого розвитку, який готується за вимогами системи Глобальної ініціативи зі звітності (GRI), тобто за стандартизованою системою звітування щодо економічної, природоохоронної та соціальної діяльності, й має чіткі індикатори [12]. У традиційній фінансовій і статистичній звітності не наводиться безпосередня інформація щодо впливу бізнесу на системи більш високого рівня, в межах яких вона функціонує. Показники економічної результативності GRI відображають потоки капіталу (ресурсів) між зацікавленими сторонами та відповідають методичному запиту концепції «створення спільної цінності». Кількісним показником цього процесу є дані щодо створення та розподілу прямої економічної вартості [12, с. 76].

Реалізація концепції «створення спільної цінності» та формування суспільної угоди потребує подолання історично закріпленого категоріального принципу надання соціальних допомог. Пріоритети в універсалізації соціальних прав повинні бути спрямовані на надання допомоги безвідносно до джерел і обсягів отримання доходів. Відмова від категоріальної системи на користь адресної може сприйматися суспільством як порушення справедливості, адже соціальна допомога розглядається як визнання суспільних заслуг. При цьому річ не йде про те, наскільки реально потребує соціальної допомоги та або інша категорія реципієнтів. Реально ж нуждені, як правило, не мають значних «заслуг» перед

суспільством. Тому, універсалізація призведе до скорочення соціальної підтримки певних «категоріальних» отримувачів. Розв'язанням такого конфлікту і є формування суспільної угоди щодо створення спільної цінності та встановлення певних суспільних обов'язків для отримувачів соціальних пілг. Це дозволить знизити вірогідність виникнення утриманських настроїв.

Інтеграція концепції «створення спільної цінності» до системи стратегічного планування передбачає сукупність додаткових етапів.

Етап 1. Ідентифікація цільових соціальних проблем. Базовим питанням є визначення сукупності соціальних (суспільних) проблем, розв'язання яких надає можливість збільшити доходи або зменшити витрати. Це потребує постійного моніторингу кількісних і якісних параметрів задоволення суспільних потреб та аналізу відповідності цих потреб рівням спільної цінності.

Етап 2. Фінансово-економічне обґрунтування. Ідентифікація потенціального суспільного впливу на кожному рівні створення спільної цінності має закінчуватися економічним обґрунтуванням. Як результат, розв'язання певних соціальних проблем впливає на ефективність бізнесу, регіону та національної економіки взагалі. Кожне рішення повинне супроводжуватися моделюванням зв'язки «додаткові витрати — соціальний ефект — зростання ефективності». Якщо співвідношення (додаткові витрати / зростання ефективності) у довгостроковому періоді є незадовільним, то виникає потреба у пошуках іншого механізму створення спільної вартості.

Етап 3. Моніторинг створення спільної цінності. Заключний етап передбачає оцінку реалізації планових заходів щодо створення спільної цінності з економічних і соціальних позицій. Результати такого аналізу дозволяють отримувати нові шляхи і сфери для створення цінності.

Висновки. Результати аналізу свідчать, що базовим елементом регіонального стратегічного планування є переоцінка місця та ролі бізнесу й держави в забезпеченні стійкого соціально-економічного зростання. Переосмислення підходів до формування товарів і ринків, перебудова ланцюжків створення продукту, формування регіональних кластерів є ключовими завданнями стратегічного плану. Децентралізація та фіскальний федералізм створюють необхідні умови реалізації стратегічних планів підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Запропонована концепція «створення спільної цінності» передбачає підвищення ефективності надання базових соціальних послуг; вдоскона-

лення функціонування центральних і регіональних органів державної влади та відповідних соціальних інститутів; скорочення бюрократичних та соціальних обмежень; залучення громад до визначення бюджетних пріоритетів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Василенко В.* Парадигма просторового розвитку регіонів: від обґрунтування теорії до практики реалізації / В. Василенко, П. Гудзь // *Економіка и управление.* — 2011. — № 3. — С. 14—20.
2. *Реутов В.* Формування нової парадигми регіонально-просторового розвитку України в глобалізаційних умовах / В. Реутов // *Економіка Крима.* — 2012. — № 2 (39). — С. 13—20.
3. *Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості.* Збірник матеріалів «круглого столу» / за ред. С.О. Білої. — К.: НІСД, 2011. — 88 с.
4. *Musgrave R.A.* The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy / R.A. Musgrave. — New York: McGraw-Hill, 1959. — 628 p.
5. *Olson M.* The principle of «Fiscal Equivalence»: The Division of Responsibilities among Different Levels of Government / M. Olson // *American Economic Review.* — 1969. — 59, No. 2. — P. 479—487.
6. *Tiebout Ch.* A Pure Theory of Local Expenditures / Ch. Tiebout // *Journal of Political Economy.* — 1956. — 64, No. 10. — P. 416—424.
7. *Селиверстов В.* Еволюція категорій и принципів регіонального стратегічного планування / В. Селиверстов // *Проблемний анализ и государственно-управленческое проектирование.* — 2010. — № 6. — Т. 3. — С. 59—79.
8. *Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року* / Постанова КМУ від 06.08.2014 № 285 // *Урядовий кур'єр.* — 2014. — 30.09.
9. *Porter M.* The Big Idea: Creating Shared Value; How to Reinvent Capitalism—and Unleash a Wave of Innovation and Growth / M. Porter, M.R. Kramer // *Harvard Business Review.* — 2011. — 89, No. 1—2. — P. 1—17.
10. *Європейська хартія місцевого самоврядування* // *Офіційний вісник України.* — 2013. — № 39. — Ст. 1418. — С. 181.

11. *Oates W.* Fiscal Federalism / W. Oates. — N. Y.: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1972. — 380 p.
12. *Руководство по отчетности в области устойчивого развития G4* // *Global Reporting Initiative.* — Amsterdam, 2013. — 284 с.

Надійшла 09.10.2014

С.В. Булуцкий

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

КОНЦЕПЦИЯ «СОЗДАНИЯ ОБЩЕЙ ЦЕННОСТИ» В СИСТЕМЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Цель работы — обоснование целесообразности использования концепции «создания общей ценности» в системе стратегического планирования развития регионов. Предложенная концепция предполагает повышение эффективности стратегического развития регионов. Реализация ее составляющих способствует повышению эффективности предоставления базовых социальных услуг, совершенствованию функционирования региональных и центральных органов власти, привлечению общин к формированию бюджетных приоритетов.

Ключевые слова: создание общей ценности, стратегическое планирование, базовые социальные услуги, бюджетные приоритеты, региональное развитие.

S.V. Burlutskyi

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

«SHARED VALUE CREATION» CONCEPT IN THE SYSTEM OF STRATEGIC PLANNING OF REGIONAL DEVELOPMENT

The aim of the paper is to justify the use of the concept «shared value creation» in the system of strategic planning of regional development. The concept offered here assumes the increase of efficiency of regions strategic development. The realization of its components promotes the increased efficiency of basic social services, improvement of regional and central authorities activities, involvement of communities in the formation of budgetary priorities.

Key words: creating shared value, strategy planning, basic social services, budgetary priorities, regional development.

УДК 65.01:387.22.001+332.1

Є.В. КОТОВ, канд. екон. наук, учений секретар інституту,
В.І. ЛЯШЕНКО, д-р екон. наук, завідувач відділу
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЯКІСНОГО СТАТИСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ СТАДІЙ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ МІСТ І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ключові слова: облік, якісна оцінка, модернізація, промислові міста, регіони України.

У статті розкрито недоліки національної системи статистичного обліку, які перешкоджають проведенню якісних оцінок процесів модернізації економіки України. Надає рекомендації з їх подолання та розвинення бази статистичного обліку.

У даний час в літературі накопичено велику кількість матеріалів, присвячених аналізу стану та розвитку міста. Систематизація публікацій про міста та урбанізацію дозволила оцінити весь інформаційний «банк» публікацій, що склався з XVI ст. (часу появи друкарства) і до кінця XX ст. приблизно у 350 тис. найменувань [1, с. 98]. У пошуках визначення сутності та призначення міста проведено безліч досліджень, у яких відображено різні точки зору на ці проблемні питання, залежно від підходів і цілей, які переслідували їх автори.

Дж. Форрестер, який досліджував проблеми структурування міського соціального простору, визначав місто як складну, саморегульовану систему, «... усередині якої створюються напруги, що змінюють економічну діяльність і обумовлюють зрушення у використанні земельних ділянок, будівель та міграції населення» [2, с. 14]. Фундаментальні роботи з питань планування модернізації міст в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів, які активно обговорюються світовою науковою спільнотою, підготовлені вченими Сіднейського університету [3].

У доповіді про світовий розвиток [4] стверджується, що деякі міста розвиваються успішно завдяки територіальним змінам, які характеризуються трьома вимірами: збільшення щільності, що виявляється у зростанні міст; скорочення відстаней по мірі того, як працівники та бізнес мігрують ближче до вузлів високої економічної щільності; зниження ступеня роз'єднаності в міру того, як країни підвищують проникність своїх економічних кордонів і виходять на світові ринки, щоб скористатися перевагами масштабного виробництва і спеціалізації. У минулому на цих принципах перебудували географію свого господарства Сполучені Штати Америки і Японія, а зараз це робить Китай.

У сучасному світі домінують дві концепції соціально-економічного розвитку: постіндустріальна та неоіндустріальна. Так, стратегія розвитку промисловості Європейського Союзу побудована на базі неоіндустріальної концепції. У березні 2010 р в ЄС була прийнята нова

європейська стратегія економічного розвитку — «Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і інтегруючого зростання». Один з її розділів присвячений проблемам формування й реалізації нової промислової політики Європи в умовах глобалізації.

Цей розділ передбачає вирішення низки завдань, спрямованих на диверсифікацію промисловості, створення сильної та конкурентоспроможної промислової бази, розвиток розумного регулювання конкуренції і стандартизацію, поліпшення ділового середовища й активне використання енергозберігаючих технологій.

Під постіндустріальною модернізацією розуміється перехід від індустріального суспільства до суспільства знань. Ця концепція була розроблена в 70-х роках минулого століття і до сих пір ще не втратила своєї актуальності. Концепція постіндустріального суспільства була висунута американським соціологом і політологом Деніелом Беллом, професором Гарвардського і Колумбійського університетів, у 1973 р. [5]. Його ідея полягала в тому, що постіндустріальне суспільство характеризується рівнем розвитку послуг, їх переважанням над усіма іншими видами господарської діяльності в загальному обсязі ВВП і, відповідно, чисельністю зайнятих у цій сфері (до 90 % працюючого населення).

Неоіндустріальна модернізація відображає новий етап розвитку індустріалізації в напрямі підвищення частки наукомісткого передового виробництва. Дана концепція зародилася порівняно недавно, хоча перші дослідження на цю тему були розпочаті навіть раніше за дослідження з проблем постіндустріалізації. Джон Кеннет Гелбрейт, американський економіст канадського походження, в 1967 р. висунув ідею нового індустріального суспільства [6]. На його думку, однією з головних економічних характеристик є зміна структури робітничого класу шляхом збільшення частки зайнятих розумовою кваліфікованою працею. Однак на відміну від концепції постіндустріального розвитку, яка також спирається на зміну структури робочої сили, тільки у бік сфери надання послуг, основним завданням даної трансформації стає підтримка високих темпів виробництва.

Другим висновком, зробленим Джоном Гелбрейтом і охоче використовуваним у своїх дослідженнях сучасними неоіндустріалістами, є теза про панування великих корпорацій і поступове їх злиття з державою. На пострадянському просторі ідеї нової індустріалізації активно просуваються професором МДУ С.С. Губановим [7].

На його думку, саме неоіндустріалізація призведе до об'єднання корпорацій з державою та створення на їхній основі великих вертикально-інтегрованих державних корпорацій. У результаті буде побудовано суспільний лад, іменованій державним капіталізмом.

Метою дослідження є удосконалення статистичного забезпечення методики оцінки і стадій модернізації промислових міст і регіонів України.

Спираючись на вищевикладені концепції, автори здійснили спробу провести кількісну оцінку процесів пост- і неоіндустріальної модернізації. За основу при оцінці процесів модернізації було взято методику, запропоновану для країн у роботі [8], яка була адаптована в ІЕП НАН України для міст і регіонів, а також проведено перші розрахунки на реальних даних [9—12]. Однак пристосування базової методики до українських реалій зіткнулося з недосконалістю нормативно-правового забезпечення системи збору й обробки статистичної інформації на рівні міста та низкою інших перешкод.

1. *Статистичні обмеження.* Пов'язані з тим, що вітчизняна система не веде статистичного обліку деяких показників, необхідних для розрахунку визначених стадій модернізації. Тому було прийнято рішення відмовитися від використання деяких показників, а ряд необхідних показників замінити на інші, що якоюсь мірою знизило якість отриманих результатів. Тому було здійснено низку заходів:

1. Показник «чисельність вчених і інженерів, повністю зайнятих у НДДКР на 10000 населення» було замінено показником «чисельність працівників наукових організацій на 10000 населення». При визначенні чисельності працівників наукових організацій обліку підлягали тільки фахівці, які виконують наукові та науково-технічні роботи (дослідники та техніки).

2. Показник «чисельність жителів, які подають заявки на патенти, на 1 млн осіб», було замінено показником «чисельність авторів раціоналізаторських пропозицій на 1 млн осіб». Дані про чисельність авторів раціоналізаторських пропозицій збиралися за різними формами статистичності: за 2001—2008 рр. — за даними форми № 4-нт «Звіт про отримання прав інтелектуальної власності та використання об'єктів права інтелектуальної власності»; до 2001 р. — чисельність винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій; після 2010 р. — за даними форми № 1-технологія «Звіт про створення та використання передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності».

3. Виникає проблема конфіденційності необхідних для розрахунків даних, внаслідок чого статистичні управління не надають інформацію для дослідження. Так, при дослідженні деяких міст Донецької області [3] автори зіткнулися з тим, що по містах Єнакієве, Слов'янськ і Харцизьк дані про чисельність авторів раціоналізаторських пропозицій за 2008—2010 рр. не було надано обласним управлінням статистики саме через те, що дана інформація є конфіденційною. Значимість даного показника, і це було підтверджено розрахунками інтегральних показників, змусила піти на непопулярний крок і висунути припущення, що чисельність даної соціальної групи по досліджуваних роках не зменшилась у порівнянні з попереднім періодом (2005 роком). У результаті введене припущення дозволило даним містам здійснити прорив у групі індикаторів знань, що позитивно позначилося на інтегральних індексах модернізації, які зросли в Єнакієве у 2008 і 2010 рр. відповідно на 10 і 11 пунктів; у Слов'янську у 2010 р. — на 4 і 5 пунктів; у Харцизьку (2008 р.) — на 10 і 11 пунктів.

4. Відмова від індикатора «споживання енергії на душу населення» була викликана відсутністю ведення відповідного статистичного обліку на рівні міста.

5. Вітчизняна система статистичного обліку на рівні міста не розраховує ні загальний показник ВВП, ні показник ВВП на душу населення, що змусило від нього відмовитися. З тих же причин не використовувався індикатор «ВВП на душу населення в умовах паритету купівельної спроможності». Для заміни було застосовано показник ВВП міста, розрахований як добуток валового регіонального продукту на душу населення та чисельності жителів міста. Такий саме підхід було застосовано і при визначенні показника валової доданої вартості в сільському господарстві, промисловості та сфері послуг через причину відсутності їхнього статистичного обліку на рівні міста.

6. Вищеназвані причини змусили відмовитися від використання такого поширеного в розвинутих країнах індикатора якості економіки, як показник екологічної ефективності. Цей показник відображає ефективність енергетичної сфери і розраховується як відношення ВВП на душу населення до споживання енергії на душу населення.

7. Дані про поширеність мережі Інтернет серед жителів міст не були отримані у зв'язку з тим, що приватні Інтернет-провайдери не надають свою інформацію обласним управлінням статис-

тики, а державна компанія Укртелеком має мізерну частку даного ринку.

8. Показник очікуваної тривалості життя при народженні в розрізі міст не ведеться статистичними управліннями і тому при розрахунках був прийнятий на рівні обласного значення.

9. Показник «частка студентів, які отримують вищу освіту, серед населення студентського віку (20—24 років)» по деяких містах не зовсім коректно відображав реальну ситуацію. Вищі навчальні заклади, а також регіональні інститути, філії та навчальні центри, розташовані на території деяких міст області, або відображаються у статзвітності за місцем розташування головних вузів, або в результаті реорганізації увійшли до складу вищих навчальних закладів обласних центрів чи інших міст регіону (наприклад, Горлівський інститут іноземних мов увійшов до складу Слов'янського педагогічного університету, а Горлівський автодорожній інститут — Донецького національного технічного університету). У зв'язку з цим чисельність їх учнів у вітчизняній системі статистичного обліку відноситься не до міста, де вони проходять навчання, а до головного навчального закладу, якому вони юридично підпорядковані, що спотворює статистичну інформацію, причому не тільки у сфері освіти, а й науки, оскільки відповідні обмеження застосовуються й до наукової роботи викладачів вузів.

10. Аналогічна ситуація з урахуванням внеску у ВВП міста представництв і філій підприємств і банків, які розташовані на території міста. Їхні фінансові показники, головним чином чистий дохід, необхідний для розрахунку ВВП, органами статистики враховується в загальних фінансових показниках материнських офісів, які розташовані на території регіональної столиці, а то й за межами області, найчастіше — у Києві. Таким чином, позитивне чисте сальдо роботи філій і представництв збільшує ВВП суб'єктів, розташованих на іншій території. Звідси — невиправдано завищене «статистичними методами» положення столиці України та обласних центрів.

II. *Зміна параметрів індикаторів.* Базова методика [8] пропонує визначати частку осіб із середньою та вищою освітою у групі населення відповідно у віці 12—17 та 20—24 років. Даний інтервал не зовсім адекватний для українських умов. Кількість дітей, що йдуть до школи з шести років, неухильно зростає і тому ігнорувати даний факт було б недоцільно. Нижня вікова межа для вступників до вузів в Україні становить 18 років. Верхня межа віку осіб, які отримують

Індикатори оцінки постіндустріальної та неоіндустріальної модернізації промислових міст до і після урахування об'єктивних обмежень

Модернізація	Групи індикаторів	Інтерпретація індикатора	
		Базисна методика	Скориговані з урахуванням об'єктивних обмежень
Постіндустріальна модернізація	Інновації у знаннях	Співвідношення витрат на НДДКР і ВВП	Співвідношення витрат на НДДКР і ВВП
		Чисельність вчених і інженерів, повністю зайнятих у НДДКР, на 10000 населення	Чисельність працівників наукових організацій, на 10000 населення
	Передача знань	Чисельність жителів, які подають заявки на патенти, на 1 млн осіб	Чисельність авторів раціоналізаторських пропозицій, на 1 млн осіб
		Частка тих, хто навчається в середніх навчальних закладах серед населення відповідного віку (12—17 років)	Частка тих, хто навчається в середніх навчальних закладах серед населення відповідного віку (6—17 років)
		Частка студентів, які отримують вищу освіту, серед населення студентського віку (20—24 років)	Частка студентів, які отримують вищу освіту, серед населення студентського віку (18—25 років)
		Кількість телевізорів, на 1000 осіб	Показник не використовувався
	Якість життя	Чисельність користувачів мережі Інтернет, на 100 жителів	Відсутня статистична інформація на рівні міста
		Частка міського населення у загальній кількості населення	Частка міського населення у загальній кількості населення
		Чисельність лікарів, на 1000 жителів	Чисельність лікарів, на 1000 жителів
		Смертність дітей у віці до 1 року, на 1000 народжених	Смертність дітей у віці до 1 року, на 1000 народжених
		Очікувана тривалість життя при народженні	Прийнята на рівні обласного значення
		Кілограм нафтового еквівалента на людину	Відсутня статистична інформація на рівні міста
Якість економіки	ВВП на душу населення, в дол. США	Замінений показником ВВП міста	
	ВВП на душу населення в умовах ППС, в міжнародних доларах	Показник не використовувався	
	Частка сільськогосподарської та індустріальної доданої вартості у ВВП	Частка сільськогосподарської та індустріальної доданої вартості у ВВП	
	Частка осіб, зайнятих у сільському господарстві та промисловості	Частка осіб, зайнятих у сільському господарстві та промисловості	
Неоіндустріальна модернізація	Економічні індикатори	ВВП на душу населення, в дол. США	Замінений показником ВВП міста
		ВВП на душу населення в умовах ППС, в міжнародних доларах	Показник не використовувався
		Співвідношення доданої вартості у сфері послуг і ВВП	Співвідношення доданої вартості у сфері послуг і ВВП
		Співвідношення зайнятих у сфері послуг і загальної зайнятості	Співвідношення зайнятих у сфері послуг і загальної зайнятості
	Соціальні індикатори	Частка міського населення у загальній кількості населення	Частка міського населення у загальній кількості населення
		Чисельність лікарів на 1000 жителів	Чисельність лікарів на 1000 жителів
		Очікувана тривалість життя при народженні	прийнята на рівні обласного значення
		Ефективність енергетичної сфери: ВВП на душу населення / споживання енергії на душу населення	Відсутня статистична інформація на рівні міста
	Індикатори знань	Співвідношення витрат на НДДКР і ВВП	Співвідношення витрат на НДДКР і ВВП
		Чисельність жителів, які подають заявки на патенти, на 1 млн осіб	Чисельність авторів раціоналізаторських пропозицій на 1 млн осіб
		Частка студентів, які отримують вищу освіту, серед населення студентського віку (20—24 років)	Частка студентів, які отримують вищу освіту, серед населення студентського віку (18—25 років)
		Чисельність користувачів мережі Інтернет, на 100 жителів	Відсутня статистична інформація на рівні міста

вищу освіту, була збільшена для того, щоб охопити тих, хто не встиг вступити до ВНЗ відразу після закінчення школи, хто вступив до ВНЗ після служби в армії та з інших причин. Тому при визначенні частки осіб із середньою і вищою освітою були взяті групи населення у віці 6—17 і 18—25 років відповідно.

III. *Осучаснення індикаторів.* Було прийнято рішення не використовувати індикатор, що відображає поширеність телебачення (кількості телевізорів на 1000 осіб). Відмова від даного індикатора була обумовлена низькою результативністю даного способу передачі знань у наш час. Телебачення поступово витісняється більш мобільними засобами передачі інформації та знань. Поширення мережі Інтернет принесло з собою IP-телефонію та IP-TV (трансляція телевізійних програм через Інтернет). Замінити індикатор, що відображає поширеність телебачення, показником поширеності мобільних телефонів або комп'ютерів, які в розвинених країнах давно стали популярним засобом передачі інформації і знань, або доповнити його поширеністю IP-телебачення досить проблематично через відсутність даної статистичної інформації.

IV. *Вибір еталонів.* Дана проблема пов'язана з тим, що використання на рівні міста деяких еталонних значень, які застосовувалися в базовій методиці на національному рівні, не зовсім коректно. Тому при визначенні стандартних значень для деяких показників методики були використані інші підходи. Так, брати для еталонного значення рівень ВВП розвинених країн світу, щоб потім з ним порівнювати показник валового внутрішнього продукту міста, методологічно невірно. Місто має можливості впливати на рівень і динаміку соціальних і екологічних показників.

Наприклад, для таких показників, як рівень смертності дітей на 1000 народжених живими, кількість лікарів на 1000 осіб або фінансування інновацій можна і навіть потрібно застосовувати для еталонних значень найкращі показники країн-лідерів. На окремі економічні показники місто або не може впливати, або його вплив настільки мінімальний, що ефект у часі майже не помітний. У першу чергу це стосується абсолютного значення ВВП міста. Структуру галузей, які формують ВВП, місто в змозі координувати, і відносні показники структури ВВП міста можливо порівнювати з аналогічними показниками провідних країн світу. Абсолютне ж його значення, на нашу думку, необхідно порівнювати зі схожими за структурою промис-

ловості та чисельності населення містами інших країн.

У результаті обліку всіх зовнішніх обмежень була сформована нова база індикаторів, яка представлена в таблиці. Слід визнати, що сформована база має ряд недоліків, які за певних обставин можуть значно впливати на правильність розрахунків і обґрунтованість подальших оцінок, зроблених на їхній основі.

Висновки. Варто зазначити, що вітчизняна система статистичного обліку вкрай недосконала у плані імплементації визнаних зарубіжних методик оцінки процесів модернізації.

Актуальні для світового співтовариства статистичні показники не розраховуються або доступ до них закритий. Навіть більше — вітчизняна система статистичного обліку не враховує національних потреб у вирішенні даної проблеми. Проте варто зазначити, що невідповідність системи статобліку пов'язана з тим, що в Україні немає затвердженої методики оцінки процесів модернізації економіки на рівні міста. Тому головним рішенням даної проблеми є розробка Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, із залученням відповідних міністерств, відомств і наукових установ, методики оцінки процесів модернізації на різних рівнях управління: національному, регіональному, галузевому та міському. З метою реалізації розробленої методики потрібно забезпечити відкритість і повноту ведення статистичної інформації, необхідної для розрахунків із проблем модернізаційних змін.

У сучасних умовах всебічного реформування економіки виникає необхідність постійного моніторингу структурних трансформацій на національному та регіональному рівнях. Тому показники, які найповніше можуть характеризувати рівень розвитку країни та її регіонів, повинні дозволяти представляти їх у попередньому, поточному та майбутньому періодах. Практично вони повинні відповідати вимогам комплексності, необхідності максимально враховувати наявні взаємозв'язки різних показників, які впливають на збалансований секторальний, просторовий (регіональний) розвиток.

Можливість використання науково-методичних підходів в оцінці реформування, рівня структурних трансформацій, регіонального розвитку та міжрегіональних порівнянь обумовлюється інформаційними можливостями національної та регіональної статистики. Тому виникає потреба в інформаційному та методичному забезпеченні розробки програмних документів на базі даних не тільки національної, але й регіональної ста-

тики. А з метою порівняльної оцінки — потреба системного моделювання закономірностей економічних і бізнес-процесів, оцінки прогнозованих рівнів і взаємозв'язку показників розвитку регіонів з позицій їх динамічної і структурної збалансованості.

З початку 90-х років ХХ ст. суспільство, держава, органи місцевого самоврядування систематично і усвідомлено втрачали контроль над підприємствами житлово-комунального господарства, не зважаючи на те, що значна частина цих підприємств все ще знаходиться у власності держави і територіальних громад. Це призвело до невиправданого зростання витрат і тарифів з надання комунальних послуг, зниження їхньої якості, зростання фізичного зносу основних фондів унаслідок недотримання норм відтворення, відключення від мереж споживачів.

Також останнім часом все більш важливе значення в розвитку регіонів займає інституційна складова, оскільки території мають локальні інституційні моделі, що сформувалися, виступаючи як конфігурації формальних і неформальних інститутів, які відрізняються один від одного. Оцінка стійкого розвитку території припускає створення відповідного статистичного забезпечення.

Не повною мірою відповідає сучасним вимогам і визнаним міжнародним стандартам державна статистична звітність щодо наукової та інноваційної діяльності. Традиційні статистичні форми Держкомстату України та результати спеціальних інноваційних обстежень за методикою ЄС за окремі роки не завжди дають необхідну та вичерпну інформацію для проведення оцінок рівня розвитку інноваційної сфери країни.

Пропонується у статистичних щорічниках як на національному, так і на регіональному рівнях, а також на сайті Держкомстату зробити такі зміни та доповнення.

1. Економічну, інституційну, соціальну й екологічну складову розвитку території треба доповнити такими показниками: кількість економічних злочинів; рівень тіньової економіки в регіоні; витрати на інформаційно-комунікаційні технології в регіоні; площа господарського освоєння та антропогенних перетворень території; кількість підприємств-природокористувачів; частка витрат на охорону навколишнього середовища в бюджеті регіону; загальна кількість організацій соціальної сфери; частка населення з доходами, нижче за прожитковий мінімум; середня тривалість життя в регіоні; динаміка інвестицій в основний капітал, направлених на

охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів.

2. Потрібно розширити перелік показників, що характеризують фінансову складову в регіонах. Можливість порівняння планових показників і фактичних у цій сфері дозволить характеризувати ефективність регіонального управління.

3. Оскільки загальносвітовою тенденцією у зростанні капіталізації підприємств є збільшення в балансах частки нематеріальних активів, як провідної частки інноваційної складової, було б доцільно у таблицях «Баланс підприємств за видами економічної діяльності» в колонці «Необоротні активи» виокремити «Матеріальні активи», «Нематеріальні активи» та «Інші активи», а також виділяти окремо великі, середні та малі підприємства.

4. Втрата контролю за роботою підприємств сфери ЖКГ сприяла скороченню публічної статистичної інформації про результати виробничо-господарської діяльності, зокрема, такої інформації: про вартісні результати роботи підприємств ЖКГ роздільно за видами економічної діяльності — виробництво і розподіл газу; постачання пару і гарячої води; збирання, очищення і розподілення води. У число вартісних показників слід включати інформацію за елементами витрат і статтями калькуляції, про тарифи, об'єми реалізації послуг, прибутки, обсяги амортизаційних відрахувань, рентабельність; обсяг інвестицій в основний капітал за формами відтворення та джерелами фінансування, вартість і фізичний стан основних фондів, що вводяться і виводяться з експлуатації; чисельність і склад персоналу, що є необхідним для проведення аналізу трудовитрат на одиницю об'єму послуг.

5. Враховуючи соціальну значущість підприємств сфери ЖКГ, які надають соціальні блага, гарантовані Конституцією України, інформація про роботу підприємств повинна бути доступною. Слід підвищити також достовірність інформації про обсяги наданих послуг підприємствами, для чого варто ввести показник «у тому числі за даними приладів обліку».

6. Необхідний також відкритий доступ до електронної статистики і в розрізі міст, оскільки вирішення соціальних питань все більше переноситься на рівень органів місцевого самоврядування. У зв'язку з тим, що соціально-економічна система отримала значну трансформацію у своєму розвитку, важливою умовою її ефективності є підвищення ролі міст з визначення моніторингу соціально-економічного розвитку міст. Водночас нормативно-правові документи з цього пи-

тання (2004 та 2009 рр.), які є занадто декларативними, не сприяють прийняттю необхідних рішень. Отже, можна констатувати відсутність уваги до вивчення цього питання. Відсутність офіційної статистичної інформації не дозволяє підтвердити висновки щодо існування різних економічних укладів у різних за величиною містах. У той час, як рішення багатьох соціальних питань перекладається на рівень місцевих рад.

7. На сайті Держкомстату з метою моніторингу стану зростання капіталізації економіки України та її регіонів у відповідних підрозділах стосовно великих, малих і середніх підприємств треба подавати інформацію про частку матеріальних і нематеріальних складових в їх активах у розрізі як видів економічної діяльності, так і за регіонами країни.

8. Оскільки наявна система національної статистики потребує певних змін, поступового вдосконалення та модифікації для забезпечення адаптації міжнародного досвіду до національних умов, то з цією метою необхідно: увести додаткові показники оцінки науково-технічного та інноваційного потенціалу України у традиційні (регулярні) форми державної статистичної звітності, зокрема: кількість інноваційних підприємств непромислової сфери (% від загального числа непромислових підприємств); кількість інноваційних підприємств, які співпрацюють з іншими (% від загального числа підприємств); фінансування інноваційної діяльності за рахунок венчурного капіталу (% до ВВП); витрати бізнесу на дослідження та розробки (% до ВВП); недослідницькі витрати підприємств непромислової сфери на інновації (% від обороту); розширити спектр видів економічної діяльності, за якими збираються дані щодо інноваційної діяльності підприємств; продовжити регулярне проведення інноваційних обстежень за методикою ЄС і запровадити нові форми спеціалізованих обстежень з питань, що не знайшли відображення в офіційних джерелах статистичної звітності.

9. Ввести розрахунок і оприлюднення у статистичних щорічниках показника національного багатства як по країні в цілому, так і в розрізі областей з урахуванням ресурсної, соціальної, фінансової, матеріально-майнової та нематеріальної складових [13; 14].

Також необхідно здійснити низку наступних заходів: зобов'язати Державну службу статистики України та її обласні відділення вести основні макроекономічні та макросоціальні показники (наприклад, валовий дохід і додану вартість за секторами економіки, очікувану тривалість

життя тощо) на рівні міст; зобов'язати приватні компанії, що надають телекомунікаційні послуги населенню, звітувати перед органами статистики; при підрахунку кількості осіб відповідного віку ввести вікові групи, які відповідають часу навчання в середніх і вищих навчальних закладах: 6—17 років; 18—22 роки; забезпечити ведення статистичного обліку по вищих навчальних закладах, підприємствах і організаціях банківської сфери за місцем їх фактичного розташування, а не знаходження головного офісу.

Це дозволить розширити глибину і якість аналізу вітчизняної соціально-економічної та науково-інноваційної сфери, а також проводити обґрунтовані порівняння показників стану і динаміки науково-інноваційної діяльності в Україні з аналогічними показниками країн-учасниць ЄС.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Заборова Е.Н.* Город как социальное пространство / Е.Н. Заборова, А.Ф. Исламова // Социс. — 2013. — № 2. — С. 97—101.
2. *Форрестер Дж.* Динамика развития городов / Дж. Форрестер. — М.: Прогресс, 1974. — 212 с.
3. *Gilmour T.* Dialogues in Urban Planning: Towards Sustainable Regions / Tony Gilmour, Edward J. Blakely, Rafael E. Pizarro. — 1st ed. — Sydney: Sydney University Press, 2008.
4. *Доклад о мировом развитии 2009.* Новый взгляд на экономическую географию. Обзор. Программа развития Организации Объединенных Наций (ПРООН). — М.: Весь Мир, — 2010. — 48 с.
5. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. — М.: Академия, 2004. — 578 с.
6. *Гэлбрейт Дж.* Новое индустриальное общество: пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. — М.: АСТ: ООО «Транзит-книга»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. — 602 с.
7. *Губанов С.С.* Державний прорыв. Неиндустриализация России и вертикальная интеграция / С.С. Губанов. — М.: Книжный мир, 2012. — 224 с.
8. *Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001—2010)* / пер. с англ.; под общей ред. Н.И. Лапина; предисл. Н.И. Лапин, Г.А. Тосунян. — М.: Весь Мир, 2011. — 256 с.
9. *Котов Е.В.* Оценка уровня модернизации городов и регионов при разработке стратегий опережающего развития / Е.В. Котов, В.И. Ляшенко // Устойчивое развитие экономики: опережающее развитие; В.А. Подсолонко, Е.А. Подсолонко, В.Н. Храпко и др. — Симферополь: ДИАЙПИ, 2013. — С. 239—256.
10. *Амоша А.И.* Ответственность отечественных корпораций в развитии малого бизнеса в контексте стратегии модернизации промышленных городов / А.И. Амоша, Е.В. Котов, В.И. Ляшенко // Вісник Донецького державного університету управління «Менеджер». — 2013. — № 3 (65). — С. 9—20.

11. *Котов Е.В.* Оценка стратегических перспектив социально-экономической модернизации города Мариуполь / *Е.В. Котов, В.И. Ляшенко* // *Управління економікою: теорія та практика. Другі Чумаченківські читання: зб. наук. пр.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), Л.Г. Червова та ін. — Донецьк, 2013. — С. 3—30.*
12. *Котов Є.В.* Порівняльна оцінка стану модернізації промислових міст Донбасу / *Є.В. Котов, В.І. Ляшенко* // *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації: [зб. наук. пр.]; НАН України, Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). — Львів : ІРД НАН України, 2014. — Вип. 3 (107). — С. 261—275.*
13. *Вишневецький О.С.* Концептуальний підхід до формування комплексного показника оцінки ефективності реалізації стратегії випереджального розвитку регіону / *О.С. Вишневецький, В.І. Ляшенко, Є.В. Котов* // *Опережающее управление социально-экономическим развитием регионов: устойчивое развитие экономики и электронное управление экономическим развитием : материалы Четвертой международной научно-практической конференции / науч. ред. В.А. Подсолонко. — Симферополь : ДИАЙПИ, 2013. — С. 206—212.*
14. *Lyashenko V.I.* Expediency of application of the regional and municipal (communal) wealth indicators at the generation of the regional and urban development strategies / *V.I. Lyashenko, Y.I. Zhykhareva, O.S. Vyshnevskyy* // *Economic Herald of the Donbas. — 2013. — No. 4. — P. 75—80.*

Надійшла 18.09.2014

Е.В. Котов, В.И. Ляшенко

Институт экономики промышленности
НАН Украины, г. Киев

О НЕОБХОДИМОСТИ КАЧЕСТВЕННОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОЦЕНКИ СТАДИЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ГОРОДОВ И РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В статье раскрыты недостатки национальной системы статистического учета, которые препятствуют проведению качественных оценок процессов модернизации экономики Украины. Представлены рекомендации по их преодолению и развитию базы статучета.

Ключевые слова: статистический учет, качественная оценка, модернизация, промышленные города, регионы Украины.

E.V. Kotov, V.I. Lyashenko

Institute of Industrial Economics
of NAS of Ukraine, Kiev

ON THE NECESSITY OF PROVIDING GOOD-QUALITY STATISTICAL SUPPORT TO THE EVALUATION OF MODERNIZATION OF INDUSTRIAL CITIES AND REGIONS IN UKRAINE

The article reveals drawbacks of the national system of statistical accounting which prevent to carry out good-quality evaluation of the processes of modernization of Ukraine's economy. The recommendations are given to overcome given drawbacks and to develop statistical accounting.

Key words: statistical accounting, good-quality evaluation, modernization, industrial cities, regions of Ukraine.

УДК 631.164

Е.Б. БОЙЧЕНКО, канд. екон. наук, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДІАГНОСТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІУМУ

Ключові слова: регіональний соціум, механізм діагностики, організаційна та відтворювальна підсистеми, концепція механізму діагностики, елементи механізму діагностики.

Розроблено науково-методичні засади забезпечення механізму діагностики регіонального соціуму. Доведено, що механізм діагностики повинен будуватися на науково обґрунтованих елементах, логічно визначеній структурі, схемах їх дій, взаємодії та взаємозв'язків. Змістом механізму діагностики регіонального соціуму є комплекс організаційних, інформаційних, методичних і управлінських взаємопов'язаних послідовних дій, призначених для виявлення тенденцій розвитку відтворення соціального життя населення з метою розробки дієвих стабілізаційних стратегій економічного та соціального розвитку регіону.

Виявлення закономірностей відтворення соціального життя регіонального соціуму, яке відбувається за умов певних соціальних відносин і національних традицій, соціально-економічних і демографічних особливостей, зумовлює необхідність проведення діагностики цього процесу й отримання обґрунтованого висновку на засаді сукупності методів, засобів і принципів, які забезпечують виявлення наявних тенденцій. У сучасній науці існує потужний інструментарій методів дослідження, які використовуються для розв'язання різних за своїм характером наукових завдань, у тому числі це стосується науково-методичного забезпечення досліджень регіонального соціуму. Вибір методів залежить від об'єкта і предмета дослідження, їхньої мети і завдань, інформаційного забезпечення та ін. У цьому випадку особливого значення набуває розробка науково-методичних засад забезпечення механізму діагностики регіонального соціуму.

Питанням методології діагностики регіонального соціуму присвячено чимало досліджень провідних учених, таких як В.М. Василенко [1, 2], А.Г. Гранбер [3], О.Г. Дмитриєва [4], С.Г. Зеленська [5], Л.А. Костирко [6], В.Н. Лексин [7], О.С. Мельникова [8] та ін. Досліджуючи наявні підходи до встановлення сутності діагностики, було доведено, що існує, у загальному вигляді, три підходи до її визначення. По-перше, це здатність розпізнавати стан об'єкта, по-друге, визначення сутності поняття «діагностика» через складову управлінської діяльності, по-третє, визначення сутності через розуміння того, що вона є інструментарієм здійснення аналізу стану об'єкта дослідження. Отже, у сучасній науці не має чіткого підходу щодо визначення поняття діагностика, і як наслідок цього, визначення науково-методичних засад механізму діагностики регіонального соціуму.

Рис. 1. Структура механізму діагностики регіонального соціуму як явища

Метою статті є розробка науково-методичних засад механізму діагностики регіонального соціуму.

Сучасною наукою доведено, що формування будь-якого механізму, у даному дослідженні механізму діагностики регіонального соціуму, передбачає необхідність врахування чинників і реальних умов, за яких відбувається відтворення соціального життя населення і які впливають на об'єкт дослідження. Механізм діагностики повинен формуватися на науково обґрунтованих елементах, логічно визначеній структурі, схемах їх дій, взаємодії та взаємозв'язків.

Для уявлення концептуальної сутності та передумов практичної реалізації механізму діагностики регіонального соціуму у його структурі необхідно визначити підпорядковані йому, самостійні та взаємопов'язані між собою підсистеми — організаційну та відтворювальну (рис. 1).

Структура механізму діагностики регіонального соціуму як процесу включає сукупність ланцюгів, що виникають у процесах життєдіяльності, та передумови його відтворення (рис. 2).

Доведено, що відтворення регіонального соціуму відбувається з урахуванням національних традицій, соціально-економічних і демографічних особливостей. Серед основних факторів, тобто умов, що є рушійною силою і впливають на відтворення регіонального соціуму, треба відзначити: територіальні, природно-географічні, екологічні та інституціональні.

Концепція механізму діагностики носить комплексний характер і передбачає визначення її елементів, до яких належать суб'єкти та об'єкти діагностики, мета, завдання, принципи, форми,

Рис. 2. Структура механізму діагностики регіонального соціуму як процесу

методи та засоби. При побудові механізму необхідно мати на увазі, що, як і будь-який економічний процес, він має свій життєвий цикл, який починається з постановки певної мети (ідеї) та закінчується контролем за виконанням оздоровчих заходів з виявленими негативними тенденціями у відтворенні соціального життя регіонального соціуму.

Концептуальна схема діагностики, як систематизоване дослідження розвитку регіонального соціуму, передбачає послідовну реалізацію її етапів (рис. 3).

Метою діагностики регіонального соціуму є виявлення тенденцій розвитку демографічних явищ і процесів; трудових ресурсів — виявлення

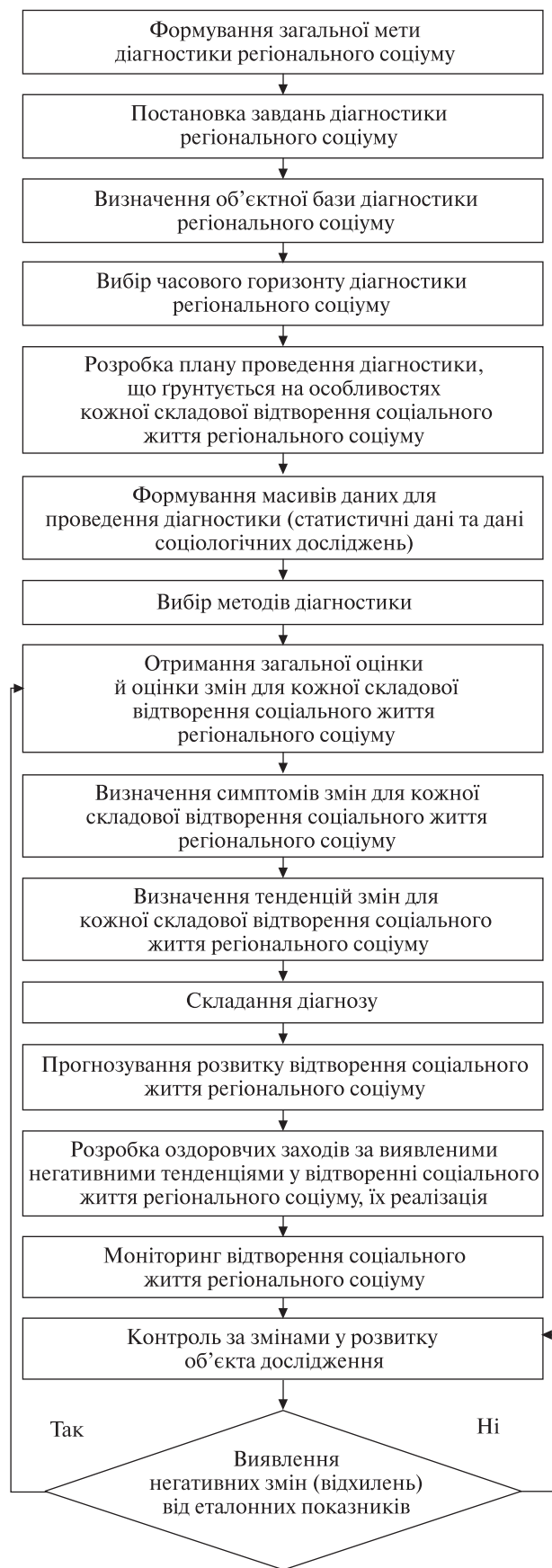

Рис. 3. Алгоритм здійснення діагностики регіонального соціуму

тенденцій розвитку при їх формуванні, розподілі, перерозподілі та використанні; суспільного здоров'я — тенденцій розвитку фізичного, духовного та соціального добробуту соціуму, тобто забезпечення демографічного розвитку максимально можливої тривалості життя і трудової активності; освітнього рівня населення — формування та визначення пріоритетів розвитку системи навчання; умов культурного розвитку — тенденцій розвитку в загальній системі надання культурних послуг населенню, на засаді яких відбувається його культурне становлення. Таким чином, в основу дії механізму діагностики регіонального соціуму покладено систему цілей, яка повинна ґрунтуватися на економічних і соціальних умовах розвитку населення.

Постановка завдань щодо діагностики регіонального соціуму відбувається на засаді визначеної мети як загальної для всього процесу, так і окремих для кожної складової відтворення соціального життя населення. До загальних завдань, які покликана розв'язати діагностика, належать:

- виявлення причин змін у процесах і явищах, що відбуваються у соціальному житті регіонального соціуму;
- встановлення та ідентифікація проблем змін;
- попередження негативних тенденцій у цих процесах.

Перелік завдань, які стосуються ідентифікації та попередження негативних тенденцій у процесах та явищах, що відбуваються у кожній складовій відтворення соціального життя населення, визначено у табл. 1.

Таким чином, розв'язання зазначених завдань діагностики кожної складової соціального життя населення регіону сприяє визначенню тенденцій розвитку їх відтворення, причин їх змін; встановленню й ідентифікації проблеми та попередженню негативних процесів їх розвитку.

Визначення об'єктної бази діагностики регіонального соціуму, тобто об'єкта, стан якого розпізнається, відбувається окремо для кожної складової відтворення соціального життя населення (табл. 2).

Часовий горизонт діагностики регіонального соціуму вибирається у такий спосіб, щоб спостерігалися видимі контури змін, що відбуваються, у характері протікання процесів або стані явищ. Уявляється, які період у 15—20 років найбільшою мірою відповідає вимогам діагностики відтворення регіонального соціуму.

Запропонована послідовність етапів проведення діагностики покликана забезпечити отримання обґрунтованого висновку на підставі

встановленого стану досліджуваних складових відтворення регіонального соціуму.

Забезпечення діагностики необхідною інформацією створює підґрунтя для отримання достовірного, своєчасного і якісного діагнозу. При формуванні масиву даних необхідно враховувати діапазон часового горизонту діагностики регіонального соціуму, переривання якого не дозволить виявити тенденцію досліджуваного процесу або явища. Як вже відзначалося, демографічні процеси відбуваються з великим часовим лагом, що обумовлюється послідовністю однойменних подій (наприклад, народження, шлюбність, смертність), які мають значення для зміни поколінь. Отже, відсутність, обмеженість або недостатність інформації порушує ланки демографічних подій, які не дозволяють отримати повноцінний діагноз.

Одержання інформації, що необхідна для діагностики, відбувається, як правило, у результаті

перепису або поточного обліку демографічних, соціальних явищ і подій, а також на засаді даних соціологічних опитувань. Після обробки вихідної інформації про кількісне і якісне становище явищ і процесів відбувається її зведення і групування в масиви даних.

Залежно від поставленої мети та завдань дослідження відбувається відбір відповідних методів, використання яких дозволяє здійснити розрахунки необхідних показників, отримати загальну оцінку й оцінки змін для кожної складової відтворення соціального життя регіонального соціуму, побудувати моделі трендів, на засаді яких визначається тенденція зміни часового ряду.

Наступна процедура полягає у встановленні симптомів змін, за якими визначаються відхилення від нормативних показників, прийнятих за базу порівняння, та тенденцій, тобто напряду змін на засаді запропонованих градацій якісного

ТАБЛИЦЯ 1. Перелік завдань діагностики регіонального соціуму

Складова соціального життя населення	Завдання діагностики		
	Виявлення причин змін	Встановлення та ідентифікація проблем змін	Попередження негативних тенденцій у процесах
Відтворення населення	Чисельності і територіальної організації населення	Статевовікової, національної, професійної, шлюбно-сімейної структури населення	Природного, механічного і соціального руху населення
Відтворення трудових ресурсів	Структури трудових ресурсів	Структури економічно активного населення	Формування, розподілу, перерозподілу та використання трудових ресурсів
Відтворення суспільного здоров'я	Характеристик суспільного здоров'я населення	Структури системи охорони здоров'я	Відтворення суспільного здоров'я населення регіону
Відтворення освітнього рівня	Доступності системи освіти	Здобуття освітнього рівня населенням. Відповідності наявного освітнього рівня населення потребам економіки	Здобуття відповідного освітнього рівня
Відтворення культурного розвитку	Структури та діяльності установ культури	Характеристик культурного розвитку населення	Формування культурного рівня населення

ТАБЛИЦЯ 2. Визначення об'єктної бази діагностики регіонального соціуму

Складова соціального життя населення	Об'єкт дослідження
Відтворення населення	Процес безперервного відновлення чисельності людей
Відтворення трудових ресурсів	Процес формування, розподілу, перерозподілу та використання трудових ресурсів
Відтворення суспільного здоров'я	Процеси розвитку системи охорони здоров'я та відновлення індивідуального здоров'я населення
Відтворення освітнього рівня	Процеси здобуття загальної і професійної освіти населенням та розвитку системи освіти і науки
Відтворення культурного розвитку	Процес виникнення, взаємодії, зміни, збереження і передачі (успадкування) історично культурних цінностей у різних сферах суспільного життя

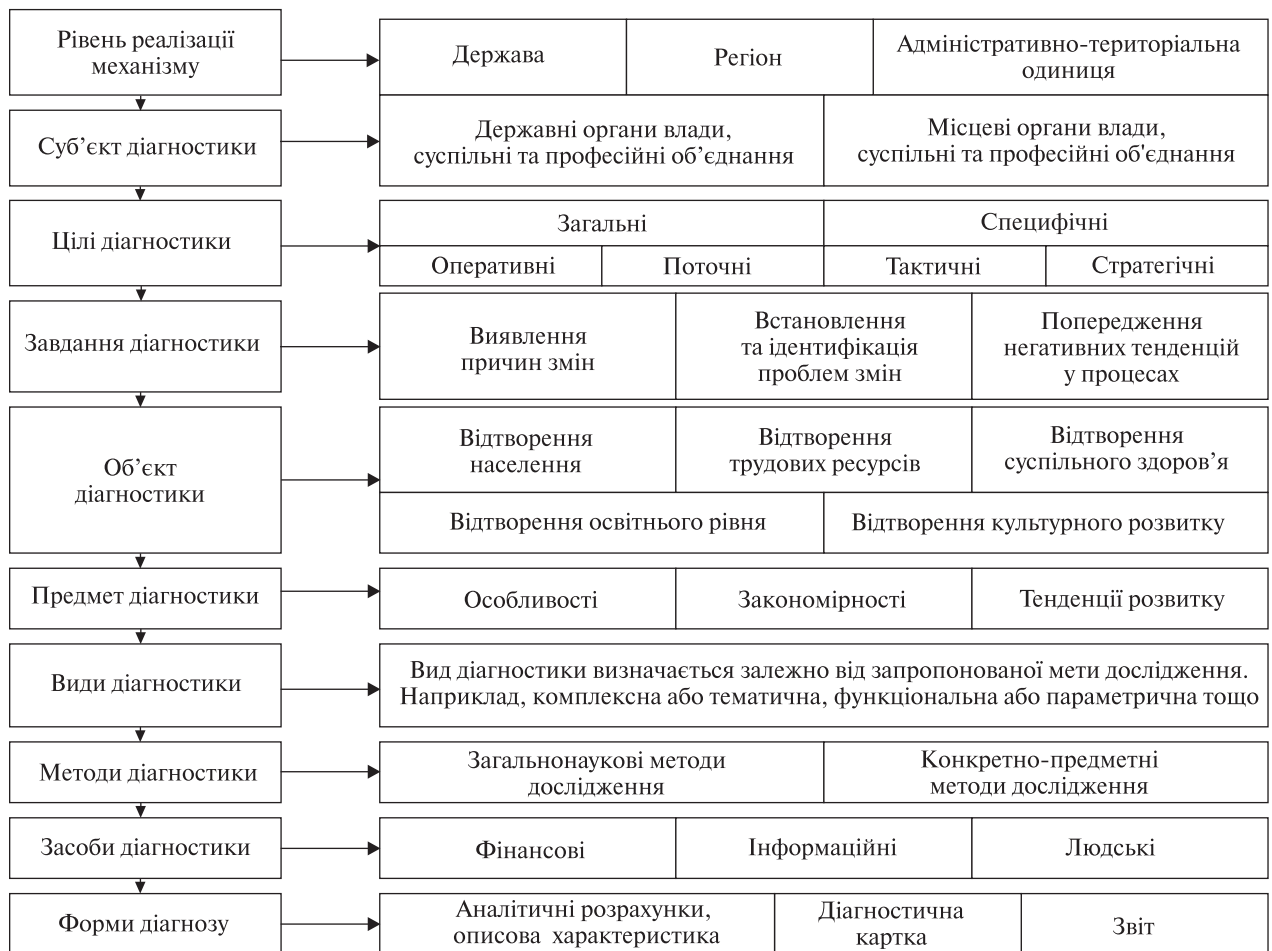

Рис. 4. Елементи механізму діагностики регіонального соціуму

складу для кожної складової відтворення соціального життя регіонального соціуму. Якісний стан може бути визначений за такими градаціями: зростання, стагнація, скорочення; високий, середній (наприклад, середній показник фізичної щільності населення країни), низький тощо.

Складання діагнозу є найважливішим етапом діагностики. У роботі доведено, що діагноз дозволяє розпізнати і виявити наявність негативних (кризових) явищ і процесів розвитку його складових, встановити передумови виникнення цих явищ і процесів, визначити й оцінити їх відхилення від еталону (нормативних показників, прийнятних для даної території). Отримання діагнозу дає можливість визначити ймовірні напрями подальшого ефективного розвитку регіонального соціуму. Важливою метою цього етапу є визначення масштабів кризового стану у процесах і явищах, що відбуваються у соціальному житті регіонального соціуму.

Прогнозування розвитку відтворення соціального життя здійснюється з метою визначення

можливих кількісних і якісних змін стану (рівня розвитку в цілому, його окремих напрямів) в майбутньому, а також альтернативних способів і строків досягнення очікуваного стану. Прогнозування здійснюється на засаді потенційного аналізу, який полягає у синтезі двох основних підходів, таких як соціально-інтегративний і регіонально-типологічний. Розрахунки наводяться у трьох варіантах — песимістичному, середньому і оптимістичному, які використовуються для виявлення найбільш дієвих, економічно обґрунтованих планів розвитку.

Наступним етапом є розробка оздоровчих заходів за виявленими негативними тенденціями у відтворенні соціального життя регіонального соціуму для кожної складової соціального життя населення на засаді отриманих прогнозів з урахуванням особливостей економічного та соціального розвитку території. Цей етап є переважно управлінським і здійснюється шляхом прийняття управлінських рішень щодо поліпшення умов розвитку регіонального соціуму. Із цією метою розробляються заходи у вигляді

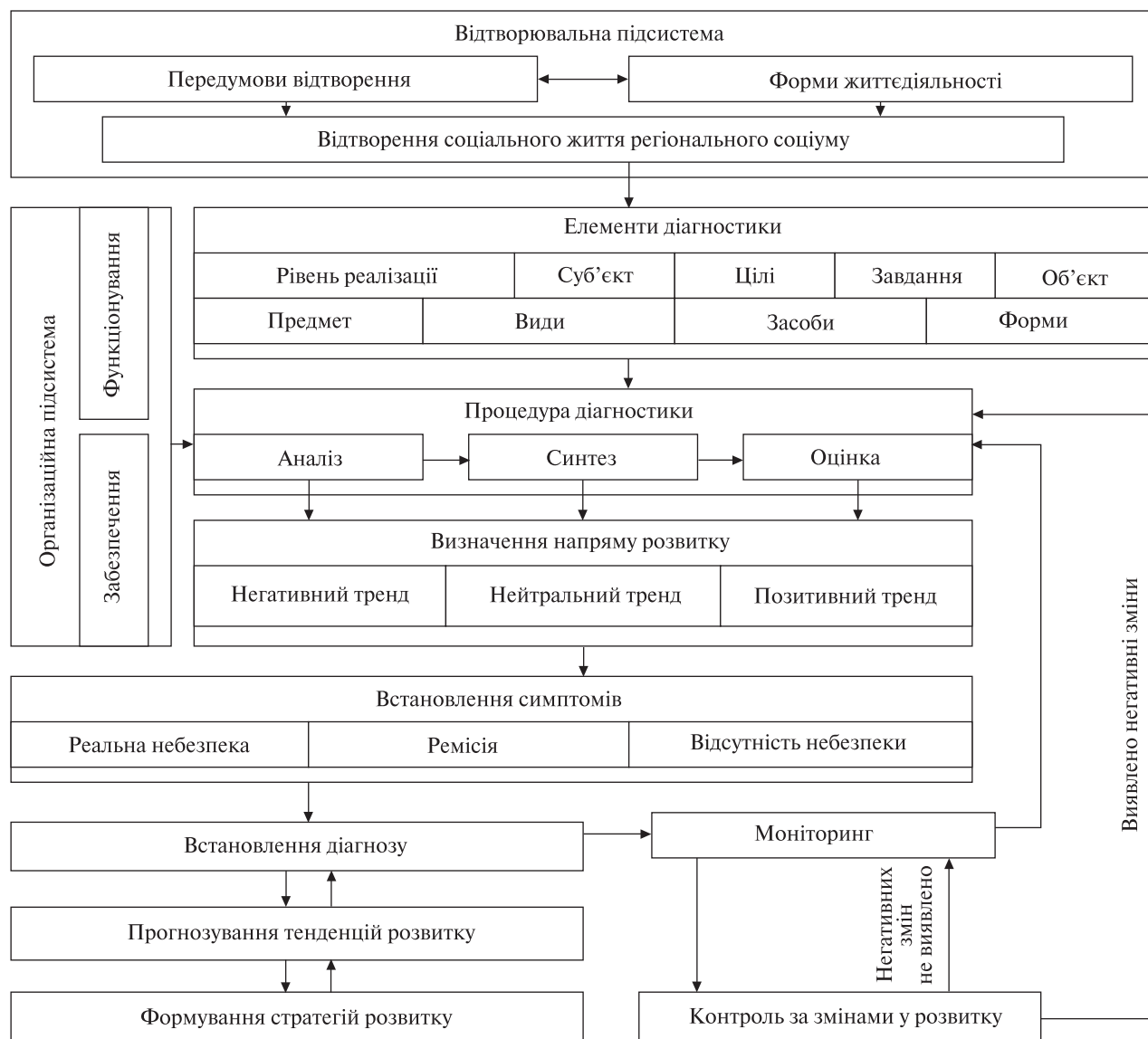

Рис. 5. Механізм функціонування діагностики регіонального соціуму

концепцій, програм, стратегій розвитку тощо, які покликані створити умови для підвищення якості життя населення та його розвитку.

Моніторинг відтворення соціального життя регіонального соціуму здійснюється з метою систематичного відстеження поточної ситуації та тенденцій розвитку, які відбуваються в соціальному житті населення, що описується за допомогою відповідних показників.

Кінцевим етапом діагностики є контроль (встановлення відхилень) за показниками, що характеризують розвиток об'єкта дослідження. У разі виявлення негативних тенденцій здійснюється повторна діагностика й запроваджуються корегувальні заходи щодо поліпшення умов відтворення регіонального соціуму. Через повторне прогнозування перевіряється дієвість оздоров-

чих заходів. За несприятливого прогнозу здійснюється оновлення стабілізаційного управління з урахуванням виявлених негативних причин і явищ. У разі позитивного висновку на перспективу рекомендується здійснювати діагностику з метою визначення профілактичних заходів. Отже, виконання діагностикою функції контролю, метою якої є встановлення відхилень розвитку об'єкта від нормативних показників, забезпечує інформацією про розвиток процесів або явищ, що дає можливість своєчасно реагувати на них і скорегувати заходи розвитку.

Таким чином, діагностика регіонального соціуму складається із взаємопов'язаних етапів, які визначають її зміст, послідовність здійснення та функціонування, що є особистим життєвим циклом діагностики, який починається із фор-

мування загальної мети та закінчується виконанням управлінської функції, такої як контроль, ключовим етапом якого слід вважати постановку відповідного діагнозу.

Створення механізму діагностики потрібно розглядати як процес, що полягає в об'єднанні елементів — його складових частин (рис. 4). Відповідно до загальних підходів побудови механізму (господарського, економічного, організаційного, управління тощо) модельне уявлення діагностики регіонального соціуму повинно містити такі елементи:

- рівень реалізації механізму полягає у здійсненні діагностики на відповідному рівні держави, регіону, адміністративно-територіальної одиниці. Вибір рівня залежить від суб'єкта діагностики, а також від певних вимог, мети та поставлених завдань;

- суб'єкт діагностики — здійснює діагностику регіонального соціуму. Суб'єкти діагностики, відповідно до встановленої мети, покликані виявити тенденції розвитку досліджуваних процесів, які необхідні для ідентифікації проблемних ситуацій;

- цілі діагностики — уявлення про результати, на які навмисно спрямований процес дослідження і які повинні бути досягнуті;

- завдання діагностики — визначення проблемної ситуації з конкретно сформульованою метою, якої необхідно досягти;

- об'єкт діагностики — процеси і явища, стан яких розпізнається;

- предмет діагностики — особливості, закономірності, тенденції розвитку, що відбуваються у складових соціального життєдіяльності регіонального соціуму;

- вид діагностики — визначається залежно від об'єкта дослідження й умов застосування;

- методи діагностики — способи і прийоми, використання яких сприяє досягненню поставленої мети;

- засоби діагностики — сукупність ресурсів, які використовуються для досягнення поставленої мети;

- форми діагнозу — організаційно-інформаційне оформлення процедури та результатів діагностики.

Перелічені елементи механізму діагностики регіонального соціуму є упорядкованими, взаємопов'язаними і взаємодіючими. Комплекс їх створює цілісну систему, визначає зміст і послідовність дослідження, що забезпечує функціонування механізму діагностики регіонального соціуму.

Загальну схему функціонування механізму діагностики регіонального соціуму надано на рис. 5.

Таким чином, за своїм змістом механізм діагностики регіонального соціуму є комплексом організаційних, інформаційних, методичних та управлінських взаємопов'язаних послідовних дій, призначених для виявлення тенденцій розвитку відтворення соціального життя населення з метою розробки дієвих стабілізаційних стратегій економічного та соціального розвитку регіону.

Висновки. На засаді проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

Механізм діагностики регіонального соціуму варто розглядати як систему взаємодії економічних та соціальних явищ і процесів, що відбуваються в соціальному житті населення на основі сукупності природно-географічних, екологічних та інституціональних передумов його відтворення, а також організацію процесу дослідження на засаді методологічних принципів, підходів і методів. Це забезпечує суб'єктам діагностики, відповідно до встановленої мети, можливість виявити тенденції розвитку досліджуваних процесів, отримати діагноз, спрогнозувати результати їх розвитку.

Формування механізму діагностики регіонального соціуму, передбачає необхідність врахування чинників і реальних умов, за яких відбувається відтворення соціального життя населення і які впливають на об'єкт дослідження. Механізм діагностики повинен будуватися на науково обґрунтованих елементах, логічно визначеній структурі, схемах їх дій, взаємодії та взаємозв'язків.

Результатом функціонування механізму діагностики регіонального соціуму є отримання діагнозу на підставі визначеного стану досліджуваних складових соціального життя населення регіону, виявлення причин, що викликали відхилення від нормативних показників і прогнозування тенденцій розвитку регіонального соціуму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Василенко В.* Методология экономической диагностики регионов / В. Василенко // Экономика Украины. — 2008. — № 9. — С. 4—17.
2. *Диагностика развития регионов: структура, границы, методы: монография* / [Василенко В.Н., Гудзь П.В., Кратт О.А. и др.]; под науч. ред. В.Н. Василенко. — Донецк : Юго-Восток, 2009. — 286 с.
3. *Гранберг А.Г.* Основы региональной экономики : учебник для студ. вузов / А.Г. Гранберг ; Гос. ун-т Высшая

- школа економіки. — 3-е изд. — М. : ГУ-ВШЭ, 2003. — 492 с.
4. *Дмитриева О.Г.* Региональная экономическая диагностика. / О.Г. Дмитриева. — СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1992. — 127 с.
 5. *Зеленская С.Г.* Инвестиционный потенциал: методы диагностики экономического развития региона / С.Г. Зеленская // Инновационный вестник. — 2007. — № 2. — С. 35—37.
 6. *Костырко Л.А.* Финансовая диагностика в стратегическом управлении хозяйствующего субъекта / Л.А. Костырко // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр. — Донецк : ДонНУ, 2003. — Ч. 3. — С. 716—721.
 7. *Лексин В.Н.* Региональная диагностика: сущность, предмет и метод, специфика применения в современной России (вводная лекция предполагаемого учебного курса) / В.Н. Лексин // Российский экономический журнал. — 2003. — № 9—10. — С. 64—86.
 8. *Мельникова О.С.* Теоретичні та методологічні підходи до визначення «економічної діагностики» / О.С. Мельникова // Управління економікою регіону та підприємства: зб. наук. пр. — Донецьк : ДонДАУ, 2003. — Вип. 29, т. 4. — С. 137—144.

Надійшла 07.10.2014

Э.Б. Бойченко

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕХАНИЗМА ДИАГНОСТИКИ РЕГИОНАЛЬНОГО СОЦИУМА

Разработаны научно-методические основы обеспечения механизма диагностики регионального социума. Дока-

зано, что механизм диагностики должен быть создан на научно обоснованных элементах, логично обозначенной структуре, схемах их действий, взаимодействии и взаимосвязи. Содержание механизма диагностики регионального социума — комплекс организационных, информационных, методических и управленческих взаимосвязанных последовательных действий, предназначенных для выявления тенденций развития воспроизводства социальной жизни населения с целью разработки действенных стабилизационных стратегий экономического и социального развития региона.

Ключевые слова: региональный социум, механизм диагностики, организационная и воспроизводственная подсистемы, концепция механизма диагностики, элементы механизма диагностики.

E.B. Boychenko

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASES FOR PROVIDING THE MECHANISM OF DIAGNOSTICS OF A REGIONAL SOCIETY

The paper presents elaborated scientific and methodical bases for providing the mechanism of diagnostics of a regional society. It is proved that the mechanism should be based on scientifically justified elements, logically determined structure, and schemes of their actions, interactions and relationships. The content of the above mechanism is a set of organizational, information and managerial interrelated consequent actions designed to identify trends in the development of reproduction of social life of the population in order to develop the efficient stabilization strategies for the economic and social development of the region.

Key words: regional society, mechanism of diagnostics, organizational and reproduction subsystems, concept of diagnostics mechanism, elements of diagnostics mechanism.

УДК 332.12

О.І. БЛАГОДАРНИЙ, канд. екон. наук, заступник завідувача відділу,
І.О. КОРШИКОВА, молодший науковий співробітник,
Є.А. ПЛУЖНИКОВА, економіст 1 категорії,
Інститут економіко-правових досліджень НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Ключові слова: стратегія, розвиток, аспекти розвитку, фактори розвитку стратегії, інструменти реалізації стратегій, місія.

Розглянуто основні визначення розробки стратегій соціально-економічного розвитку, їхні основні елементи та характеристики. Сформульовано особливості використання методів стратегічного планування, у тому числі багаторівневої системи.

В Україні існує безліч соціально-економічних проблем. Так, є регіони, які відносяться до групи відсталих. Таке становище є результатом неоднакової адаптації регіонів до нових ринкових умов. Диспропорція в соціально-економічному розвитку регіонів, яка зберігається, є істотним чинником ослаблення системи соціально-економічного розвитку і зменшення можливостей подолання внутрішньої кризи.

Виділяють наступні регіональні проблеми — системне проявлення дисбалансу у функціонуванні (розвитку) одного чи декількох взаємозалежних потенціалів територій.

До них можна віднести такі регіональні проблеми: недостатня кількість робочих місць в ряді регіонів, відсутність ефективного єдиного економічного простору, недостатня кількість кваліфікованої робочої сили, депресивний стан агропромислового комплексу, низька продуктивність праці, мала інвестиційна привабливість регіонів.

В економіці регіонів України присутні такі негативні тенденції і фактори, як недостатній рівень доходів значної частини населення, наявність безробітних, низькі обсяги промислової та сільськогосподарської продукції, що випускається, її невисока конкурентоспроможність, фінансова неспроможність багатьох підприємств, дотаціювання підприємств.

Однією з проблем України є нерівномірність економічного розвитку регіонів. Система державного регулювання розвитку регіонів не змогла вирішувати проблеми, пов'язані з відтворенням і підтримкою промислового і трудового потенціалу із врахуванням потреб ринку. Завдяки чому актуальним є розробка стратегій соціально-економічного розвитку регіонів країни як на найближчий період, так і на довгострокову перспективу.

Значним наслідком економічних і політичних перетворень і реформ в державі в останні роки стало зниження економічної активності суб'єктів господарювання та зменшення чисельності населення на всіх територіях, за винятком столиці. Особливо в непривабливому стані знаходяться промислові регіони, що залишаються при цьому основними джерелами наповнення державного бюджету.

Розглядаючи територію як сукупність просторово-співпадаючих частин соціального, природно-ресурсного та інших потенціалів держави, В.Н. Лексин [1] визначав основи стратегічного управління.

В.М. Василенко [2] стверджував, що поняття розвитку регіону пов'язано зі змінами кількісних і якісних характеристик.

Вивченню означених проблем приділяли увагу О. Кулижський, А.В. Брикін, В.С. Кузнецов, О.В. Сурін, С.В. Городілов [3—7] та ін.

Метою даної статті є визначення основ стратегічного управління економічним розвитком країн і регіонів.

Розглянемо основні структурні складові основних елементів стратегій.

Регіон — це великі частини території країни з більш чи менш однорідними природними умовами та характерним напрямом розвитку виробничих сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів з відповідною матеріально-технічною базою, що склалася, та виробничою й соціальною інфраструктурою.

У визначенні парадигми регіону як території остання виступає ареною, на якій забезпечується і проходить сполучення матеріальних і нематеріальних факторів (умов) матеріального виробництва.

Зазначена парадигма об'єднує в собі сучасні наукові погляди відносно можливих методів дослідження проблем, що стримують поступальний розвиток будь-якої за своїми масштабами території. Основними елементами цієї парадигми можна виділити: по-перше, розуміння території як частини загальної території держави, що вміщує в собі механічні сполучення різних об'єктів і предметів; по-друге, поняття розвитку території як нарощування її потенціалу, наповнення її економічними об'єктами і зв'язками, освоєння її безпосереднім залученням в суспільне виробництво; по-третє, поняття того, що означені характеристики регіону можуть бути описані за допомогою конкретних статистичних показників (якісних чи об'ємних, абсолютних, відносних і середніх величин). Таке конструктивне сполучення дозволяє забезпечити адекватну оцінку результатів і наслідків економічного та соціального розвитку окремо взятого регіону (території) [7, с. 6].

Проте, під територією «розуміють сукупність просторово співпадаючих частин соціального, природно-ресурсного та інших потенціалів держави, по відношенню до якої (сукупності) можна проводити відповідні регулятивні дії як з боку

держави, так і з боку органів влади або самоуправління цієї території» [8, с. 25].

Також регіон визначають як «територію країни зі специфічними природно-кліматичними й економічними умовами та характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої здійснюється на основі законів національної і регіональної економіки, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини» [9, с. 164].

У зв'язку з цим регіон можна представити як визначену територію зі своїми властивостями та цільністю складових її елементів, на якій забезпечується і проходить сполучення матеріальних і нематеріальних факторів суспільного виробництва.

Особливого значення набуває необхідність визначення сутності «розвиток території» та «розвиток регіону».

Під терміном «розвиток» розуміється будь-яка прогресивна зміна, насамперед в економічній сфері. Якщо відбуваються кількісні зміни, то йдеться про економічний розвиток, якщо зміни якісні, то відбувається зміна змісту розвитку або структурні зміни. Окрім економічних характеристик розвитку існують також і соціальні характеристики, що також враховуються при оцінці розвитку регіону.

Тобто регіональний розвиток має свій напрям, якщо він позитивний, то відбувається прогрес, якщо негативний — регрес або деградація.

Розвиток регіону — це багатовимірний і багатоаспектний процес, який зазвичай розглядається з точки зору сукупності різних соціальних і економічних цілей. До аспектів соціально-економічного розвитку відносяться такі:

- зростання виробництва і доходів;
- зміни в суспільній свідомості;
- зміни в інституціональній, соціальній та адміністративній структурах суспільства;
- зміни у традиціях і звичках.

Основною метою економічного розвитку країн і регіонів є покращення якості життя населення. Процес соціально-економічного розвитку регіону має за мету підвищення доходів, поліпшення здоров'я населення і підвищення рівня його освіти; створення умов, які сприяють зростанню самоповаги людей в результаті формування соціальної, політичної, економічної та інституціональної систем, орієнтованих на повагу людської гідності; збільшення ступеня свободи людей, у тому числі їх економічної свободи.

Дві останні складові якості життя не завжди враховуються при оцінці розвитку регіонів, однак

в економічній науці й політичній практиці їм надається велике значення.

Як цілі соціально-економічного розвитку регіону використовуються: збільшення доходів, покращення освіти, харчування й охорона здоров'я, зниження рівня бідності, покращення навколишнього середовища, рівність можливостей, розширення особистої свободи, збагачення культурного життя. Деякі з цих цілей ідентичні, але в певних умовах вони можуть мати суттєві відмінності. Так, обмежені кошти можна направити або на розвиток охорони здоров'я, або на охорону навколишнього середовища. Виникає конфлікт між цілями розвитку. Конфлікт цілей розвитку вимагає особливого розгляду і спеціальних методів вирішення.

Розвиток різних регіонів за своїм змістом може сильно відрізнятись, і це розходження обумовлене не тільки вихідним рівнем розвитку, але й особливостями кожного регіону, його виробничою структурою, географічним положенням, виробничою спеціалізацією тощо.

Основні рушійні сили (фактори) розвитку регіонів можна розподілити на дві групи:

- *об'єктивні* фактори — географічне положення, природно-кліматичні умови, наявність сировинних ресурсів, державна регіональна політика;
- *суб'єктивні* фактори — структура і спеціалізація економіки, демографічний потенціал, соціально-економічна політика, система розселення (доля міського населення), інвестиційна привабливість, міжрегіональні зв'язки [10, с. 252].

Перша група факторів носить назву некерованих, друга — керованих.

Також виділяють внутрішні та зовнішні фактори залежно від відношення до вибраного об'єкта дослідження.

Внутрішні фактори:

- спроможність накопичувати, закріплювати й використовувати інформацію;
- ступінь розвитку різних рівнів суспільства;
- рівень технічного розвитку;
- соціальні умови співіснування суспільства (моральне виховання, відносини між поколіннями і т. д.);
- інноваційний, ресурсний, виробничий, кадровий потенціали системи.

Зовнішні фактори:

- забезпеченість території природними ресурсами;
- якість компонентів природного середовища території;
- умови середовища (клімат, рельєф та ін.);
- економіко-географічне положення території;

- форма соціально-економічної організації продуктивних сил;

- система розміщення виробничих сил, що історично склалася.

Внутрішній і зовнішній вплив може бути прямим, опосередкованим, стимулювальним і дестимулювальним:

- *прямий* — стан здоров'я людей, їхня фізична витривалість, народжуваність, смертність, деструктивний вплив на природні системи;

- *опосередкований* — залежність особи від засобів існування, від середовища та результатів праці, знос основних засобів;

- *стимулювальний* — наявність стимулів в діяльності суспільства;

- *дестимулювальний* — відсутність таких.

Кожний із цих факторів по-різному впливає на розвиток регіонів.

Розвиток регіонів України пов'язаний з багатьма соціально-економічними проблемами. Багато з них є складними теоретичними і практичними питаннями, що потребують вирішення.

Основні проблеми, пов'язані з соціально-економічним розвитком регіонів, класифікують за такими ознаками:

- за особливостями виникнення або зародження;

- за місцем виникнення або зародження;

- за тривалістю існування;

- за обсягом коштів, необхідних для їх нейтралізації або вирішення;

- за найважливішими ознаками (суспільно-політичні, соціально-економічні, організаційно-правові, екологічні та ін.);

- за диспропорціями, які вони породжують.

Представлена класифікація є умовною, оскільки сама проблема може розглядатися з різних сторін і потрапляти в ті чи інші класи залежно від ознаки характеристики, прийнятої до уваги. Вони також можуть бути соціально-політичними, соціально-економічними чи організаційно-правовими. Існування глибоких диспропорцій у соціально-економічному та культурно-духовному розвитку регіонів України ускладнює проведення ефективної політики соціально-економічних перетворень, гальмує формування внутрішнього ринку товарів і послуг, загострює регіональні проблеми.

Для регіонів звичайним явищем стало банкрутство підприємств у процесі їхньої діяльності, значно посилюється зубожіння широких верств населення, і як наслідок, збільшилися діапазони відмінностей в умовах життєдіяльності соціумів у регіональному і територіальному розрізі.

Стратегія розвитку регіонів визначає, якою повинна стати держава в майбутньому, тому розвиток залежить від характеру обраної стратегії і як будуть реалізовані стратегічні орієнтири.

Для зміни ситуації, що склалася, використали найпростіший шлях — увели в ранг державної регіональної політики принцип вирівнювання, при якому за рахунок сильніших в економічному розвитку регіонів підтримуються слабкі. Почалася постійна боротьба за субвенції та субсидії з бюджетів різного рівня, але бажаного результату не отримано, тому що слабкі регіони як були, так і залишилися слабкими, але й сильні регіони з кожним роком стають все слабкішими.

У переліку причин, що зумовили стан справ, можна назвати державну регіональну політику, наслідком якої стала ситуація, коли абсолютна більшість регіонів залишається дотаційними.

У 2005 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів», у якому визначено правові, економічні й організаційні основи реалізації державної регіональної політики і стимулювання розвитку регіонів і подолання репресивності територій. Також у 2006 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р. Маємо ситуацію: фінансові кошти концентруються в центрі й перерозподіляються по відповідних територіях країни, знижуючи розвиток сильних регіонів.

А це значить, що на державному рівні так зване територіальне управління підміняється боротьбою за володіння ресурсами. Необхідно активно шукати нові форми співпраці за межами окремих територіально-адміністративних утворень. А це може вносити окремі зміни до сприйняття зовнішніх контурів тих же районів. При цьому повинна дотримуватися певна міра, основу якої повинні складати життєві інтереси населення (не тільки соціальні стандарти, але й відсутність суперечностей). Саме просторовий підхід як деяка філософія розуміння вирішення наявних проблем стає запорукою їх вирішення на більш високому з наукової точки зору рівні. Під просторовим розвитком слід розуміти такий підхід до вирішення державних, регіональних і місцевих завдань, при якому наголос робиться на системне і структурне уявлення про цілісність об'єкта (країни, регіону, поселення), виходячи з нової основи базового розселення, що дає змогу розглядати «точки зростання» як локомотиви розвитку окремих територій.

Сутність просторово-зв'язаного розуміння будь-якого економічного об'єкта зводиться до

розгорненої його характеристики через систему показників. Простим прикладом просторово-зв'язаного уявлення про економічний об'єкт може бути бізнес-план, який містить комплексне обґрунтування стратегії розвитку всіх сфер діяльності підприємства на основі її поточного і перспективного планування.

Життя ставить на порядок денний проблеми, які все частіше і частіше не можуть бути вирішені в рамках окремої адміністративно-територіальної одиниці, і для їхнього вирішення необхідні спільні зусилля декількох суб'єктів, єднання яких іноді легше забезпечити по горизонталі, ніж чекати рішень за ієрархією владних структур.

Можна уявити, що деякі кроки зі зміни ситуації із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності територіальних співтовариств можливі лише при переході до парадигми просторового розвитку. Основу цієї парадигми повинна скласти концептуальна схема, згідно з якою проблеми, що виділяються, способи і методи їх рішення повинні бути адаптовані не тільки до постійно змінних умов економічного й соціального розвитку, але і до змінних зовнішніх контурів територій, а також до змінного суб'єктного складу учасників суспільних відносин. У цьому випадку просторово-зв'язаний підхід набуває не тільки віртуальної відчутності, але і прикладної наповнюваності.

Доповненням до парадигми просторового розвитку повинна стати достатньо виразна державна регіональна політика просторового розвитку. Щоб така політика стала дієвим інструментом сучасного розвитку всіх територіальних утворень, необхідно достатньо глибоко пропрацювати увесь накопичений українською регіоналістикою досвід вирішення задач, починаючи від визначення перспектив розвитку невеликих поселень і закінчуючи макроекономічним районуванням території країни.

Домінантами державної регіональної політики просторового розвитку повинні стати на державному рівні стратегії.

По-перше, стратегії повинні стосуватися великих економічних систем, які наповнюють простір за допомогою нових форм територіальної організації продуктивних сил.

По-друге, це стратегії, що розробляються для населених пунктів, із подолання як внутрішніх, так і зовнішніх суперечностей, що виникають між ними і опорними вузлами каркаса розселення.

А по-третє, це стратегії, що розробляються власне населенням, додаючи регіоналізації країни завершену форму.

Стратегія — загальний задум вирішення комплексної проблеми.

Згідно з визначенням П. Друкера, «стратегія — это способ достижения желаемых результатов, который позволяет искать и использовать в своих интересах благоприятные возможности» [11].

Сучасні дослідження розуміють під стратегією розвитку соціально-управлінський процес, за допомогою якого забезпечується задоволення потреб індивідуальних осіб і груп людей для цільової трансформації параметрів і позицій, що формуються та діють в соціально-економічних системах у неконтрольованому просторі.

Стратегія економічного розвитку регіонів — система заходів, які направлені на реалізацію довгострокових завдань соціально-економічного розвитку держави із врахуванням раціонального внеску регіонів у рішення цих завдань, що визначаються реальними посиленнями й обмеженнями їх розвитку.

В останні роки зростає самостійність регіонів, що несуть все більшу відповідальність за результати регіонального економічного розвитку. Соціально-економічне становище регіонів визначається як об'єктивними (макроекономічні умови, положення регіону в суспільному розподілі праці, географічне положення), так і суб'єктивними факторами, і в першу чергу — методами регіонального управління.

Основними інструментами реалізації стратегій повинно стати стратегічне планування.

Ситуація, що склалася на сьогодні, свідчить про те, що окремі спроби впровадження сучасних більш вдосконалених методів стратегічного управління (особливо при використанні методів стратегічного планування) виявляються невдалими. Це пояснюється неузгодженістю нормативно-правової бази у країні, що ніяким чином не узгоджується між собою не лише по горизонталі, але й по вертикалі. Особливо від цього страждає відтворювальний процес, а все через те, що відсутнє системне бачення можливостей вирішення тих чи інших проблемних питань. Необхідно, щоб відповідний механізм управління адекватно враховував, організовував і направляв реальні економічні інтереси держави, регіонів, населених пунктів і окремих громадян. І саме багаторівневий характер протікання суспільного виробництва диктує необхідність створення відповідної системи стратегічного планування розвитку регіонів, бо остання, по своїй суті, є основним інструментом забезпечення поступального розвитку на усіх рівнях економічного розвитку.

Для того, щоб система стратегічного планування розвитку регіонів набула більш завершеного стану і стійкого характеру у взаємодії окремих її елементів, необхідно виконати деякі дії, спрямовані перш за все на формування системи стратегій поступального розвитку регіонів, потім на визначення контурів багаторівневої системи стратегічного планування розвитку територій, а також обов'язково на розробку системи міжтериторіальних економічних взаємодій.

При формуванні системи стратегій поступального розвитку регіонів слід до розробки усіх стратегій територіального розвитку передувати розробку відповідних доктрин і концепцій. Ці документи повинні надавати опис проблемних і конкурентних переваг відповідних територій, уявлення перспектив їх розвитку й основні напрями та можливості розвитку.

Система стратегій поступального розвитку регіонів повинна розглядатися як багаторівнева система, що сформована з багатьох проблемних складових. Однією з основних особливостей системи стратегічного планування розвитку територій є те, що стратегії розвитку територій повинні становити своєрідну просторову проекцію, в якій необхідно враховувати вплив зовнішніх факторів економічного, політичного і географічного характеру.

Ця система стратегій складається із місії (стратегічної мети розвитку регіону) та його територіальних складових (населених пунктів, територіально-адміністративних утворень тощо), сформованих у вигляді цільових вимог, задоволення яких забезпечує досягнення стратегічної мети; стратегічних дій (заходів учасників процесу розробки та реалізації стратегій, за рахунок яких повинні бути бути вирішені їхні завдання з досягнення стратегічної мети).

Враховуючи визначення часового лагу (від 3 до 7 років), усі стратегічні доктрини і стратегічні концепції повинні уточнюватися та корегуватися, що дозволить забезпечувати їм адекватний характер з урахуванням поточної ситуації як у регіоні, так і в державі в цілому.

Саме через систему стратегій, стратегічних планів і стратегічних програм розвитку держави та регіонів можливе забезпечення просторово-зв'язаного бачення не лише сьогодення, але й більш віддалених перспектив їх існування.

Для визначення контурів багаторівневої системи стратегічного планування розвитку територій передбачається використати просторово-часову декомпозицію відповідних документів за вибраними рівнями планування розвитку територій.

До **першого рівня** складовими будуть вважатися такі елементи:

- довгострокова стратегія територіального розвитку держави (на період 10—20 років);
- довгостроковий прогноз економічного й соціального розвитку держави (7—10 років);
- стратегічний план економічного й соціального розвитку держави (7—10 років);
- державні цільові (пріоритетні) програми розвитку окремих галузей або частин господарського комплексу країни (7—10 років).

Для **другого рівня** — такі елементи:

- довгострокова стратегія територіального розвитку регіонів (7—10 років);
- довгостроковий прогноз економічного й соціального розвитку регіонів (5—7 років);
- стратегічний план економічного й соціального розвитку регіонів (5—7 років);
- державні цільові (пріоритетні) програми розвитку регіонів (5—7 років).

Для **третього рівня** складовими є такі елементи:

- середньострокова стратегія територіального розвитку регіонів (3—5 років);
- середньостроковий прогноз економічного й соціального розвитку регіонів (на період до 3 років);
- середньостроковий стратегічний план економічного й соціального розвитку регіонів (на період до 3 років);
- регіональні та міжрегіональні цільові програми окремих територій або видів економічної діяльності (на період до 3 років);
- інвестиційні проекти (на період до 3 років);
- державний та місцеві бюджети (на період до 3 років).

Для **четвертого рівня** складовими вважаються такі елементи:

- індикативні плани економічного й соціального розвитку окремих населених пунктів або міських агломерацій (на 1 рік);
- місцеві бюджети (на 1 рік).

Організація міжтериторіальних, економічних взаємодій можлива на основі узгодження інтересів як органів влади відповідного рівня, так і за рахунок погодження інтересів кожної зі сторін при проведенні спільних дій шляхом розробки спільних рішень у формі відповідного правового акта.

Висновки. Потрібно пам'ятати, що багаторівнева система стратегічного планування покликана забезпечити сприятливі умови для раціонального використання накопиченого економічного потенціалу, оптимізації використання основних факторів суспільного виробництва, виваженого

вкладання фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками господарської діяльності для забезпечення необхідного рівня економічного й соціального розвитку відповідних територій.

Виникає необхідність розробки теоретико-методологічних положень і вирішення прикладних завдань з формування дієвої державної регіональної політики економічного розвитку, а на їхній основі — методичної бази для формування багаторівневої системи стратегічного планування розвитку регіонів, яке одержало великий розвиток в Україні.

Стратегія розвитку економіки України визначає, якою може й повинна стати держава в майбутньому, тому є актуальним і необхідним вивчення даного питання з метою подальшого розвитку держави. Розвиток України залежить від характеру обраної стратегії, від того, яким чином і якими темпами будуть реалізовані на практиці стратегічні орієнтири української держави [12, с. 14].

Високий рівень диференціації регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку потребує нового підходу до регулювання регіонального розвитку, направленою на забезпечення цілісності, комплексності процесів соціально-економічного розвитку в масштабах всієї країни, і в той же час дозволяє врахувати їх своєрідність в рамках окремого регіону.

Для цього необхідна продумана політика регіонального розвитку. Вона повинна уособлювати законодавчо сформовану систему правових, фінансово-економічних і організаційних положень, що визначають діяльність органів місцевого самоуправління, направлену на досягнення цілей та вирішення завдань політичного, економічного й соціального розвитку регіонів відповідно до основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави. Мета такої політики — у забезпеченні збалансованого розвитку регіонів, що задає, з однієї сторони, скорочення міжрегіональних відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку, з другої — забезпечення балансу між зростанням економічного потенціалу регіону і забезпеченням комфортного простору існування для жителів відповідних територій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Лексин В.Н.* Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н. Лексин, А.Н. Шведов. — 3-е изд. (стереотипное).— М. : УССР, 2000. — 368 с.

2. Василенко В.Н. Оценка изменения потенциала предприятия как начальная стадия экономической диагностики ее развития / В.Н. Василенко // Экономика и право. — 2010. — № 1. — С. 5—12.
3. Кулижский А. Стратегия: курсовая устойчивость и «гонка ради лидерства» [Электронный ресурс] А. Кулижский. — Режим доступа: [http:// www.kgconsult.org/](http://www.kgconsult.org/).
4. Брыкин А.В. Организация стратегического развития экономики на основе форсайта / А.В. Брыкин, В.А. Шумаев // Менеджмент в России и за рубежом. — 2009. — № 2. — С. 15—25.
5. Кузнецов В.С. О стратегической альтернативности / В.С. Кузнецов // Менеджмент в России и за рубежом. — 2002. — № 2. — С. 36—52.
6. Сурин А.В. Принципы разработки стратегии развития г. Москвы / А.В. Сурин // Вести Моск. ун-та. Сер. 21: Управление (государство и общество). — 2008. — № 1. — С. 5 — 21.
7. Гордилов С.В. Проблемы и подходы к методическому обеспечению процесса формирования стратегии предприятия / С.В. Гордилов, А.Д. Воробьев // Менеджмент в России и за рубежом. — 2009. — № 5. — С. 21—23.
8. *Економічна* енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.— К. : Видавничий центр «Академія», 2002. — 952 с.
9. Скотаренко О. Концептуальные модели социально-экономического развития регионов / О. Скотаренко // РИСК. — 2012. — № 3. — С. 250 —253.
10. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление: учеб. пособие для вузов / А.И. Гаврилов. — М. : ЮНИТИ, 2001. — 239 с.
11. Орлова Н.С. Стратегічне управління розвитком економіки України / Н.С. Орлова // Финансовые рынки и ценные бумаги. — 2009. — № 17. — С. 14—45.
12. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: пер. с англ. / Питер Ф. Друкер.— М. : Вильямс, 2000. — 272 с.

Надійшла 24.09.2014

А.И. Благодарный, И.А. Коршикова, Е.А. Плужникова
Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Рассмотрены основные определения разработки стратегий социально-экономического развития, их основные элементы и характеристики. Сформулированы особенности использования методов стратегического планирования, в том числе многоуровневой системы.

Ключевые слова: стратегия, развитие, аспекты развития, факторы развития стратегии, инструменты реализации стратегий, миссия.

О.І. Blagodarnyi, I.O. Korshykova, E.A. Pluzhnykova
Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

THEORETICAL BASES FOR PROVIDING MODERN DEVELOPMENT OF REGIONS

Basic definitions of the development of strategies for socio-economic development are considered, and their main elements and characteristics as well. The features of the use of strategic planning methods are formulated including multi-level systems.

Key words: strategy, development, aspects of development, factors of strategy development, tools for strategy implementation, mission.

УДК 332.133.44

Т.О. БУТЕНКО, канд. экон. наук, старший научный сотрудник
Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ

Ключевые слова: межрегиональное экономическое взаимодействие, эффективность межрегионального взаимодействия, цель взаимодействия, территориальная структура конечного потребления, региональное развитие.

Дано определение межрегиональных экономических взаимодействий. Обоснован системный подход к определению эффективности межрегиональных экономических взаимодействий. Описаны возможные показатели эффективности межрегиональных экономических взаимодействий, в основу которых заложены цели взаимодействия, условия и пути их достижения. Установлено, что эффективное взаимодействие обуславливается таким соотношением между борьбой и сотрудничеством, а также согласованностью интересов его участников, при котором достигается территориальная структура конечного потребления, обеспечивающая сбалансированное региональное развитие.

Для большинства стран мира проблемы пространственного развития становятся приоритетными, поскольку забота о пространственной организации национального хозяйства — обязательная функция любого государства, реализация которой в конечном итоге обеспечивает сохранение его территориальной целостности и устойчивого развития. Игнорирование или даже недостаточный учет пространственного фактора в развитии экономики того или иного государства, как правило, приводит к возникновению ряда трудностей в проведении успешной экономической политики и снижению эффективности последней.

Как отмечают П.А. Минакир и А.Н. Демьяненко [1], в разные периоды развития науки о регионах пространственные исследования экономики также претерпевали определенные изменения, связанные с состоянием экономики и экономической науки. Изначально экономические исследования ограничивались лишь географическим пространством: экономическая деятельность подвергалась анализу с точки зрения наличия в отдельных географических точках пространства благоприятных условий для того или иного вида деятельности. Концентрация хозяйственной деятельности носила рекурсивный характер, поскольку выбор места поселения и производства на соответствующих территориях определялся сочетанием условий окружающей среды, что само по себе также являлось фактором для развития экономики в данном месте. В результате складывались благоприятные условия для развития специализации соответствующих местностей, что, в свою очередь, создавало основу для пространственного разделения труда в производстве благ и услуг и последующему поиску мест для размещения производства. Рост потребностей и расширение масштабов экономической деятельности, усложнение ее структуры привели к возникновению рыночной системы как определяющего механизма координации деятельности экономических агентов на основе развитого разделения труда и обмена деятельностью и

ее результатами. В итоге объект исследования пространственной науки сместился с географической местности на системы взаимосвязанных агентов, взаимодействующих в рамках географического пространства, а межрегиональные взаимодействия стали частью предметной области. Появление экономических взаимодействий между различными точками экономического пространства, в которых функционируют экономические агенты, стало фактором формирования системной организации экономического пространства. Проявление системного характера региона как объекта исследования привело к тому, что внутри- и межсистемные взаимодействия вышли на первый план. В результате экономика представляется как некая суперсистема, состоящая из взаимодействующих региональных экономических систем, что обуславливает задачу формирования равновесия в их пределах и нахождение оптимального способа распределения ресурсов между ними. Таким образом, межрегиональные экономические взаимодействия являются важной функцией территориального управления, реализация которой позволяет достичь целей развития национальной экономической системы.

Учитывая сложность и многообразие межрегиональных экономических взаимодействий, результаты их исследования представлены во множестве научных работ как украинских, так и зарубежных авторов. Из последних публикаций, посвященных проблемам экономических взаимодействий между регионами, можно упомянуть работы [2–6]. В них определены сущность и специфика межрегиональных взаимодействий, рассмотрена эволюция теоретических принципов и подходов к исследованию межрегионального экономического взаимодействия, выделены качественные этапы становления теории межрегионального взаимодействия, усовершенствованы некоторые формы таких взаимодействий, определены преимущества межрегионального сотрудничества как основы усиления экономического и социального единства страны.

В тоже время в научных работах недостаточно внимания уделяется концепции эффективности межрегиональных экономических взаимодействий, что и обусловило выбор темы и направления исследования, результаты которого приводятся в данной публикации.

Цель данной работы — обоснование системного подхода к определению показателей эффективности межрегиональных экономических взаимодействий.

Для достижения поставленной цели первоначально необходимо уточнить понятие межрегионального экономического взаимодействия.

Взаимодействие является философской категорией, которая отражает процессы связи, взаимодействия, перехода, развития разных субъектов при взаимном влиянии, их взаимную обусловленность и порождение одним другого. Таким образом, взаимодействие есть всеобщая форма связи, отражающая процессы и явления окружающей действительности как целостную систему, развивающуюся во времени и пространстве. Любое взаимодействие с философской точки зрения предполагает обмен, характер которого зависит от уровня развития взаимодействующих объектов, выражающийся в их взаимном влиянии друг на друга, взаимозависимости, взаимном изменении. Таким образом, взаимодействие — динамическая связь, в процессе которой происходит изменение сторон.

Спецификой взаимодействия становится причинно-следственная обусловленность, что определяет его как основу системы. Каждая из сторон взаимодействия служит причиной другой и следствием одновременного обратного влияния противоположной стороны, представляя собой, таким образом, механизм развития объектов и их структур, источник движения системы. С этой точки зрения взаимодействие рассматривается как противоречие системы, проявляющееся в формах борьбы и сотрудничества. Очевидно, что борьба предполагает развитие одной стороны за счет подавления, устранения другой стороны и, как правило, приводит либо к уничтожению взаимодействующих сторон, либо стимулирует их развитие, либо качественно их видоизменяет. Сотрудничество же обеспечивает развитие взаимодействующих сторон путем их взаимного и совместного обогащения и поддержки.

Таким образом, взаимодействие — это системообразующий динамичный процесс, в котором компоненты и элементы системы устанавливают взаимосвязи и обретают взаимообусловленность, что выражается в деятельности.

Что касается экономического взаимодействия, ясно, что оно имеет важное значение при использовании ограниченных ресурсов для удовлетворения потребностей общества. Взаимодействие экономических субъектов определяет существование и структурную организацию экономических систем, их свойства, объединение в систему большего порядка. Оно служит формой хозяйственных отношений, обусловленной неограниченностью неудовлетворенных потребностей

тей и редкостью ресурсов, и определяет такое поведение экономических субъектов, которое приводит к оптимальному соотношению потребностей и возможностей их удовлетворения. Кроме того, экономическое взаимодействие носит объективный характер, когда каждая из взаимодействующих сторон выступает как причина и как следствие одновременного обратного влияния другой стороны.

Учитывая, что для анализа межрегиональных экономических взаимодействий в данной работе используется системный подход, следует отметить, что, во-первых, регион как экономическая система, в которой происходят процессы трансформации экономических ресурсов в конечный продукт, удовлетворяющий потребности людей, — открытая саморазвивающаяся система, которая и подчиняется общим закономерностям развития открытых систем. Во-вторых, взаимодействие любых систем, в том числе и экономических, осуществляется путем обмена веществом, энергией и информацией.

Таким образом, в самом общем виде межрегиональное экономическое взаимодействие подразумевает процесс взаимного влияния регионов друг на друга в рамках национальной экономической системы путем обмена экономическими ресурсами, энергией, информацией, что выступает универсальной формой их развития.

Как отмечалось ранее, взаимодействие проявляется в двух противоречивых формах борьбы и сотрудничества. При этом в обеих формах преследуются одинаковые цели — владение общими, причем ограниченными, условиями существования и функционирования (ресурсы, потребители и т. п.), но достигаются они разными путями.

В борьбе между регионами происходит нарушение ресурсообмена производственных систем вследствие неорганизованного взаимодействия, что ведет к снижению уровня их жизнеспособности, а нередко — к их деградации. Борьба за ресурсы приводит к расходованию значительных средств, сил и времени, и как следствие — к замедлению темпов экономического развития производств и отраслей. В результате усиления борьбы между регионами без развития межрегионального сотрудничества повышается вероятность снижения конкурентоспособности страны в целом. Это объясняется тем, что борьба направлена на подавление и уничтожение и не может обеспечивать условия развития на длительном временном отрезке.

По закону единства и борьбы противоположностей борьба должна уравниваться,

балансируясь противоположностью, в качестве которой выступает сотрудничество. Потребность регионов в активизации межрегионального взаимодействия в форме сотрудничества и интеграции обусловлена такими факторами, как заинтересованность в совместном использовании ресурсов и необходимость в создании межрегиональных структур для усиления конкурентных позиций.

Субъектами межрегиональных экономических взаимодействий в Украине служат административно-территориальные единицы, поскольку последние обладают определенной самостоятельностью при решении социальных, экономических и культурных вопросов, а также при осуществлении региональной политики. Особенно активное участие в развитии межрегиональных экономических взаимодействий должны принимать области Украины, поскольку это бюджетоформирующие образования с самостоятельной системой управления.

Обращаясь к основам территориального устройства Украины, следует отметить, что в ст. 132 Конституции Украины [7] закреплён принцип сбалансированности и социально-экономического развития регионов с учетом их исторических, экологических, географических и демографических особенностей, этнических и культурных традиций. Принцип сбалансированности обуславливает необходимость такого взаимодействия между регионами Украины, которое позволит развивать и межрегиональную интеграцию, и комплексное внутреннее развитие каждого региона-участника. Необходимость упорядочивания межрегиональных взаимодействий диктуется объективными обстоятельствами, поскольку каждый регион в рамках национальной экономической системы не может иметь исключительных условий развития. В то же время современная реальность заключается в неоправданной дифференциации развития регионов, усилении монополистических устремлений экономически развитых регионов, вытеснении кооперационных взаимодействий соперничеством, приводящим к оппортунизму в отношении национальных интересов.

С учетом вышеизложенного представляется, что решение проблемы развития межрегиональных экономических взаимодействий заключается в разработке системы согласования интересов взаимодействующих регионов, в рамках которой последние должны определить общие проблемы развития и практические цели взаимодействия, выработать согласованную систему мер,

обеспечивающую эффективное взаимодополнение действий сторон по решению общих задач. Это означает, что следует исследовать не только межрегиональные различия, но и сходства, а точнее — акцентировать внимание на общих аспектах экономической жизни и культуры регионов с целью включения их в систему межрегиональных взаимодействий.

Итак, межрегиональное экономическое взаимодействие представляет собой процесс, состоящий в осуществлении регионами определенной деятельности для достижения целей регионального развития. Для того, чтобы управлять этим процессом, необходимо четко определить, во-первых, цели межрегионального взаимодействия, а, во-вторых, насколько они достигнуты в результате деятельности (функционирования многорегиональной системы).

Данная задача может быть успешно решена в результате оценки эффективности межрегионального взаимодействия.

В контексте вышеописанных свойств межрегионального экономическое взаимодействия понятие эффективности играет важную роль, поскольку служит наиболее общим свойством любых целенаправленных процессов (деятельности) и раскрывается через их цель. Исследованием эффективности занимается специальное научное направление — теория эффективности, которая имеет хорошо развитый понятийный аппарат [8].

Межрегиональное взаимодействие формируется в рамках многорегиональной системы, по отношению к которой цель взаимодействия выступает основным системообразующим фактором как способ интеграции различных действий в единую последовательность. Согласно теории эффективности, цель — идеальное представление желаемого результата взаимодействия. Она определяет способы и формы действий, их характер, упорядоченность, а также средства достижения. Тогда под эффективностью межрегионального взаимодействия следует понимать степень различия между реальным его результатом и желаемым, идеальным результатом. Очевидно, что возможные альтернативные пути достижения цели обладают разной эффективностью, поэтому в общем случае целью исследования эффективности выступает выработка рекомендаций для выбора такой стратегии взаимодействия, которая обеспечит успешный исход для всех его участников.

Межрегиональное экономическое взаимодействие, как процесс функционирования много-

региональной системы, описывается набором определенных параметров, совокупность значений которых в фиксированные моменты времени определяет состояние системы. Тогда межрегиональное взаимодействие можно представить как процесс смены состояний многорегиональной системы. Состояние системы и внешней среды находятся под воздействием ряда факторов и представляют собой ситуацию или обстановку взаимодействия, которая определяет его фактический результат. Учитывая, что межрегиональное взаимодействие осуществляется путем обмена результата на определенные ресурсы, результат характеризуется не только полезным эффектом, но и связанными с этим действием затратами ресурсов, времени и другими потерями, которые зависят от выбранной стратегии.

Таким образом, процесс взаимодействия, его эффективность, а значит ход и исход взаимодействия, в значительной мере зависят от общей цели поведения его субъектов, ситуации или состояния многорегиональной системы, ресурсообеспеченности системы и наличия (уровня разрешенности) проблем, противоречивых ситуаций и несогласованности целей субъектов, участвующих в процессе взаимодействия. Это определяет ситуационность моделей и показателей оценки эффективности межрегионального взаимодействия, а также влияние на них контекстуальных факторов, таких как поставленные цели, имеющиеся ресурсы, решаемые проблемы, степень согласованности действий. Результаты исследования природы межрегиональных экономических взаимодействий позволяют заключить, что существует две стороны этого процесса, определяющие его эффективность. Одна сторона — это соотношение между борьбой и сотрудничеством в рамках взаимодействия, другая сторона — согласованность интересов участников взаимодействия. В общей сложности, эффективность взаимодействия можно оценивать с разных позиций: как эффективность действия, обмена; как уровень результативности или достижения плановых показателей; как степень удовлетворенности взаимодействующих сторон достигнутыми результатами (экономическими и неэкономическими); как уровень ресурсоемкости взаимодействия.

Итак, отправной точкой исследования эффективности взаимодействия считается его цель. Измерителем степени соответствия реального результата взаимодействия желаемому служит показатель эффективности. В научных исследованиях, посвященных исследованию межрегио-

нальных экономических взаимодействий, можно найти следующие показатели эффективности.

Так, лабораторией регионального развития и межрегиональных взаимодействий ЦЭМИ РАН в рамках темы «Разработка системы моделей многокритериальной оптимизации межрегиональных и межотраслевых взаимодействий» проведены измерения эффективности обмена продуктами между различными регионами. На основе такого анализа эффективности определяется, что выгоднее: вывоз производимой продукции в другие регионы и круг таких регионов или внутрорегиональное потребление продукции. Таким образом, целью межрегионального взаимодействия в данном случае является максимизация общественного потребления. При этом могут рассматриваться различные интересы: 1) региона в целом; 2) отдельных отраслей; 3) всей экономики страны. На основе такого рода анализа возможно принимать долгосрочные решения регионального развития, касающиеся того, какую отрасль и в каком регионе следует развивать. В качестве оценок эффективности межрегиональных взаимодействий используются коэффициенты чувствительности, вычисляемые как отношение изменения затрат на производство продукции к изменению объемов межрегионального обмена, и точки безубыточности, характеризующие уровень изменения затрат на перевозку продукта, для которых соответствующие значения коэффициентов чувствительности равны нулю [9].

Методологические подходы к анализу межрегиональных экономических взаимодействий обоснованы в одноименной теории [10; 11], основным инструментом которой являются межрегиональные модели. В данных моделях конечная цель межрегионального взаимодействия — это определенная территориальная структура конечного потребления, соответствующая критерию оптимальности по Парето, когда конечное состояние для каких-либо регионов, участвующих во взаимодействии, может быть улучшено только за счет ухудшения положения некоторых других регионов. Следует учесть, что такое состояние не является взаимовыгодным для всех регионов, если существует неполная совокупность регионов, которая, выделившись из системы, получает больший объем конечного потребления. Таким образом, в качестве показателя эффекта межрегионального взаимодействия выбрано значение изменения целевых показателей системы взаимодействующих регионов в результате добавления в систему нового региона. При

этом анализу подлежит межрегиональный обмен продукцией. Задача оценки эффектов фактических взаимодействий — в разложении на составляющие общего достигнутого уровня конечного потребления, в котором выделяется часть, связанная с потреблением продукции собственного производства, и уровень потребления, достигнутый благодаря экономическим связям с различными регионами. Тогда эффект межрегионального взаимодействия представляет собой оценку вклада одного региона (А) в конечное потребление другого региона (Б) и рассчитывается как разность между величиной конечного потребления региона (Б) при наличии и отсутствии связей с регионом (А) [12].

Таким образом, основными показателями эффективности межрегиональных экономических взаимодействий считаются показатели конечного потребления с учетом его территориальной и отраслевой структуры, которая складывается под воздействием межрегионального обмена. В этой связи следует отметить, что формирование совокупности данных, необходимых для анализа эффективности межрегиональных экономических взаимодействий, должно основываться на официальной статистической отчетности, а также на специальных статистических обследованиях. В случае отсутствия такого рода статистических наблюдений речь может идти только о том, что процессы взаимодействиями между регионами не являются управляемыми, поскольку уровень их развития и результативности без наличия соответствующей информации невозможно оценить.

Что касается Украины и ее регионов, то здесь официальная статистическая информация, не-

Динамика доли товарооборота товаров отечественного производства в валовом выпуске Украины за 2011—2013 гг., млрд грн *

Показатель	2011	2012	2013
Оптовый товарооборот	546,3	644,2	583,3
Розничный товарооборот	424,4	478,3	508,4
Итого, товарооборот товаров отечественного производства	970,7	1122,5	1091,7
Валовой выпуск	3148,0	3347,6	3447,6 **
Доля товаров отечественного производства в валовом выпуске	30,8 %	33,5 %	31,7 %

* Рассчитано по данным Госкомстата Украины [13—17].

** Оценено автором.

обходимая для исследований эффективности межрегиональных взаимодействий, в открытых источниках фактически отсутствует. По сути, указанная информация на уровне хозяйствующих субъектов существует, но отсутствуют необходимые формы и регламенты государственной статистической отчетности. В сложившейся ситуации, когда межрегиональные связи в Украине носят стихийный характер, на данном этапе исследования в условиях ограниченности представленных в официальной статистике данных, в качестве условного показателя эффективности межрегиональных экономических взаимодействий можно использовать долю оборота оптовой и розничной торговли товаров отечественного производства в валовом выпуске, данные о котором приведены в таблице. Данный показатель означает, что целью межрегиональных экономических взаимодействий является увеличение доли потребления продукции отечественного производства в валовом выпуске. При этом речь не идет ни о согласовании интересов, ни о сбалансированном региональном развитии ввиду отсутствия соответствующей информационной базы.

Представленные в таблице данные свидетельствуют о том, что лишь небольшая доля регионального производства является востребованной на внутреннем рынке других регионов Украины, соответственно, межрегиональные взаимодействия между регионами являются недостаточно сильными.

Подытоживая результаты проведенного исследования, можно заключить, что показатели эффективности межрегиональных экономических взаимодействий должны определяться, исходя из контекста целей такого взаимодействия и ситуации, в которой оно осуществляется, как разница между фактическим и желаемым его результатом. Для достижения желаемого результата необходимо соблюдать такое соотношение между борьбой и сотрудничеством, а также согласованность интересов участников взаимодействия, при которых достигается территориальная структура конечного потребления, обеспечивающая сбалансированное региональное развитие.

В настоящее время экономическое взаимодействие между регионами Украины носят стихийный и неуправляемый характер. В этом случае целостность экономического пространства страны не обеспечивается механизмами межрегионального сотрудничества, а во взаимодействиях между регионами Украины преобладают межрегиональная борьба и центробежные тен-

денции. В таких условиях следует сконцентрировать максимум усилий на разработке и внедрении стратегии расширения географического охвата и интенсивности эффективных межрегиональных взаимодействий с учетом использования преимуществ территориального сотрудничества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Минакир П.А.* Пространственная экономика: эволюция подходов и методология / П.А. Минакир, А.Н. Демьяненко // *Пространственная экономика*. — 2010. — № 2. — С. 6 — 32.
2. *Третяк В.В.* Вибір організаційних форм реалізації міжрегіонального співробітництва / В.В. Третяк, О.М. Татарченко, Ю.А. Завойських // *Часопис економічних реформ*. — 2014. — № 1 (13). — С. 147—152.
3. *Міжрегіональне співробітництво у системі нової регіональної політики України : аналітична доповідь / С.О. Біла, І.Г. Бабець, І.В. Валюшко [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліла*. — К. : НІСД, 2011. — 32 с.
4. *Мирзоев Р.С.* Межрегиональные взаимодействия в российском экономическом пространстве / Р.С. Мирзоев // *Вестник Волгогр. гос. ун-та*. — Сер. 3, Экон. Экол. — 2011. — № 1 (18). — С. 96—101.
5. *Лукин Е.В.* Межрегиональное взаимодействие в системе экономического развития регионов: теоретические и практические подходы / Е.В. Лукин // *Вопросы территориального развития*. — 2013. — Вып. 5 (5). — С. 1—9.
6. *Ускова Т.В.* Межрегиональное взаимодействие как фактор роста экономики / Т.В. Ускова, Е.В. Лукин. — Вологда : ИСЭРТ РАН, 2013. — 76 с.
7. *Конституція України [Електронний ресурс] : за станом на 21 лют. 2014 р. / Верховна Рада України*. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/>.
8. *Надежность и эффективность в технике : справочник : в 10 т / ред. совет : В.С. Авдеевский (пред.) и др.* — М. : Машиностроение, 1988. — Т. 3: Эффективность технических систем; под общ. ред. В.Ф. Уткина, Ю.В. Крючкова. — 328 с.
9. *Онучак Т.С.* Моделирование сбалансированного развития регионов России / Т.С. Онучак // *Мезоэкономика развития*; под ред. Г.Б. Клейнера; Рос. акад. наук, Центр. экон.-мат. ин-т. — М. : Наука, 2011. — С. 552—567.
10. *Гранберг А.Г.* Многорегиональные системы: экономико-математическое исследование / А.Г. Гранберг, В.И. Суслов, С.А. Суспицын. — Новосибирск : Сиб. науч. изд-во, 2007. — 371 с.
11. *Гранберг А.Г.* Экономико-математические исследования многорегиональных систем / А.Г. Гранберг, В.И. Суслов, С.А. Суспицын // *Регион: экономика и социология*. — 2008. — № 2. — С. 120—150.
12. *Коломак Е.А.* Анализ экономических взаимосвязей регионов России : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.13 «Экономико-математические методы» / Е.А. Коломак. — Новосибирск, 1996. — 24 с.

13. *Роздрібна торгівля України у 2012 році: статистичний збірник* / за ред. В.О. Пішейка ; Держ. служба статистики України. — К. : Держ. служба статистики України, 2013. — 173 с.
14. *Роздрібна торгівля України у 2013 році: статистичний збірник* / за ред. В.О. Пішейка ; Держ. служба статистики України. — К. : Держ. служба статистики України, 2014. — 165 с.
15. *Оптова і біржова торгівля України у 2010—2011 рр.: статистичний збірник* / за ред. В.О. Пішейка ; Держ. служба статистики України. — К. : Держ. служба статистики України, 2012. — 97 с.
16. *Оптова і біржова торгівля України у 2012—2013 роках : статистичний збірник* / за ред. В.О. Пішейка ; Держ. служба статистики України. — К. : Держ. служба статистики України, 2014. — 66 с.
17. *Зведені національні рахунки (2000—2012 рр.)* : [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. — Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/vvp/vvp_rik/vvp_rik_u/svvp_kd_08_u.htm.
Поступила 15.10.2014

Т.О. Бутенко

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВЗАЄМОДІЙ

Дано визначення міжрегіональних економічних взаємодій. Обґрунтовано системний підхід до визначення ефективності міжрегіональних економічних взаємодій. Описано можливі показники ефективності міжрегіо-

нальних економічних взаємодій, в основу яких закладено цілі взаємодії, умови та шляхи їх досягнення. Встановлено, що ефективна взаємодія обумовлюється таким співвідношенням між боротьбою і співпрацею, а також узгодженістю інтересів її учасників, при якому досягається територіальна структура кінцевого споживання, що забезпечує збалансований регіональний розвиток.

Ключові слова: міжрегіональна економічна взаємодія, ефективність міжрегіональної взаємодії, мета взаємодії, територіальна структура кінцевого споживання, регіональний розвиток.

Т.О. Бутенко

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

DETERMINATION OF INTERREGIONAL ECONOMIC INTERACTIONS EFFECTIVENESS

The paper defines interregional economic interactions. The system approach to the determination of interregional economic interactions effectiveness is proved. Taking into account goals of interactions and conditions and ways to achieve them, possible effectiveness indicators of interregional economic interaction are described. It was found that the effective interaction is caused by the relationship between the struggle and cooperation, as well as by coordination of the interests of its members, that provides the achievement of the territorial structure of final consumption, providing balanced regional development.

Key words: interregional economic interaction, interregional interaction effectiveness, interaction goal, territorial structure of final consumption, regional development.

УДК:335.15

В.Ю. МЕДВІДЬ, канд. екон. наук, доцент
Сумський національний аграрний університет, м. Суми

ЧИННИКИ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ В ПАРАМЕТРАХ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Ключові слова: регіональний розвиток, чинники регіонального розвитку, параметри економічного регіонального розвитку, регіональні відмінності.

Виявлено умови та передумови економічного регіонального розвитку. Визначено кількісні та якісні зміни в параметрах регіонального розвитку. Обґрунтовано, що на сьогодні конкуренція регіонів і регіональна конкурентоспроможність стають досить важливими чинниками регіонального розвитку.

Гармонійний розвиток та ефективність функціонування економіки будь-якої держави неможливі без стабільного розвитку її регіонів, що є складовими єдиного економічного простору країни. У сучасних умовах функціонування ринкової економіки в державі спостерігається послаблення міжрегіональної економічної інтеграції, поглиблення відмінностей у розвитку регіонів. Основу міжрегіональних відмінностей становить територіальна диференціація, що «склалася, є не лише наслідком нерівномірності розвитку різних регіонів протягом усього попереднього історичного періоду, а й, насамперед, наслідком процесів її безперервного відтворення в сучасних умовах під впливом низки зовнішніх і внутрішніх (регіональних) чинників» [1, с. 177]. Так, «внаслідок дії різноманітних історичних, природно-географічних, економічних факторів, а також неоднакових темпів проведення реформ, змін у системі господарювання і структурі власності в регіонах України значно збільшилася територіальна диференціація рівня економічного розвитку й можливостей соціального забезпечення громадян, що призводить до істотних негативних наслідків» [2]. Тому дослідження умов і передумов регіонального розвитку, виявлення кількісних і якісних змін параметрів регіонального розвитку стає найважливішою основою дієвого економічного регулювання регіонального розвитку.

В Україні представники провідних шкіл регіональної економіки займалися дослідженням передумов, чинників, особливостей, проблем і пріоритетів регіонального розвитку у країні, серед яких — В.М. Василенко [8], З.В. Герасимчук [9], М.І. Долішній [10], Б.М. Данилишин [11] та ін. Вагомий внесок у розвиток науки регіональних досліджень зробили також представники зарубіжної школи регіональної економіки, а саме О.О. Полинєв [1], М. Беляєв [3], Г.М. Алімусаєв [4], Є.О. Устименко [5], Л.А. Добринін [7] та ін.

Детальне вивчення та комплексне управління задля досягнення бажаного результату підвищення якості життя можливе лише при врахуванні усіх складових регіонального розвитку, подальшому дослідженню передумов і чинників, виявлення змін параметрів регіонального роз-

виту й розробки на цій основі комплексу заходів економічного регулювання регіонального розвитку.

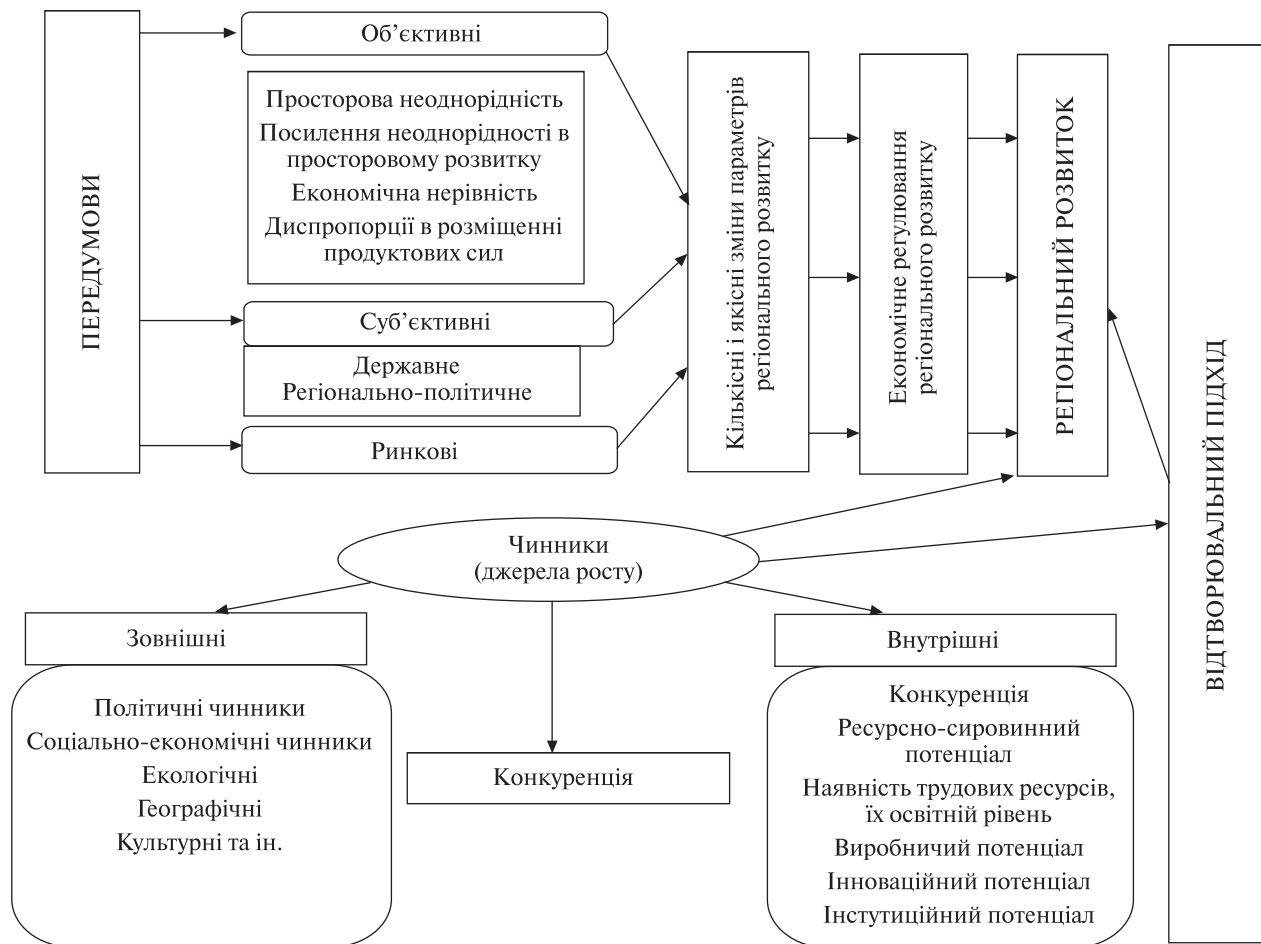
Цілі статті — виявлення чинників регіонального розвитку; визначення кількісних і якісних змін параметрів регіонального розвитку як основи дієвого економічного регулювання регіонального розвитку.

На регіональний економічний розвиток країни, територіальні відмінності в її господарській діяльності та рівнях життя населення значно впливають різноманітні чинники (рисунок). Вони є первинною основою суспільних процесів в регіонах. Під чинниками розвитку сучасних економічних систем потрібно розуміти умови та передумови, які, знаходячись у тісній взаємодії, сприяють зміні наявного порядку в часі та просторі й визначають об'єктивні можливості трансформації цього порядку [3, с. 20].

Пошук чинників регіонального розвитку передбачає виділення найбільш характерних із них для всіх регіонів без винятку, які чинять вирішальну дію відтворювального процесу у вста-

новлених межах. Серед таких можна назвати: географічні, економічні, соціальні, політичні, культурні тощо. Під соціально-економічними чинниками розуміють наявність подібних умов для даної території, об'єднаних спільними інтересами, включаючи сферу розвитку підприємництва. Політичні чинники — наявність на території органів влади й управління, що об'єднують територію і мають право приймати самостійні рішення, які регулюють соціально-економічні й політичні відносини. Географічні чинники — наявність території із певними кордонами. Цілком очевидно, що не можуть бути одним регіоном дві або більше території, віддалені одна від одної і які не мають спільних кордонів [4, с. 16—17].

Крім того, такі чинники можуть бути класифіковані як внутрішні та зовнішні. До найважливіших внутрішніх чинників відносять: ресурсно-сировинний потенціал; трудові ресурси та їхній освітній рівень; виробничий потенціал (результати діяльності в основних сферах господарства регіону); інноваційний потенціал (рівень

Передумови та чинники в параметрах регіонального розвитку

розвитку НДДКР та їх фінансування, впровадження досягнень НТП у регіоні); інституційний потенціал (ступінь розвитку провідних інститутів ринку та держави); інфраструктурний потенціал (інфраструктурна забезпеченість); фінансовий потенціал (обсяг бюджетних доходів, прибутковість підприємств); споживчий потенціал (сукупна купівельна спроможність населення регіону). До зовнішніх чинників належить економіко-географічне, насамперед транспортно-географічне розташування регіону, а також попит на випущену продукцію підприємств, що знаходяться на цій території, з боку споживачів федерального і світового ринків. Співвідношення всіх чинників на різних етапах історичного розвитку призводить до територіальної нерівності в соціально-економічному розвитку, до появи

кризових регіонів або проблемних територій у них [5, с. 103].

Теоретичною основою економічних відносин у регіональному господарстві є відтворювальний підхід. Відтворювальний процес розглядається з позицій його характеру (інтенсивний або екстенсивний) і за фазами процесу (виробництво — розподіл — обмін — споживання). До якісних характеристик регіонального відтворювального процесу можна віднести оновлення матеріально-технічної бази виробництва, якість продукції, її конкурентоспроможність, відтворення матеріальних благ та умов життєдіяльності населення [6, с. 131]. Крім того, структура відтворювального процесу повною мірою виявляється у пропорціях регіонального господарства, а якщо точніше — то у пропорціях економі-

Динаміка (ланцюгові індекси) душевого виробництва валового регіонального продукту, коеф.

Область	Рік								
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	1,000	1,280	1,289	1,248	1,324	1,311	1,022	1,001	1,461
АРК	1,000	1,245	1,243	1,225	1,266	1,314	1,025	1,006	1,542
Вінницька	1,000	1,330	1,292	1,164	1,335	1,268	0,986	1,172	1,297
Волинська	1,000	1,288	1,321	1,276	1,398	1,469	0,916	1,252	1,356
Дніпропетровська	1,000	1,375	1,232	1,257	1,310	1,278	0,908	1,252	1,404
Донецька	1,000	1,340	1,234	1,190	1,295	1,361	1,006	1,274	1,254
Житомирська	1,000	1,238	1,255	1,218	1,304	1,256	0,970	1,208	1,239
Закарпатська	1,000	1,358	1,259	1,243	1,377	1,281	0,909	1,147	1,315
Запорізька	1,000	1,224	1,274	1,162	1,250	1,280	0,986	1,185	1,444
Івано-Франківська	1,000	1,335	1,254	1,261	1,406	1,365	1,075	1,199	1,454
Київська	1,000	1,334	1,223	1,204	1,249	1,415	0,985	1,178	1,358
Кіровоградська	1,000	1,262	1,355	1,242	1,383	1,333	0,925	1,200	1,440
Луганська	1,000	1,227	1,213	1,246	1,329	1,270	1,036	1,157	1,346
Львівська	1,000	1,394	1,190	1,247	1,268	1,322	1,070	1,185	1,240
Миколаївська	1,000	1,262	1,199	1,204	1,354	1,418	1,055	1,101	1,203
Одеська	1,000	1,330	1,312	1,241	1,321	1,200	1,019	1,330	1,367
Полтавська	1,000	1,302	1,261	1,219	1,275	1,256	0,974	1,175	1,310
Рівненська	1,000	1,231	1,269	1,203	1,330	1,330	1,018	1,150	1,337
Сумська	1,000	1,199	1,292	1,262	1,313	1,294	1,077	1,137	1,349
Тернопільська	1,000	1,324	1,223	1,255	1,403	1,359	1,014	1,108	1,271
Харківська	1,000	1,298	1,229	1,183	1,219	1,470	1,043	1,167	1,253
Херсонська	1,000	1,279	1,230	1,215	1,318	1,308	1,005	1,149	1,357
Хмельницька	1,000	1,350	1,335	1,232	1,277	1,406	1,005	1,200	1,324
Черкаська	1,000	1,247	1,270	1,215	1,323	1,328	0,979	1,157	1,243
Чернівецька	1,000	1,270	1,233	1,188	1,330	1,312	1,008	1,171	1,339
Максимум		1,394	1,355	1,276	1,406	1,470	1,077	1,330	1,542
Мінімум		1,199	1,190	1,162	1,219	1,200	0,908	1,101	1,203
Діапазон		0,195	0,165	0,110	0,187	0,270	0,169	0,229	0,339

Складено і розраховано автором за джерелами [12, 13].

ки регіону, що встановлюються між окремими видами економічної діяльності.

Отже, можна вважати, що регіональні пропорції визначаються територіальним розподілом праці, використанням регіональних особливостей, які виникають під впливом різних станів населення, природно-ресурсного потенціалу, соціокультурної та економічної підсистем регіону, а також змінюються внаслідок взаємодії цих підсистем. Таким чином, регіони різняться як кількісними і якісними параметрами своїх підсистем, так і характером їхньої взаємодії, тобто інституційним середовищем [7, с. 32].

Основним показником, що характеризує зміни обсягів суспільного виробництва в регіональному зрізі, є такий питомий показник, як душеве виробництво валового регіонального продукту. У таблиці приведені зміни душевого виробництва валового регіонального продукту у 2003—2011 рр.

Згідно із приведеними в таблиці даними динаміка душевого виробництва валового регіонального продукту характеризувалася відносною постійністю: з усіх спостережуваних регіоно-років лише в 5 % мало місце зниження (падіння) темпів зростання (приросту). В останніх 95 % випадках спостерігалось стійке зростання. При цьому найвищі темпи зростання спостерігалися у 2004 р. (у Миколаївській області — 1,394 од.) і у 2011 р. (у Вінницькій області — 1,542 од.); а найнижчі темпи зростання мали місце у 2009 р. (у Донецькій області — 0,908 од.) і у 2010 р. (в Одеській області — 1,101 од.). У цей же час найбільший діапазон в темпах зміни душевого виробництва валового регіонального продукту спостерігався у 2011 р.: різниця в темпах зростання цього показника у Вінницькій і Одеській області склала 0,339 од. А найменший діапазон в темпах зростання душевого виробництва валового регіонального продукту спостерігався у 2006 р. між Дніпропетровською і Івано-Франківською областю — 0,110 од.

Слід підкреслити, що в розрізі всієї сукупності регіонів серед максимальних темпів зростання душевого виробництва валового регіонального продукту не було випадку, щоб цей показник повторювався в одній або декількох областях, а серед мінімальних темпів зростання такий повтор спостерігався у 2010—2011 рр. (Одеська область). Крім того, мав місце такий феномен, як чергування максимальних і мінімальних темпів зростання душевого виробництва валового регіонального продукту (у Миколаївській області у 2004 р. і 2005 р.), а також чергування мінімаль-

них і максимальних темпів зростання (у Полтавській області у 2008 і 2010 рр., у Тернопільській — у 2004 і 2009 рр. і Херсонській — у 2007 і 2008 рр.).

Даний факт свідчить про те, що динаміка душевого виробництва валового регіонального продукту у всіх регіонах, у більшості своїй, носила позитивний характер, хоча при цьому не спостерігалось суворого дотримання (збереження) вибраного тренду розвитку. Йдеться про 2009 р., коли в 10 із 25 регіонів України спостерігалось падіння цього показника. Це може свідчити про непостійність як зовнішнього, так і внутрішнього економічного середовища, що позначається на результатах сукупного виробництва й, у свою чергу, актуалізує пошук і використання методів економічного регулювання регіонального розвитку.

Тобто чинники регіонального розвитку перетворюються на рушійну силу, величина якої повною мірою залежить від того, яке місце той чи інший регіон займає в системі міжнародного розподілу праці. Це пов'язано з тим, що політика вбудування національної господарської системи у світову усуває внутрішні й зовнішні бар'єри переміщення чинників виробництва (капіталів, робочої сили, товарів і послуг), що призводить до переорієнтації економіки регіону на задоволення потреб зовнішнього оточення (мається на увазі закордон).

Останніми роками важливим чинником регіонального розвитку стає конкуренція. Оскільки ринкові відносини передбачають виникнення конкурентної боротьби між суб'єктами на всіх рівнях й у всіх сферах суспільного виробництва, то й регіони виявляються залученими в ці стосунки. Відтак «конкурентні відносини вимагають, щоб кожна територія розвивалася, забезпечуючи своє виживання, виходячи з вимог суперництва. Проте кроки з підвищення конкурентоспроможності можуть бути визначені лише з розумінням конкурентоспроможності територій та їх оцінки. Накопичені знання і практичний досвід свідчать про об'єктивність стосунків суперництва на ринку, які існують незалежно від цілей і намірів суб'єктів ринку» [14, с. 96].

На сьогодні конкуренція регіонів і регіональна конкурентоспроможність перетворюються на досить важливий чинник регіонального розвитку. Для того, щоб унеможливити деструктивну дію зазначених чинників на регіональний розвиток, потрібний зважений підхід не лише до вибору найбільш важливих конкурентних переваг і можливих конкурентних позицій, а й до від-

бору заходів, спрямованих на їхню позитивну активізацію.

Висновок. Як було показано вище, регіональний розвиток знаходиться під впливом складного комплексу різних чинників, здебільшого економічного й соціального характеру. Число чинників на регіональному рівні невимірно зростає, а зв'язки між ними ускладнюються. Щоб здійснювати регулювальну дію на хід відтворювальних процесів в регіоні, передусім необхідно виявити, проаналізувати, відібрати і систематизувати чинники та умови, що визначають певний регіональний економічний розвиток. Таким чином, врахування умов і передумов регіонального економічного розвитку, виявлення їх тенденцій і закономірностей є основою вироблення ефективного механізму економічного регулювання регіонального розвитку. Не викликає сумнівів актуальність економічного регулювання регіонального розвитку, що потребує подальших комплексних досліджень у сфері встановлення сукупності сучасних інструментів, які забезпечують регіональний розвиток, обґрунтування методологічної бази економічного регулювання регіонального розвитку та розробки механізмів адаптації економічного регулювання до умов регіонального розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Полынев А.О.* Межрегиональная экономическая дифференциация: методология анализа и государственного стимулирования / А.О. Полынев. — М.: Едиториал, 2003. — 208 с.
2. *Про Концепцію державної регіональної політики:* Указ Президента України від 25 травня 2001 р. № 341/2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 22. — Ст. 983.
3. *Беляев М.* Механизм управления факторами развития современных экономических систем / М. Беляев, О. Максимчук // Проблемы теории и практики управления. — 2006. — № 11. — С. 19—24.
4. *Алимусаев Г.М.* Региональные аспекты управления бизнесом с учетом эффективных зарубежных подходов / Г.М. Алимусаев // Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. — 2008. — № 2. — С. 15—20.
5. *Устименко Е.А.* Инновационное развитие региона (на примере реализации биотехнологических проектов в Иркутской области) / Е.А. Устименко // Экономика и управление. — 2010. — № 6 (56). — С. 103—106.
6. *Растворцева С.Н.* Сущность социально-экономической эффективности развития региона / С.Н. Растворцева // Регионология. — 2008. — № 4. — С. 130—135.
7. *Добрынин Л.А.* Институциональные предпосылки межрегионального взаимодействия и относительной

замкнутости региона / Л.А. Добрынин // Экономика и управление. — 2006. — № 2 (23). — С. 2—36.

8. *Василенко В.Н.* Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы: монография / В.Н. Василенко, О.Ю. Агафоненко, В.Е. Будяков; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2008. — 335 с.
9. *Герасимчук З.В.* Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика / З.В. Герасимчук, Л.Л. Ковальська. — Луцьк: Надтир'я, 2008. — 248 с.
10. *Долішній М.І.* Регіональна політика на рубежі ХХ—ХХІ століть: нові пріоритети: монографія / М.І. Долішній. — К.: Наукова думка, 2006. — 512 с.
11. *Данилишин Б.М.* Проблемы и приоритеты регионального развития Украины / Б.М. Данилишин // Экономика Украины. — 2005. — №12. — С. 89—90.
12. *Статистичний щорічник України за 2012 рік* / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. — К.: Консультант, 2013. — 552 с.
13. *Статистичний збірник «Регіони України», 2012: у 2—х ч. Ч. 2* / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2012. — 804 с.
14. *Салий В.В.* Методика оценки конкурентоспособности сельских территорий / В.В. Салий, Н.Л. Теренина // Маркетинг в России и за рубежом. — 2007. — № 3 (59). — С. 96—101.

Надійшла 11.09.2014

В.Ю. Медведь

Сумской национальной аграрный университет, г. Сумы

ФАКТОРЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ РАЗЛИЧИЙ В ПАРАМЕТРАХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Выявлены условия и предпосылки экономического регионального развития. Определены количественные и качественные изменения в параметрах регионального развития. Обоснованно, что на сегодня конкуренция регионов и региональная конкурентоспособность превращаются в достаточно важный фактор регионального развития.

Ключевые слова: региональное развитие, факторы регионального развития, параметры экономического регионального развития, региональные различия.

V. Yu. Medvid

Sumy National Agrarian University, Sumy

FACTORS OF REGIONAL DISTINCTIONS IN THE PARAMETERS OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT

The paper defines conditions and pre-conditions for the economic regional development. Quantitative and qualitative changes in the parameters of the regional development are evaluated. The grounds are given in favour of that today the competition of regions and regional competitiveness grow into a rather important factor of the regional development.

Key words: regional development, factors of regional development, parameters of economic regional development, regional distinctions.

УДК: 332.122

Д.В. ВАСИЛЕНКО, канд. екон. наук, старший научный сотрудник
Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

ВЫДЕЛЕНИЕ ИМПЕРАТИВОВ КАК СПОСОБА ДИАГНОСТИКИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Ключевые слова: императив, регион, способ, диагностика, анализ, синтез, оценка, региональная экономическая система.

Показано, что благодаря выделению императивов диагностики функционирования региональной экономической системы обеспечивается логическая цепочка решения задач, стоящих перед региональным социумом в определенный период времени и связанных с необходимостью придания поступательного характера экономическим и социальным процессам.

Любое исследование, в том числе и диагностика, проводится с целью получения новых знаний об исследуемом объекте. Так, целью диагностики функционирования региональной экономической системы выступает не только сбор статистической информации о региональной системе, но и выявление в ней и в составляющих ее подсистемах каких-либо изменений в заданный период времени. Важность данного процесса очень велика, поскольку в зависимости от того, какие проблемы и на сколько своевременно они были обнаружены, можно будет выбрать правильную и грамотную региональную экономическую (политическую, социальную) политику, стратегию и тактику для их решения. Для получения более точных данных существующие методы необходимо использовать в определенной последовательности, т. е. в построении диагноза немаловажную роль играют способы диагностики функционирования региона.

Так, одним из способов диагностики функционирования региона выступает выделение определенных императивов (безусловных требований), важных для решения поставленных задач. Под императивами понимается настоятельное, безусловное требование, согласно которому должны выполняться операции по диагностике функционирования региональной экономической системы. Необходимость использования императивов объясняется тем обстоятельством, что диагностика функционирования региональной экономической системы должна проводиться в определенной, строго соблюдаемой последовательности основных этапов и действий, призванных обеспечивать ей комплексный характер. Поскольку основные задачи диагностики заключаются не только в выявлении причин, но и выработке мер, необходимых для улучшения функционирования отдельных элементов системы и способов их реализации, очень важно соблюдать определенный порядок в ее осуществлении.

Существует большое количество публикаций, посвященных диагностике. Так, с одной стороны, большинство авторов под диагностикой подразумевают процесс выявления и решения проблем, а также опре-

деления причин их появления [1, с. 92; 2, с. 153; 3; 4, с. 116]. С другой стороны, любую диагностику можно «представить в виде формулы: Диагностика = Анализ (показателей предприятия, конкурентов, поставщиков, потребителей) + Синтез + Оценка (конкурентоспособности, потенциала, экономической безопасности, экономического риска)» [2, с. 155]. При этом под анализом понимается операция «мысленного или реального расчленения целого (вещи, свойства, процесса или отношения между предметами) на составные части, выполняемая в процессе познания или предметно-практической деятельности человека» [5]. Синтез, в свою очередь, представляет собой процесс (как правило — целенаправленный) соединения или объединения ранее разрозненных вещей или понятий в целое или набор [6]. А оценка должна отражать его значение в решении основных задач, поставленных на данном историческом этапе перед конкретной областью производства и перед осуществляющей его хозяйственной ячейкой [7, с. 92].

В то же время практически отсутствуют публикации, посвященные выделению и анализу безусловных требований (императивов) диагностики региональной экономической системы.

Представляется, что достаточно сложным в настоящее время является выбор именно тех императивов, выполнение которых позволит наиболее полно провести диагностику функционирования региональной экономической системы.

Главной целью данной публикации является выделение императивов как способа диагностики функционирования региональной экономической системы.

По своей сути диагностика предполагает установление диагноза объекта исследования и получение соответствующих выводов о его состоя-

нии на момент окончания исследования. В связи с чем выбор основополагающих императивов занимает чуть ли не главное место перед ее началом. Так, одним из безусловных требований диагностики функционирования региональной экономической системы должна выступать последовательность ее выполнения. Предполагается, чтобы первым этапом проведения диагностики стало наблюдение и сбор информации (табл. 1).

Наблюдение и сбор информации выступает начальным этапом любого исследования и заключается в целенаправленном восприятии данных о явлениях либо процессах для получения определенных фактов о них. Основным их источником являются статистические данные.

Следующим этапом диагностики функционирования региональной экономической системы должна стать систематизация данных и их обработка. Систематизация представляет собой объединение, сведение в группы, имеющие общие признаки, однородных объектов с целью выявления зависимостей между ними. Систематизация данных о функционировании региональной экономической системы может проходить по следующим признакам: элементы с одинаковыми свойствами могут объединяться в подсистемы, по типам взаимодействия с окружающей средой — по секторам, по совместным целям — в виды экономической деятельности. После систематизации элементов в единые группы начинается их обработка с целью выявления определенных зависимостей между ними.

Обработка может быть подразделена на три этапа: анализ, синтез и оценку. Анализ предполагает разделение целого предмета или явления на составные части (элементы) с целью выявления взаимосвязей между ними, что позволяет опре-

ТАБЛИЦА 1. Последовательность выполнения диагностики

Этапы	Сущность	Характерные черты
1. Наблюдение и сбор информации	Целенаправленное восприятие данных об исследуемом объекте	Использование статистической информации, использование таблично-графического метода
2. Систематизация данных	Объединение, сведение в группы, имеющие общие признаки, однородных объектов	Элементы с одинаковыми свойствами могут объединяться в подсистемы, по типам взаимодействия с окружающей средой — по секторам, по совместным целям — в виды экономической деятельности
3. Обработка данных	Выявление зависимостей между исследуемыми объектами	Использование анализа, синтеза и оценки исследуемых показателей
4. Формулирование возможного диагноза	Обобщение результатов исследования, показывающих текущее состояние или изменения в заданный период времени у исследуемого объекта	Позволяет разработать меры по изменению, ослаблению и нейтрализации тех или иных зависимостей

делить их внутреннюю сущность. В диагностике функционирования региональной экономической системы используется экономический анализ, который служит научным способом познания сущности экономических явлений или процессов путем определения их структуры, содержания и взаимосвязей.

После проведения анализа данных следующим этапом диагностики функционирования региональной экономической системы должен выступать их синтез. Именно благодаря ему становится возможным выявление закономерностей либо зависимостей между отдельными элементами или их группами. Синтез представляет собой процесс соединения ранее разрозненных предметов либо элементов в единое целое — систему. Данное соединение обеспечивается посредством выбора таких признаков, руководствуясь которыми обобщается исходная информация об объектах (процессах или явлениях) как едином целом, но с новым качеством.

После проведения синтеза должно происходить формирование оценки полученных зависимостей, которая отражает значение каждого элемента региональной экономической системы либо каждой зависимости, полученной в результате синтеза в решении основных задач, поставленных перед исследователем в заданный период времени. Особенностью оценки выступает ее вычислительный характер.

Любая качественная оценка показателя получается посредством сравнения его признаков с

нормативным или эталонным показателем. При этом нормативный показатель отличается от эталонного тем, что нормативный представляет собой переменную величину, которая выражает конкретное количественное значение объекта и характеризует использование материалов, сырья, энергии и т. д. в процессе производства. Эталонный же показатель показывает максимально точное значение той или иной величины. Именно сравнение с нормативными или эталонными показателями позволяет в процессе диагностики выявить отклонения и определить направление для дальнейших действий во избежание данных изменений в будущем.

Следующим этапом диагностики функционирования региональной экономической системы может выступать формулирование возможного диагноза, т. е. обобщение результатов исследования, показывающих ее текущее состояние или изменения в заданный период времени. Установление диагноза является одним из завершающих этапов диагностики региональной экономической системы и позволяет разработать меры по изменению (в случае наличия угроз), ослаблению (в случае наличия рисков) и нейтрализации (в случае наличия вызовов) тех или иных зависимостей.

При проведении всех вышеуказанных этапов диагностики функционирования региональной экономической системы следует уделять внимание тому обстоятельству, что данный процесс носит циклический характер, т. е. все проведен-

ТАБЛИЦА 2. Идентификация проблемных ситуаций и определение причин их появления

Этапы	Сущность	Характерные черты
1. Идентификация проблемных ситуаций	Действенный инструмент, существенным образом снижающий возможные издержки проводимой диагностики путем сравнения текущего состояния исследуемого объекта с предыдущим	Предполагает использование базисного и цепного индекса для диагностики каждой подсистемы региональной экономической системы
2. Определение причин появления проблемных ситуаций	Несовершенство системы управления, влияние внутренних и внешних факторов на подсистемы, возникновение различного рода сбоев в процессе их функционирования и т. д.	Предполагает рассмотрение положительной и отрицательной динамики как отдельных элементов, так и целых подсистем

ТАБЛИЦА 3. Выявление тесноты связи между взаимодействующими элементами

Этап	Сущность	Характерные черты
Проведение линейного корреляционного анализа	Предполагает определение тесноты связи (зависимости) между исследуемыми взаимодействующими элементами	При коэффициенте корреляции, равном +1, между взаимодействующими элементами наблюдается прямая связь. При коэффициенте корреляции, равном -1, между взаимодействующими элементами наблюдается обратная связь. При коэффициенте корреляции, равном 0, между взаимодействующими элементами связь отсутствует

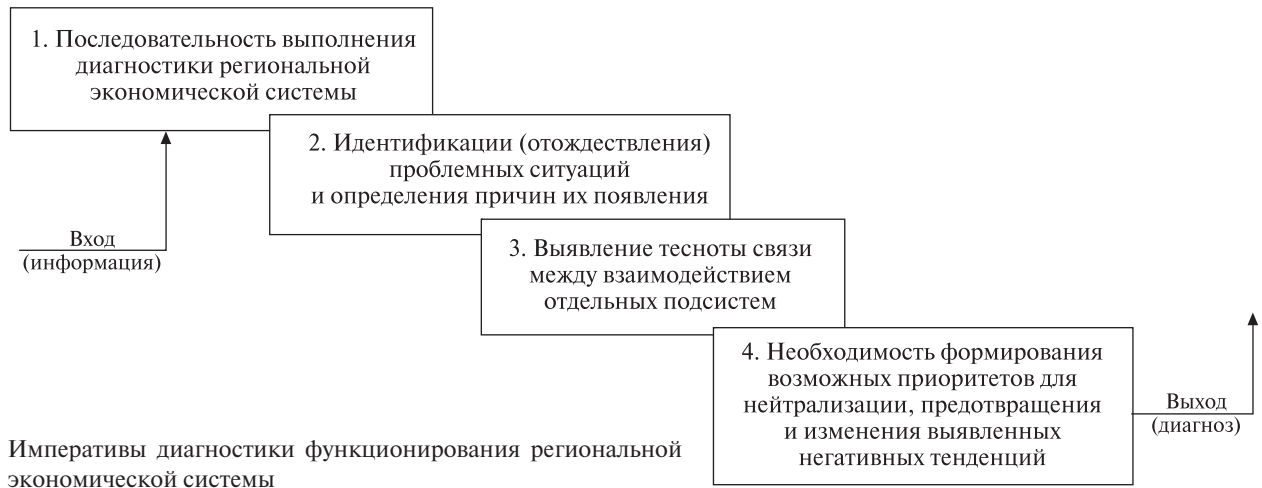

ТАБЛИЦА 4. Формирование возможных приоритетов для нейтрализации, предотвращения и изменения выявленных негативных тенденций

Особенности выполнения	Характерные черты
1. Для каждой из подсистем устанавливается оценка изменений параметров основных элементов	Возможно на основе использования соответствующих эмпирических данных
2. Получение оценки изменений параметров основных элементов подсистемы	Возможность определения тесноты связи между элементами
3. Основываясь на полученных количественных выражениях оценок, устанавливаются характеристики (свойства, признаки и симптомы) возможного диагноза	Установление предварительного диагноза
4. Установление диагноза функционирования каждой из подсистем	Диагноз устанавливается исходя из возможности возникновения угроз, рисков или вызовов
5. Выбираются возможные приоритеты для нейтрализации, предотвращения и изменения выявленных негативных тенденций в функционировании региональной экономической системы	Возможные приоритеты выбираются исходя из реальных возможностей региона

ные операции необходимо повторять вновь и вновь, поскольку, если хотя бы раз выпадет один полный цикл диагностики, в дальнейшем будет проблематично установить окончательный диагноз исследуемому объекту.

Важным безусловным требованием диагностики функционирования региональной экономической системы представляется необходимость идентификации (отождествления) проблемных ситуаций и определения причин их появления (табл. 2).

Для более совершенной идентификации (отождествления) проблемных ситуаций и возможного определения причин их появления в функционировании региональной экономической системы необходимо постоянно рассматривать ее через призму составляющих подсистем. Диагностика каждой подсистемы в отдельности при использовании базисного и цепного

индекса способна выявить различного рода проблемы, возникающие в процессе их функционирования. Данные проблемы могут возникать в связи с несовершенством системы управления, влиянием внутренних и внешних факторов на подсистемы, возникновением различного рода сбоев в процессе их функционирования и т. д.

Таким образом, соблюдение в качестве императивов (безусловных требований) к возможной идентификации (отождествления) проблем в диагностике функционирования региональной экономической системы диагностики и ее составляющих подсистем позволяет всесторонне подходить не только к выявлению возможных причин их появления, но и выработке мер, направленных на их нейтрализацию.

Важным безусловным требованием диагностики функционирования региональной эконо-

мической системы представляется выявление тесноты связи между взаимодействующими отдельными подсистемами (табл. 3).

Поскольку главным условием эффективного (результативного) функционирования любой системы выступает сбалансированность ее элементов, то от того, в каком соотношении между собой они находятся, в полной мере зависит возможность установления соответствующего диагноза.

Для определения тесноты (уровня) связей между отдельными элементами каждой из подсистем может использоваться линейный корреляционный анализ. Возможный коэффициент корреляции может находиться в диапазоне от -1 до $+1$. Если данный коэффициент будет приближаться к -1 , то между взаимодействующими исследуемыми элементами будет наблюдаться обратная связь (вплоть до полной). Если данный коэффициент будет приближаться к $+1$, то между взаимодействующими исследуемыми элементами будет наблюдаться прямая связь (вплоть до полной). В тех же случаях, когда коэффициент корреляции будет близок к 0 , то между исследуемыми элементами связь не будет наблюдаться, т. е. оба элемента будут полностью независимы друг от друга.

Таким образом, использование в качестве безусловного требования диагностики функционирования региональной экономической системы необходимости выявления тесноты связи между взаимодействием элементов отдельных подсистем на основе использования линейного корреляционного анализа позволяет сформировать дополнительный массив информации, сравнительная оценка которой конкретизирует и уточняет возможный диагноз как функционирования подсистемы производственных отношений, так и системы в целом.

Завершающим безусловным требованием к диагностике функционирования региональной экономической системы выступает необходимость формирования возможных приоритетов для нейтрализации, предотвращения и изменения выявленных негативных тенденций (проблемных ситуаций, усиливающихся противоречий во взаимодействии как подсистем между собой, так и отдельных элементов внутри каждой из них) (табл. 4).

Формирование таких приоритетов может быть обусловлено тем обстоятельством, что по своей сути получаемые результаты диагностики функционирования региональной экономической системы должны составлять основу разработки возможных стратегий развития региона (на период

от 8 до 20 лет), комплексных программ целевого назначения (на период от 10 лет), стратегических планов экономического и социального развития как региона в целом, так и его отдельных территориальных образований (на период от 5 до 10 лет), текущих и перспективных планов экономического и социального развития (на период от 1 года до 3 лет), важных региональных проектов и др.

Общая схема формирования возможных приоритетов для нейтрализации, предотвращения и изменения выявленных негативных тенденций в функционировании региональной экономической системы (в разрезе составляющих ее подсистем) в формально-логическом виде может иметь следующую форму:

во-первых, для каждой из подсистем устанавливается оценка изменений параметров основных элементов на основе использования соответствующих эмпирических данных;

во-вторых, полученная оценка изменений параметров основных элементов подсистемы дополняется оценкой тесноты связи взаимодействия между ними;

в-третьих, основываясь на полученных количественных выражениях этих оценок устанавливаются характеристики (свойства, признаки и симптомы) возможного диагноза;

в-четвертых, установление диагноза функционирования каждой из подсистем определяется исходя из возможности возникновения угроз (появления различий в векторах экономических процессов), рисков (преобладания негативных подвижек в векторах экономических процессов) и вызовов (стабилизации негативных подвижек в этих процессах);

в-пятых, исходя из реальных возможностей (сложившегося экономического потенциала) региона выбираются возможные приоритеты для нейтрализации, предотвращения и изменения выявленных негативных тенденций в функционировании региональной экономической системы.

Таким образом, в общем виде императивы (безусловные требования) могут быть отображены визуально (рисунок).

Выводы и перспективы дальнейших разработок. Показано, что благодаря выделению безусловных требований или императивов диагностики функционирования региональной экономической системы обеспечивается логическая цепочка решения задач, стоящих перед региональным социумом в определенный период времени и связанных с необходимостью придания поступательного характера экономическим и

социальным процессам. При этом под императивами следует понимать такой порядок: определяется полный цикл и последовательность выполнения операций (расчетов), идентифицируются проблемные ситуации и определяются возможные причины их появления, устанавливаются связи между отдельными элементами каждой из подсистем и формируются приоритеты для функционирования региональной экономической системы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Андреева В.Г.* Миссия диагностики в управлении предприятием / В.Г. Андреева // Вестник Донецкого университета. Серия В. Экономика и право. — 2001. — № 2. — С. 88—93.
2. *Загорная Т.О.* Экономическая диагностика как инструмент организационного развития предприятия на рынке / Т.О. Загорная // Вісник Донецького університету. Серія: Економіка і право. — 2006. — № 3, т. 2. — С. 149—158.
3. *Диагностика* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Диагностика>.
4. *Скрипник Н.Є.* Рациональна реконструкція змісту терміна «діагностика» в економіці / Н.Є. Скрипник // Економіка промисловості. — 2008. — № 3. — С. 114—120.
5. *Анализ* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Анализ>.
6. *Синтез* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Синтез>.
7. *Барнгольц С.* Оценка эффективности деятельности различных звеньев промышленного производства /

С. Барнгольц // Анализ и оценка результатов деятельности производственных систем. — М. : Финансы, 1978. — С. 89—111.

Поступила 22.09.2014

Д.В. Василенко

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ВИДІЛЕННЯ ІМПЕРАТИВІВ ЯК СПОСОБУ ДІАГНОСТИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Показано, що завдяки виділенню імперативів діагностики функціонування регіональної економічної системи забезпечується логічний ланцюжок вирішення завдань, що стоять перед регіональним соціумом у певний період часу, пов'язаних з необхідністю додання поступального характеру економічним і соціальним процесам.

Ключові слова: імператив, регіон, спосіб, діагностика, аналіз, синтез, оцінка, регіональна економічна система.

D.V. Vasylenko

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

IDENTIFICATION OF IMPERATIVES AS A WAY OF DIAGNOSTICS OF A REGIONAL ECONOMIC SYSTEM FUNCTIONING

The paper shows that the identification of imperatives of diagnostics of a regional economic system functioning provides a logical chain of solutions to the tasks facing the regional society in a definite period of time and connected with the necessity of giving a sustainability of economic and social processes.

Key words: imperative, region, way, diagnostics, analysis, synthesis, evaluation, regional economic system.

УДК 332:1

Г.В. АЗАРОВА, аспірант

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, інтегральний показник рівня соціально-економічного розвитку регіонів, інтегральна оцінка рівня соціально-економічного розвитку регіонів.

Запропоновано процедуру аналізу рівня соціально-економічного розвитку регіонів на основі методу таксономії. Наведено її переваги і проведено апробацію даної методики шляхом оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіонів України у 2010–2012 рр.

Важливим завданням на шляху втілення програм регіонального розвитку є дослідження стану соціально-економічного розвитку регіонів. Оскільки регіон можна розглядати як відкриту соціально-економічну систему, то можна сказати, що розвиток економічної підсистеми є матеріальною базою для розвитку соціальної складової, а остання, у свою чергу, забезпечує умови для досягнення цілей регіональних програм розвитку. Саме відсутність єдиної системи індикаторів для кількісного і якісного оцінювання соціально-економічного розвитку як єдиного механізму і є ключовою проблемою. Оскільки сучасний економічний розвиток України відзначається значними регіональними диспропорціями, ця тема має широкий інтерес в науці, що призвело до появи деякої кількості методик оцінювання з різним набором індикаторів. Але у своїй більшості ці методики відзначаються неоднорідністю, відсутністю деякої статистичної інформації для відповідних розрахунків і складнощами інтерпретації результатів і їх порівняння. Поява значної кількості методик пов'язана з відмінностями в меті дослідження та різними шляхами проведення аналізу.

Результати аналізу останніх публікацій показують, що підходи до оцінювання рівня соціально-економічного розвитку регіону можна класифікувати наступним чином:

1. За значенням показників: абсолютні (вартісні, натуральні) та відносні (коефіцієнти, бали, рейтинги).
2. За способами агрегування: математичний, на основі бази порівняння, статистичний, експертні оцінки.

В Україні рівень соціально-економічного розвитку регіону оцінюється за допомогою методики вимірювання регіонального людського розвитку, затвердженої Державною службою статистики України та Міністерством економічного розвитку і торгівлі України [1]. Відповідно до методики розраховується інтегральний показник — індекс людського розвитку, до складу якого входять 33 показники, розділені на шість груп: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта. Вказана методика об'єднує обидва підходи оцінювання стану соціально-економічного розвитку регіону, але

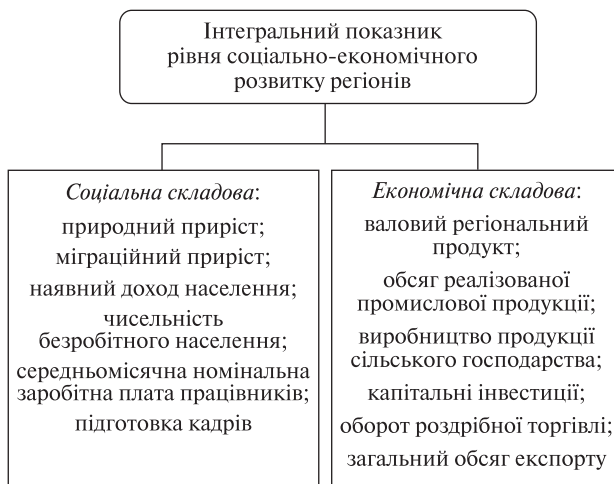

Рис. 1. Складові інтегрального показника рівня соціально-економічного розвитку регіонів

відзначається складністю отримання вихідної інформації та важкістю у наочному представленні отриманих результатів.

Більшість праць з аналізу соціально-економічного розвитку будуються на аналізі динаміки обраних показників без знаходження інтегрального показника, що ускладнює порівняння розвитку регіонів між собою [2, 3], або використовують складні статистичні формули і спеціальні середовища для їх обчислення [4].

Метою цієї статті є застосування інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіонів України.

Для оцінювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів України була використана система індикаторів, яка враховує фактори соціально-економічного розвитку і ступінь наявності статистичної інформації. Запропонована система включає два блоки: соціальну та економічну складові, що складаються з 12 індикаторів, по шість у кожному блоці (рис. 1).

Інтегральний показник рівня соціально-економічного розвитку регіонів (ІПРСЕР) розраховується за допомогою методу таксономії, який дозволяє, по-перше, використовувати показники з різними одиницями вимірювання; по-друге, враховувати показники різного інформаційного простору (позитивна динаміка показника може характеризувати як зниження, так і зростання рівня соціально-економічного розвитку); по-третє, нормування діапазону значень інтегрального показника знаходиться в межах інтервалу (0,1), який, з вірогідністю, близькою до 0, може приймати від'ємне значення; по-четверте, існує можливість лінійного впорядкування регіонів за значенням інтегрального показника; по-п'яте,

можливість аналізу рівня розвитку регіону в порівнянні з іншими в динаміці.

Визначення ІПРСЕР відбувається за етапами (рис. 2). Першим етапом є побудова матриці спостережень і очищення даних показників від інфляції. Елементами матриці є показники, виражені у спеціальних ознаках в одиницях виміру.

Наступним етапом визначення таксономічного показника є стандартизація елементів матриці спостережень, яка проводиться з метою акцентування уваги на значному діапазоні відхилень вихідних даних.

Пропонується стандартизувати показники за такою формулою [5, с. 41]:

для стимуляторів

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - M_j}{S_j}, \quad (1)$$

для дестимуляторів

$$z_{ij} = \frac{M_j - x_{ij}}{S_j}, \quad (2)$$

де z_{ij} — стандартизоване значення j -го окремого показника для i -го року, x_{ij} — значення j -го показника для i -го року, S_j — середнє квадратичне відхилення j -го окремого показника, M_j — середнє арифметичне значення j -го окремого показника.

Далі необхідно побудувати матрицю стандартизованих значень, де всі показники є безрозмірними величинами.

Описані процедури є основою для розрахунку відстані між показниками та вектором-еталоном, що характеризує еталонні значення стану соціально-економічного розвитку та формування матриці відстаней.

Як міра відстані використовується Евклідова відстань, що визначається за наступною формулою [6, с. 45]:

$$C_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_{0j})^2}, \quad (3)$$

де C_{i0} — Евклідова відстань 0-го регіону для i -го року, z_{ij} — стандартизоване значення j -го окремого показника для i -го року, z_{0j} — стандартизоване значення j -го показника для 0-го року у векторі-еталоні.

Наступним етапом є розрахунок показника таксономії та його складових [7, с. 27]:

$$T_{ij} = 1 - \frac{C_{i0}}{C_0}, \quad (4)$$

де T_{ij} — коефіцієнт таксономії i -го періоду для j -го регіону (інтегральний показник соціально-економічного розвитку регіонів), C_{i0} — Евклідова

відстань 0-го регіону для i -го року,

$$C_0 = \bar{C}_0 + 2S, \quad (5)$$

де \bar{C}_0 — середнє арифметичне значення C_{i0} , S_0 — нормуючий множник еталонного об'єкта (середнє квадратичне), який розраховується за формулою

$$S_0 = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (C_{i0} - \bar{C}_0)^2}. \quad (6)$$

Значення індексу таксономії завжди менше одиниці. Чим ближче значення індексу до одиниці, тим ближче значення соціально-економічного показника до еталону.

Для інтерпретації результатів оцінок використано інтервальну шкалу, яка розбиває отриманий діапазон інтегральних оцінок на п'ять відокремлених груп, виділяючи щодо оцінки рівня розвитку регіони з вельми низьким, низьким, середнім, високим і вельми високим рівнем інтегральної оцінки розвитку або вияву окремої складової розвитку (табл. 1). При цьому розмір інтервалу обчислено як різницю між максимальним і мінімальним значенням отриманої оцінки розвитку серед всіх регіонів, поділену на кількість відокремлюваних груп, а саме:

$$l = \frac{(Y_{\max}^{(0)} - Y_{\min}^{(0)})}{r}, \quad (7)$$

де l — розмір інтервалу; $Y_{\max}^{(0)}$ — максимальне значення інтегральної оцінки; $Y_{\min}^{(0)}$ — мінімальне значення інтегральної оцінки; r — число відокремлених груп, ($r = 5$).

Інтервал часу дослідження охоплює 2010—2012 роки. Вибір часового інтервалу обумовлений тим, що починаючи з 2010 р. в економічному розвитку українських регіонів прослідковується відносно стійка динаміка.

У результаті проведення розрахунків за формулами (1)—(6) у середовищі Excel для першого блоку даних — економічної складової, та друго-го — соціальної, а також їх суми маємо таблицю,

ТАБЛИЦЯ 1. Шкала інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку

Інтервал оцінок	Характеристика загальної інтегральної оцінки розвитку
від $Y_{\min}^{(0)}$ до $Y_{\min}^{(0)} + l$	Вельми низький рівень
від $Y_{\min}^{(0)} + l$ до $Y_{\min}^{(0)} + 2l$	Низький рівень
від $Y_{\min}^{(0)} + 2l$ до $Y_{\min}^{(0)} + 3l$	Істотний рівень
$Y_{\min}^{(0)} + 3l$ до $Y_{\min}^{(0)} + 4l$	Високий рівень
від $Y_{\min}^{(0)} + 4l$ до $Y_{\min}^{(0)} + 5l$	Вельми високий рівень

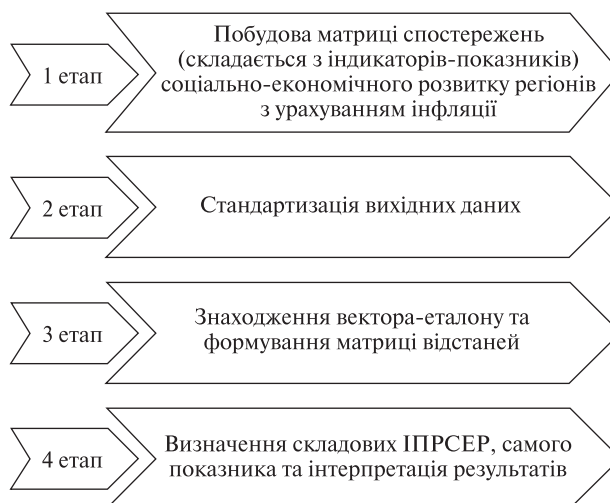

Рис. 2. Схема визначення інтегрального показника рівня соціально-економічного розвитку регіонів та його складових

ТАБЛИЦЯ 2. Ретроспективний аналіз ІПРСЕР регіонів України, 2010—2012 рр.

Область	ІПРСЕР		
	2010	2011	2012
АР Крим	0,56435	0,613	0,58757
Вінницька	0,43512	0,45065	0,46405
Волинська	0,28287	0,28294	0,19899
Дніпропетровська	1,0	1,0	1,0
Донецька	0,81887	0,8644	0,88225
Житомирська	0,34903	0,34763	0,39006
Закарпатська	0,24916	0,22958	0,21366
Запорізька	0,97113	0,8108	0,84039
Івано-Франківська	0,39586	0,40167	0,42122
Київська	0,85288	0,93424	0,91998
Кіровоградська	0,38254	0,38526	0,44475
Луганська	0,57982	0,57226	0,62802
Львівська	0,48444	0,42976	0,50897
Миколаївська	0,70124	0,58527	0,60988
Одеська	0,76772	0,66128	0,68151
Полтавська	0,90756	0,86536	0,9238
Рівненська	0,32291	0,27932	0,3139
Сумська	0,39998	0,4076	0,41934
Тернопільська	0,19109	0,19434	0,22051
Харківська	0,72786	0,72319	0,84217
Херсонська	0,30116	0,28237	0,26958
Хмельницька	0,3718	0,32944	0,36097
Черкаська	0,5057	0,50234	0,52711
Чернівецька	0,18837	0,18611	0,20612
Чернігівська	0,33555	0,32764	0,34012

яка характеризує зміну інтегрального показника соціально-економічного розвитку за регіонами України у 2010—2012 рр. Вихідні дані для аналізу було взято з офіційного сайту статистики України [8].

За результатами аналізу даних табл. 2 можна зробити висновок, що ІПРСЕР більшості регіонів України мають неоднозначну динаміку, демонструючи то збільшення, то зменшення показника. Виключення становлять Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Сумська, Тернопільська, що мають пос-

ТАБЛИЦЯ 3. Інтегральна оцінка стану соціально-економічного розвитку регіонів України у 2010—2012 рр.

Рік	2010	2011	2012
Інтервал	[0,18837; 0,37356]	[0,18611; 0,35923]	[0,19899; 0,37307]
Вельми низький рівень	Волинська Житомирська Закарпатська Рівненська Тернопільська Херсонська Хмельницька Чернівецька Чернігівська	Волинська Житомирська Закарпатська Рівненська Тернопільська Херсонська Хмельницька Чернівецька Чернігівська	Волинська Закарпатська Рівненська Тернопільська Херсонська Хмельницька Чернівецька Чернігівська
Інтервал	[0,37356; 0,55875]	[0,35923; 0,53234]	[0,37307; 0,54716]
Низький рівень	Вінницька Івано-Франківська Кіровоградська Львівська Сумська Черкаська	Вінницька Івано-Франківська Кіровоградська Львівська Сумська Черкаська	Вінницька Житомирська Івано-Франківська Кіровоградська Львівська Сумська Черкаська
Інтервал	[0,55875; 0,74394]	[0,53234; 0,70546]	[0,54716; 0,72124]
Середній рівень	АР Крим Луганська Миколаївська Харківська	АР Крим Луганська Миколаївська Одеська	АР Крим Луганська Миколаївська Одеська
Інтервал	[0,74394; 0,92913]	[0,70546; 0,87857]	[0,72124; 0,89532]
Високий рівень	Донецька Київська Одеська Полтавська	Донецька Запорізька Полтавська Харківська	Донецька Запорізька Харківська
Інтервал	[0,92913; 1,0]	[0,87857; 1,0]	[0,89532; 1,0]
Вельми високий рівень	Дніпропетровська Запорізька	Дніпропетровська Київська	Дніпропетровська Київська Полтавська

тупову позитивну динаміку, і Закарпатська, Херсонська області, які демонструють зменшення показника.

За результатами інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіонів (табл. 3) можна стверджувати, що більшість регіонів України мають вельми низький рівень соціально-економічного розвитку і для покращення положення потребують більш активної і збалансованої державної регіональної політики, направленої на узгодження загальнонаціональних і регіональних інтересів. Позитивні наслідки мала б і децентралізація влади, бо регіони мають кращі уявлення про стан і потреби місцевої економіки.

Стабільно високий рівень регіонального розвитку демонструють Дніпропетровська, Донецька, Полтавська та Київська області. Перші два регіони традиційно вважаються промисловими центрами, третя має розвинуте сільське господарство, а четверта більшість свого ВРП формує за рахунок реєстрації на її території доходів, які в дійсності отримані за її межами.

Таким чином, у роботі здійснено визначення й узагальнення наявних підходів до оцінки рівня розвитку економічних і соціальних підсистем і до методів розрахунку узагальнюючого (інтегрального) показника регіонального розвитку. Обґрунтовано, що для цілей формування стратегії сталого соціально-економічного розвитку регіону методика оцінки досягнутого рівня розвитку регіону повинна спиратися на оцінку стану економічної і соціальної підсистем, їх взаємодії між собою, що дозволяє адекватно оцінити соціальні наслідки економічного розвитку. У зв'язку з цим автором запропоновано структурно-логічну схему побудови системи показників, які характеризують життєдіяльність соціально-економічної системи регіону.

Для здійснення оцінки досягнутого рівня розвитку регіону в роботі запропоновано методику розрахунку інтегрального показника рівня соціально-економічного розвитку регіону, яка характеризується точністю, простотою реалізації, адекватністю меті дослідження та позбавленістю вади суб'єктивізму.

За результатами проведення розрахунку ІПРСЕР регіонів можна зробити висновок, що, по-перше, існує значна диспропорція у рівні розвитку регіонів і, по-друге, більшість регіонів України мають рівень соціально-економічного розвитку нижче середнього й потребують більш активної і збалансованої державної регіональної політики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Методика* вимірювання регіонального людського розвитку 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.idss.org.ua/archiv/Metodika_RLR.zip.
2. *Гейман О.А.* Теоретичні основи типологізації регіонів країни / О.А. Гейман, О.М. Крупа // Проблеми економіки. — 2009. — № 4. — С. 37—45.
3. *Мягкий В.О.* Аналіз сучасного стану соціально-економічного розвитку Луганської області / В.О. Мягкий // Економіка промисловості. — 2008. — № 1. — С. 130—137.
4. *Харазішвілі Ю.М.* Моделювання ефективності та інноваційності соціально-економічного розвитку Чернівецької області [Електронний ресурс] / Ю.М. Харазішвілі. — Режим доступу: http://zbirnuk.bukuniver.edu.ua/ed_work/n_7/1.pdf.
5. *Єріна А.М.* Статистичне моделювання та прогнозування : навч. посібник / А.М. Єріна. — К. : КНЕУ, 2001. — 170 с.
6. *Савків У.С.* Інтегральна оцінка сталого розвитку регіону / У.С. Савків // БізнесІнформ. — 2012. — № 1. — С. 45—49.
7. *Дертишнікова Е.Н.* Комплексная оценка социально-экономического развития региона / Е.Н. Дертишнікова // Проблемы развития территории. — 2011. — № 1 (53). — С. 25—35.
8. *Статистичний щорічник України за 2010, 2011, 2012 роки* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Надійшла 29.09.2014

А.В. Азарова

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ИНТЕГРАЛЬНАЯ ОЦЕНКА УРОВНЯ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Предложена процедура анализа уровня социально-экономического развития регионов Украины. Приведены ее достоинства и проведена апробация данной методики путем оценки уровня социально-экономического развития регионов Украины в 2010—2012 гг.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, интегральный показатель уровня социально-экономического развития, интегральная оценка уровня социально-экономического развития.

Н.В. Азарова

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

INTEGRAL EVALUATION OF THE LEVEL
OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
OF UKRAINE'S REGIONS

The procedure of analysis of the level of socio-economic development of Ukraine's regions is offered. Its advantages are described. Testing of given methods is realized through the evaluation of socio-economic development of Ukraine's regions in 2010—2012.

Key words: socio-economic development, integral index of the level of socio-economic development of regions, integral evaluation of the level of socio-economic development.

УДК 331.522:332.13

В.В. ДРУЖИНІНА, канд. екон. наук, доцент

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ І ОБ'ЄКТІВ МІСЦЕВОГО РИНКУ ПРАЦІ В РАМКАХ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ЗБАЛАНСОВАНОСТІ

Ключові слова: місцевий ринок праці, збалансованість, механізм забезпечення збалансованості, суб'єкт, об'єкт.

Розглянуто суб'єктно-об'єктний склад учасників використання механізму забезпечення збалансованості місцевого ринку праці. Проаналізовано вектори діалогів основних суб'єктів місцевого ринку праці. Визначено, що узгодженості їхніх інтересів можна досягти шляхом створення інтеграційного управління.

Функціонування місцевого ринку праці в умовах динамічно мінливої економіки міста має бути засноване на тісній взаємодії індивідуумів як потенційних працівників, підприємств різних форм власності як потенційних роботодавців, навчальних закладів, центрів зайнятості, органів місцевого самоврядування як суб'єктів, що формують кількісні і якісні характеристики людського і трудового потенціалу міста. Така взаємодія забезпечить напрацювання спільного рішення щодо визначення найбільш перспективних напрямів із досягнення збалансованості місцевого ринку праці.

На практиці суб'єкти місцевого ринку праці діють досить відособлено, впливаючи то на стимулювання попиту, то на стимулювання пропозиції робочої сили. Така неузгодженість інтересів учасників місцевого ринку праці призводить до його незбалансованості і, як наслідок, породжує проблеми у функціонуванні відтворювальної системи міста в цілому. З кожним роком суб'єкти місцевого ринку праці стають більш вимогливі до потенційних працівників, при цьому останні, у свою чергу, повинні своєчасно реагувати на нові вимоги ринку, щоб залишатися корисними і конкурентоспроможними, що обумовлює актуальність інтеграційної взаємодії суб'єктно-об'єктного складу місцевого ринку праці.

Значний внесок у розробку теоретичних і загальнометодологічних проблем державного регулювання економіки перехідного періоду зробили вітчизняні й закордонні вчені, зокрема, В. Геєць [1, 2], Р. Колосова, А. Колот [3, 4]. Важливі теоретичні, методологічні та практичні питання формування ринку праці, закономірностей його функціонування досліджували українські й закордонні економісти С. Бандур, Д. Богиня [5], Н. Волгін. Актуальні аспекти регулювання ринку праці та зайнятості населення були предметом досліджень О. Грішнєвої [4], Л. Лісогор [5, 6], В. Петюха, Л. Чижової та ін. Конкретні напрями регулювання ринку праці, територіально-галузевого аспекту формування зайнятості розкрито у працях В. Буланова [7], І. Гнібіденка, Т. Заяць [8], С. Калініної та ін. Разом із тим недостатньо вивченими залишаються питання взаємодії суб'єктів місцевого ринку праці в частині узгодження потреб: роботодавців і галузей міської економіки в кадрах; орієнтації вищих на-

вчальних закладів (ВНЗ) на ті чи інші напрями і профілі підготовки; переваг безпосередніх споживачів освітніх послуг — індивідів, що реалізують власний людський потенціал. Дисбаланс структури попиту і пропозиції на місцевому ринку праці обмежує розвиток відтворювальної системи міста й негативно позначається на рівні життя населення. Подібна постановка питання зумовила вибір теми і мету дослідження.

Метою статті є аналіз суб'єктно-об'єктних взаємовідносин учасників використання механізму забезпечення збалансованості місцевого ринку праці (МЗМРП).

Розвиток місцевого ринку праці супроводжується відсутністю збалансованості попиту і пропозиції на робочу силу, що ускладнює процес узгодження інтересів учасників такого ринку.

У розв'язанні протиріч допоможе механізм забезпечення збалансованості місцевого ринку праці, під яким треба розуміти структурно-взаємопов'язану сукупність правових, соціальних, економічних, організаційних, управлінських засад структурної відповідності попиту і пропозиції робочої сили в часі. У реалізації механізму беруть участь його елементи: суб'єкти, об'єкти, принципи, функції, форми, методи та інструменти через фактори, що впливають на основні складові місцевого ринку праці. Найбільший інтерес до взаємодії при реалізації механізму забезпечення збалансованості місцевого ринку праці проявляють його суб'єкти: працівники, роботодавці (бізнес-одиночки), центри зайнятості та приватні кадрові агентства, ВНЗ, орган виконавчої влади — виконком міськради.

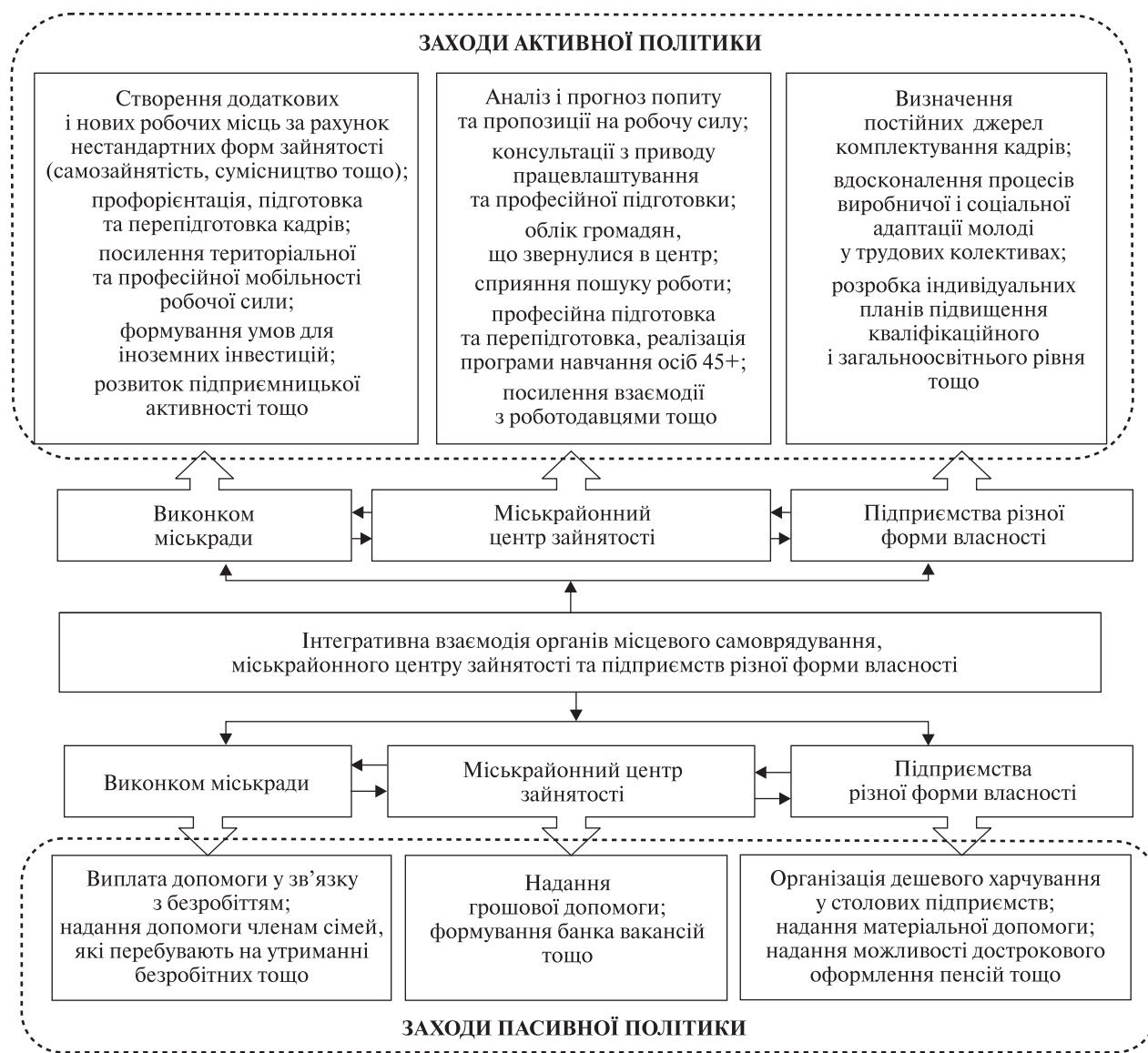

Рис. 1. Схема інтегративної взаємодії органів місцевого самоврядування, місцевого ринку праці та бізнес-одиноць

Діалог суб'єктів місцевого ринку праці можна розглянути з позиції двох підходів: при першому — інтерактивна взаємодія органів місцевого самоврядування, центру зайнятості та бізнес-одиниць (підприємств різних форм власності). Для реалізації шляхів підвищення трудової активності населення необхідно активізувати діяльність місцевих органів влади за допомогою розширення їхніх повноважень, а також на зміцненні співробітництва і взаємозв'язків місцевих органів влади з керівництвом підприємств при регулюванні місцевої політики зайнятості населення. Інтегративна модель взаємодії суб'єктів реалізації механізму забезпечення збалансованості місцевого ринку праці представлена на рис. 1. У такій взаємодії відсутній орган, який спрямовує й координує діяльність не тільки вказаних суб'єктів, а й включає у процес взаємодії ВНЗ. Такі функції можна покласти на Управління співробітництва з суб'єктами ринку освітніх послуг і бізнес-одиниць, який має вертикальні взаємозв'язки з Департаментом праці та соціального захисту населення й горизонтальні зв'язки з Управлінням праці.

Форми та інструменти державно-приватного партнерства

Форми	Інструменти	Ознаки класифікації
Інституційна	Альянси	Стійке об'єднання декількох фірм різних розмірів для виконання конкретного завдання
	Консорціуми (освітньо-промислові групи)	Добровільні об'єднання для вирішення конкретного завдання
	Спільні підприємства	Внесок з боку партнера у вигляді капіталу, технології або інших активів
Проектна	Ендаументи	Встановлення учасниками спільної організаційно-правової структури
	Гранти	Програми фінансування окремих студентів, викладачів та інших фізичних осіб
	Освітній ваучер	Договір про співробітництво освітніх закладів і роботодавців
	Студентське стажування	Договори на використання майна освітніх закладів
	Довгострокова оренда, інвестиційні контракти	Стратегія виживання (між ВНЗ і підприємствами)
	Інкубаторські програми	

Діючи на основі принципів соціального партнерства, безперервності освіти, мережевого принципу організації міської системи неперервної професійної освіти певної галузі, принципу колективного доступу до ресурсів, принципу саморозвитку, принципу прозорості фінансової діяльності та виконуючи координаційну, об'єднуючу, інформаційну, прогностичну, аналітичну функції, новий структурний підрозділ залучить бізнес у систему освіти. Така інтеграція забезпечить реалізацію другого підходу інтегративних зв'язків між навчальними закладами та бізнес-одиницями на місцевому ринку праці (рис. 2) через форми та інструменти державно-приватного партнерства (таблиця).

Модель, зображена на рис. 2, припускає системне впровадження досягнень науки в реальний сектор економіки, активізацію інноваційної діяльності підприємств і організацій. Найважливішу сферу такої моделі економіки займає діяльність вищої школи міста. Роль вищої школи полягає, насамперед, у сприянні формуванню шляху розвитку економіки міста, тобто в активній участі ВНЗ у становленні та розвитку міської виробничо-інноваційної системи.

Дані таблиці показують, що державно-приватне партнерство характеризується інституційною та проектною формами й реалізується через інструменти. Найбільше поширення на місцевому ринку праці отримують контрактні форми реалізації партнерських відносин, які проявляються в наступному: грантова і стипендіальна підтримка з боку підприємницьких структур, фінансування підприємцями матеріально-технічної бази освітніх закладів. В умовах незбалансованості місцевого ринку праці найбільшу увагу необхідно приділяти освітнім проектам на підготовку фахівців на основі сумісно розроблених з підприємцями кваліфікаційних вимог. Інституційна форма відносин ВНЗ і бізнес-структур не отримала широкого розвитку.

Всі інструменти взаємодії елементів місцевого ринку праці можна систематизувати за такими критеріями як спрямованість на підвищення якості підготовки фахівців за профілем спеціальності та формування нових спеціальностей. Це дозволило створити форми взаємодії з освітніми установами, в яких зацікавлені підприємці.

Варто зазначити, що вищий навчальний заклад у сучасних умовах має двоїсту природу. З одного боку, провідний ВНЗ або університет є особливою установою та організацією. Він має найвищий сумарний інтелект працівників. Його головними функціями є: збереження культурно-ос-

Рис. 2. Модель взаємодії ринку освітніх послуг, місцевого ринку праці та економіки міста

вітнього національного потенціалу, підвищення рівня освіченості населення та науково-технічного розвитку країни, відтворення накопичених знань і досвіду поколінь. У той же час ВНЗ є суб'єктом ринкової економіки, товаровиробником інтелектуального продукту й освітніх послуг.

Така подвійність означає, що ВНЗ, будучи складовою частиною економічної системи, і, опосередковано зв'язуючись з матеріальною сферою, схильний до впливу ринкових змін. Діяльність ВНЗ передбачає комплекс організаційних, наукових, технологічних, фінансових і комерційних заходів, які у своїй сукупності призводять до інноваційних результатів.

Діяльність ВНЗ спрямована на вирішення таких завдань: розвиток і вдосконалення національної та регіональної інноваційної системи; ефективне й раціональне використання інтелектуальних ресурсів ВНЗ, формування стійкого інтелектуального потенціалу, здатного ініціювати та реалізовувати інноваційні проекти різної складності та спрямованості; комерціалізація наукових ідей, оригінальних інноваційних проектів; розширення спектра робочих місць і баз практики для студентів, аспірантів на основі створення фірм і спільних підприємств, у тому числі з ВНЗ інших країн; підвищення рівня підприємницької культури і підготовка кваліфікованих кадрів у сфері малого та середнього бізнесу.

На місцевому ринку праці, крім нового гравця — ВНЗ, найважливішу роль грає роботодавець. Випускники ВНЗ виявилися вкрай затребуваним товаром, і представники компаній одностайно стверджують, що активно залучають на роботу молодих фахівців. Це пояснюється необхідністю компенсувати природне вибуття досвідчених кадрів. При цьому наймати молодих спеціалістів в останні роки почали не тільки компанії зі сфери торгівлі, послуг, фінансів, а й підприємства реального сектора. Останні знову почали залучати молодих фахівців із профільних технічних ВНЗ, випускники яких ще недавно рідко знаходили собі роботу за фахом. Роботодавці говорять навіть про конкуренцію між компаніями, які прагнуть взяти на роботу особливо здібну молодь.

Однак переважна більшість компаній сьогодні не розраховує, що отримана у ВНЗ освіта дозволить молодому фахівцеві негайно включитися в роботу. Випускник ВНЗ сприймається роботодавцями лише як вихідний матеріал для підготовки повноцінного фахівця. І така ситуація порушує перед ВНЗ нові завдання. Отримані у ВНЗ знання розглядаються компаніями лише як відправна точка для подальшого навчання молодого фахівця; все більш важливим фактором при оцінюванні потенційного співробітника постає його здатність і бажання адаптуватися, вчитися, професійно розвиватися.

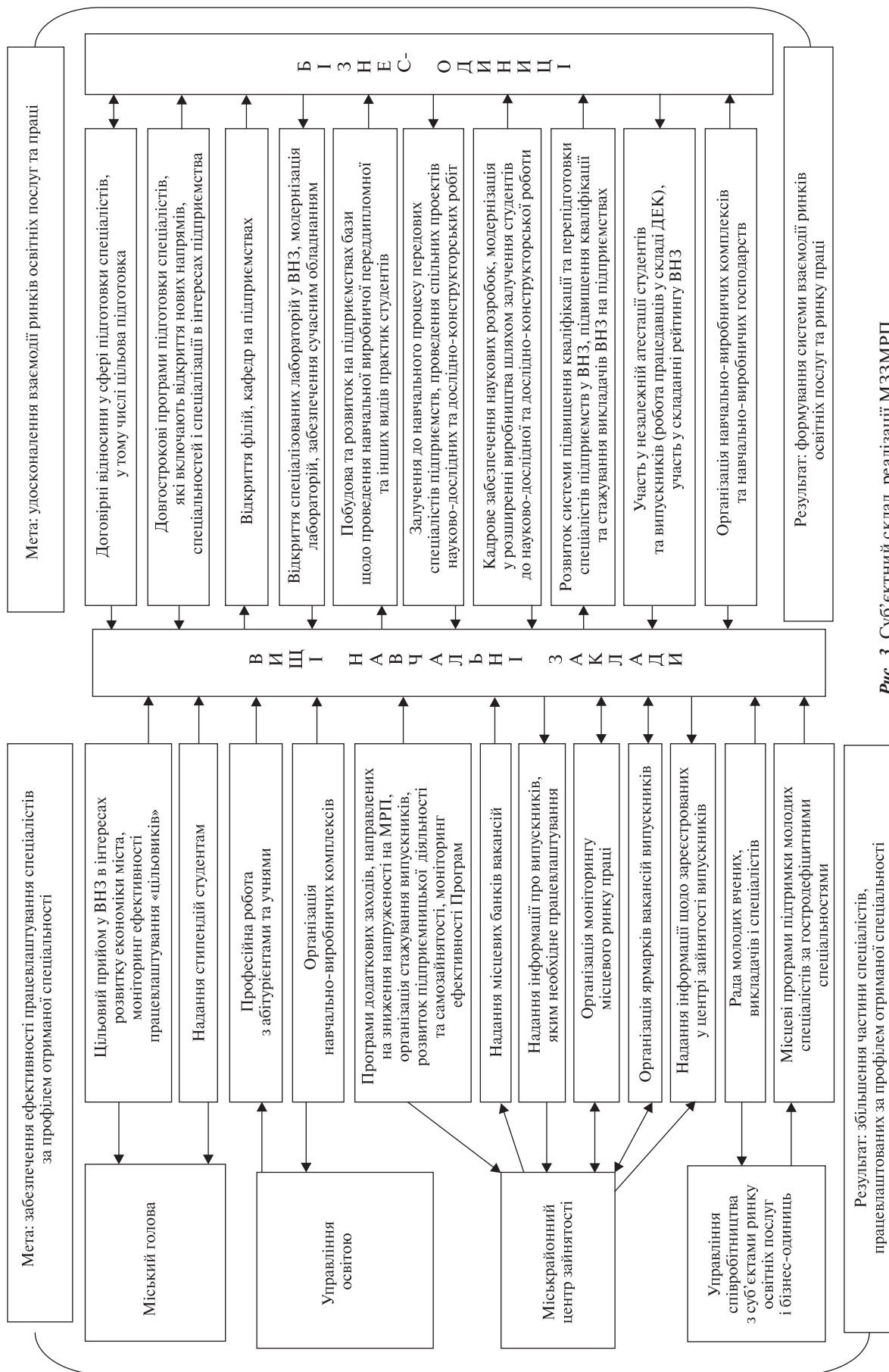

Рис. 3. Суб'єктний склад реалізації МЗМРП

Більшість великих компаній розуміє актуальність даного питання і вже взаємодіє з ВНЗ щодо підготовки молодих фахівців. Найбільш масовою моделлю взаємодії є цільова підготовка фахівців, яка фінансується самим майбутнім роботодавцем; у деяких випадках роботодавці і ВНЗ спільно розробляють програми, націлені неодмінно на задоволення потреб конкретного підприємства.

Підприємство і ВНЗ є двома учасниками освітнього процесу: ВНЗ — виробник, а підприємство — споживач фахівців. Тому саме від ефективності зворотного зв'язку між ними залежить ступінь відповідності якості підготовки фахівців побажанням роботодавця, а отже, і затребуваність випускника ВНЗ на виробництві.

Вирішення питання про підготовку потрібних економіці фахівців можливе лише за умови тісної взаємодії навчального закладу і підприємств через діяльність Управління співробітництва з суб'єктами ВНЗ та бізнес-структур, за рахунок якої роботодавець зможе впливати на зміст освітньої програми і замовляти ексклюзивних фахівців, орієнтованих на конкретне підприємство, а ВНЗ — мати полігон, на якому у процесі навчання зможе «випробувати» якість і ступінь підготовки своїх студентів (рис. 2). Така взаємодія дозволить виявити перспективні напрями діяльності ВНЗ і створити на підприємствах інтелектуальний капітал, здатний розробити, а потім і реалізувати стратегічний напрям розвитку підприємства.

Очевидно, що обидві сторони зацікавлені у встановленні тісних контактів. Вони дають можливість ВНЗ відстежувати мінливі вимоги підприємств різних галузей до фахівців і оперативно коригувати освітні програми, що, у свою чергу, сприяє підвищенню конкурентоспроможності навчального закладу. При цьому у підприємств з'являється можливість, впливаючи на процес навчання, отримати фахівців, підготовлених за «спеціальним замовленням», і навіть взяти безпосередню участь в їх підготовці, направляючи своїх топ-менеджерів для викладання у ВНЗ.

Якість підготовки фахівців — один з основних показників, що визначає конкурентоспроможність вищого навчального закладу, тому позиціонування ВНЗ на місцевому ринку праці значною мірою залежить від ефективності його взаємодії з підприємствами-споживачами випускників вищих освітніх установ. Але вищі навчальні заклади зацікавлені у співпраці з підприємством не тільки як з постачальником інформації, необхідної для підготовки повноцінного фахівця, але і

як з додатковим джерелом позабюджетних прибутків ВНЗ.

У той же час підприємство може бути не тільки споживачем випускників освітнього закладу, але й замовником науково-дослідних робіт, постачальником докторантів, аспірантів і здобувачів, слухачів курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації, фахівців для отримання другої освіти та ін. Таким чином, підприємство зацікавлене в отриманні практично всіх видів освітніх послуг, що надаються вищим навчальним закладом.

Підприємству, яке бажає досягти й утримувати позицію лідера на ринку, такі послуги потрібні постійно, для чого необхідні тривалі і стійкі зв'язки з ВНЗ. Зацікавленість підприємства і ВНЗ у співпраці очевидна, а сторін дотику і навіть проникнення освіти і промисловості настільки багато, що назріла необхідність створити для їх координації спеціальну структуру, яка зможе, об'єднавши фінансові ресурси підприємства та інтелектуальний потенціал ВНЗ, забезпечити сприятливе середовище для вирішення безлічі освітніх завдань, які цікавлять обидві сторони.

Критеріями інтегративної взаємодії ВНЗ та бізнес-структур на місцевому ринку праці є: максимальне працевлаштування випускників конкретної установи професійної освіти; кількість довгострокових договорів про співпрацю; наявність додаткових джерел фінансування та альтернативних шляхів компенсації витрат на утримання установи професійної освіти; скоординованість діяльності бізнес-структур, дослідницьких проектів і освітніх програм; створення та розвиток ефективних економічних структур малого наукоємного бізнесу; створення базових навчально-науково-виробничих центрів забезпечення персоналізованих програм і технологій навчання молодих фахівців; удосконалення навчального процесу та розвиток інноваційних технологій в освіті, науці та бізнесі.

Одним із механізмів, що дозволяють забезпечити якісно нову структуру випущеної системою професійної освіти кадрів, адекватну потребам бізнес-структур, є партнерське співробітництво, що розглядається як організаційна форма взаємодії освітніх і виробничих систем, на умовах спільного використання ресурсних потенціалів партнерів, з метою підвищення якості випущених фахівців, освоєння нових технологій і підвищення конкурентоспроможності як виробленої продукції, так і суб'єктів взаємодії.

Аналізуючи взаємодію в системах «міська рада-міськрайонний центр зайнятості — бізнес-

одиниці» та «бізнес-одиниці — навчальні заклади, зокрема ВНЗ», на підставі принципу транзитивності, слід розглянути взаємодію ВНЗ з місцевими органами влади, вектор діалогу яких буде спрямований на забезпечення збалансованості місцевого ринку праці за активної участі новоствореного структурного підрозділу. Основна мета діалогу «місцеві органи влади — ВНЗ» — забезпечення ефективності працевлаштування спеціалістів за профілем отриманої спеціальності.

Суб'єктний склад учасників реалізації механізму забезпечення збалансованості місцевого ринку праці можна розглянути як взаємодію ВНЗ з місцевими органами влади (рис. 3). Крім основних суб'єктів-учасників використання механізму забезпечення збалансованості місцевого ринку праці можна виділити організації недержавного сектора, з якими співпрацюють ВНЗ на місцевому ринку праці. До таких організацій можна віднести кадрові агентства й Торгово-промислово палату.

Основне завдання кадрових агентств — це орієнтування на шукачів роботи і пропонування їм виключно супутних послуг. До супутніх послуг, що пропонуються претендентам, можуть відноситися послуги зі складання та перекладу резюме, тренінги, консультаційні послуги, інформування про можливості стажувань та перенавчання та ін. Некомерційні організації можуть створювати консультативні центри, які надають правову допомогу, консультативні послуги, допомогу в організації власної справи [9].

Крім суб'єктів механізму забезпечення збалансованості місцевого ринку праці важливими елементами є об'єкти. В якості основних об'єктів можна виділити такі: контрактні відносини, попит і пропозиція, зайнятість, безробіття, оплата праці, конкуренція. Суб'єктно-об'єктні відносини ґрунтуються на правовідносинах та інституційних важелях. Правовідносини розглядаються через об'єм прав і обов'язків, якими наділені суб'єкти місцевого ринку праці і які виникають на основі норм права (актів, законів, підзаконних актів). Інституційні важелі урегульовані законодавством, соціальними й моральними нормами суспільства і держави.

Якщо суб'єкти вступають у правовідносини з метою задоволення своїх потреб, то об'єкти правовідносин на місцевому ринку праці — це все, заради чого здійснюються юридичні зв'язки.

Таким чином, орієнтація на довгострокові і взаємовигідні відносини із суб'єктами-учасни-

ками використання механізму забезпечення збалансованості місцевого ринку праці як партнерів, які визнають спільні завдання і готові спільно діяти для їх вирішення, вимагає нових підходів, удосконалення форм і методів управління їх діяльністю у цій сфері, впровадження сучасних методик і засобів оцінювання й аналізу управлінських ситуацій у взаємодії ВНЗ з бізнес-структурами, з місцевими органами самоврядування, з місцевим ринком праці, розробки та вибору найкращого рішення з точки зору реалізації потреб партнерів. Ці завдання можуть бути вирішені шляхом формування інформаційної бази для проведення контролю стану місцевого ринку праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Геєць В.* Модернізація в системі «суспільство — держава — економіка» [Електронний ресурс] / В. Геєць // Журнал європейської економіки. — 2014. — Т. 13. — № 2. — С. 111—124. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/jee_2014_13_2_3.pdf.
2. *Геєць В.* Модернізація в системі «суспільство — держава — економіка» [Електронний ресурс] / В. Геєць // Журнал європейської економіки. — 2014. — Т. 13. — № 3. — С. 221—235. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/jee_2014_13_3_3.pdf.
3. *Колот А.М.* Соціальний діалог як інститут підвищення соціальної відповідальності [Електронний ресурс] / А.М. Колот // Ринок праці та зайнятість населення. — 2013. — № 1. — С. 21—24. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/rpzn_2013_1_7.pdf
4. *Колот А.М.* Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку : монографія / А.М. Колот, О.М. Грішнова, О. О. Герасименко та ін. — К. : КНЕУ, 2010. — 348 с.
5. *Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати : монографія / Д.П. Богиня, Г.Т. Куликов, В.М. Шамота та ін.* — К. : ІЕ НАН України, 2001. — 300 с.
6. *Лісогор Л.С.* Прогнозування розвитку ринку праці в Україні: проблеми та перспективи / Л.С. Лісогор // Ринок праці та зайнятість населення. — 2012. — № 1. — С. 54—56.
7. *Рынок труда : учебник / под ред. В.С. Буланова, Н.А. Волгина.* — М. : Экзамен, 2003. — 480 с.
8. *Заяць Т.А.* Модернізація соціально-трудова відносин України: пріоритетні напрями та принципи реалізації / Т.А. Заяць // Демографія та соціальна економіка. — 2013. — № 2. — С. 179—192.
9. *Макаркин А.В.* Модели организации взаимодействия вузов с субъектами рынка труда [Електронний ресурс] / А.В. Макаркин. — Режим доступу : <http://ores.su/index.php/2012-09-25-11-43-24/item/74>.

Надійшла 08.10.2014

V.V. Druzhynina

Кременчугский национальный университет
имени Михаила Остроградского

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СУБЪЕКТОВ
И ОБЪЕКТОВ МЕСТНОГО РЫНКА ТРУДА
В РАМКАХ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕГО
СБАЛАНСИРОВАННОСТИ**

Рассмотрен субъектно-объектный состав участников применения механизма обеспечения сбалансированности местного рынка труда. Проанализированы векторы диалогов основных субъектов местного рынка труда. Определено, что согласованности их интересов можно достичь путем создания интеграционного управления.

Ключевые слова: местный рынок труда, сбалансированность, механизм обеспечения сбалансированности, субъект, объект.

V.V. Druzhynina

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi
National University

**INTERACTIONS BETWEEN SUBJECTS
AND OBJECTS OF A LOCAL LABOUR
MARKET WITHIN THE MECHANISM
OF PROVIDING ITS BALANCE**

The article deals with the subject-object composition of the participants engaged in the mechanism aimed at balancing a local labour market. Analyzed are vectors of dialogues between main actors of the local labour market. It was determined that the consistency of their interests can be achieved through creation of an integrative management.

Key words: local labour market, balance, mechanism to balance, subject, object.

УДК 332.1

О.С. МОРОЗ, канд. экон. наук, доцент
Запорожская государственная инженерная академия

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ДИАЛОГА В УКРАИНЕ

Ключевые слова: компромисс, конструктивное взаимодействие, переговорная упорядоченность, социальный диалог, социальная политика, толерантность, эффективность.

Дана краткая характеристика нормативно-правовой основы проведения социального диалога в Украине, а также публикаций относительно отдельных аспектов согласования интересов между партнерами. Определена роль развития публичной сферы в социальной политике для достижения желаемых результатов социального диалога и описаны особенности такого диалога в разных странах. В качестве перспектив повышения эффективности социального диалога предложено сосредоточить внимание на отдельных элементах, составляющих переговорную упорядоченность в публичной сфере социальной политики, — характеристики отдельных социальных групп, интересы которых представляют субъекты социального диалога, а также обладание этими субъектами определенными компетенциями.

Эффективность механизмов согласования интересов социальных партнеров в обществе, представляющих собой социальный диалог, определяется как эффективностью процессов становления и дальнейшего развития общества в целом, так и эффективностью сохранения конкурентоспособности и укрепления позиций на рынке отдельных бизнес-организаций, функционирующих в этом обществе. Исследования отдельных аспектов социального диалога, связанные с совершенствованием механизмов как предоставления каждой из сторон актуальной и достоверной информации о своих намерениях и возможностях и ее критической оценки, так и обоснования мотивации позиций, доводов и ожиданий каждой из сторон и их согласования для выработки взаимоприемлемых для них решений, актуальны и требуют постоянного внимания. Это вызвано тем, что механизмы реализации и развития социального диалога представляют собой динамичное явление, которое требует постоянного развития отношений, в том числе и в вопросах формирования системы представительства, становления нормативно-правовой базы, уточнения роли различных участников социального диалога и их места в формировании и развитии целостной системы социального партнерства и пр.

В Украине создана определенная нормативно-правовая база для функционирования механизмов проведения социального диалога и формирования системы социального партнерства в обществе (например, Законы Украины «О социальном диалоге в Украине», «О профессиональных союзах, их правах и гарантиях деятельности», «Об организации работодателей», «О коллективных договорах и соглашениях» и другие). Исследованию отдельных аспектов процесса согласования интересов между партнерами, а также возможных механизмов реализации результатов социального диалога посвящены работы Т.В. Бородиной,

И.И. Васильевой, Л.Я. Дятченко, Ю.Г. Запрудского, В.И. Курбатова, В.А. Михеева, Г.И. Осадчей, А.Ю. Панасюка, А.Н. Петренко, В.И. Сперанского, С.Н. Щегловой и ряда других авторов. На наш взгляд, наиболее полное отражение в публикациях нашли вопросы, посвященные таким аспектам социального диалога, как:

- теоретические аспекты социальной и деловой коммуникации между партнерами;
- содержание отдельных видов коммуникативного взаимодействия (переговоры, дискуссии, диалог) и их особенности;
- социальные конфликты — их теоретические основы и модели, а также коммуникативные основы предупреждения и разрешения социальных конфликтов, технологии урегулирования этих конфликтов и др. [1].

Однако в процессе практической реализации развития действующих в Украине механизмов социального диалога выявляется их недостаточная эффективность, которая проявляется как в виде недостаточной консолидации общества в целом, так и в напряженных отношениях между социальными партнерами в отдельных сферах и на отдельных социальных уровнях в частности.

Цель данной статьи — освещение отдельных проблем, снижающих эффективность проведения социального диалога в Украине; выработка путей минимизации негативного влияния приведенных проблем на дальнейшее развитие социального диалога.

Повышение эффективности проведения социального диалога базируется на процессе формирования модели взаимоотношений между сторонами диалога в социально-трудовой сфере. Однако данный процесс сталкивается с рядом проблем, вызванных сложностью его реализации. Сложность в повышении эффективности проведения социального диалога заложена в конфликте интересов сторон и заключается в том, что социальным партнерам необходимо одновременно принимать решения по взаимно противоречивым задачам:

- во-первых, социальные партнеры должны принять единый курс действий, так как только однонаправленный вектор действий каждой из сторон приведет в результате к реализации их интересов;
- во-вторых, интересы сторон противоречивы, поэтому желаемые результаты сторон не всегда совпадают.

Таким образом, стороны должны достичь согласия, понимая, что желаемые результаты могут быть достигнуты только при принятии об-

щих решений, которые не всегда отображают интересы сторон.

Такой подход может быть обеспечен лишь путем широкого развития публичной сферы в социальной политике, проводимой каждым из участников социально-трудовых отношений в обществе. Под публичной сферой социальной политики рядом исследователей понимается опосредованный уровень отношений между государственной властью и частными интересами. Так, например, М. Риттер считает, что эта сфера в основном функционирует в двух направлениях: с одной стороны, в виде дискуссии по содержанию и способам реализации социальной политики, а с другой стороны, формирование на основе этой дискуссии собственных потребностей участников социального диалога и предложений по их решению [2], учитывая, что согласование интересов происходит в результате обсуждения, в ходе которого стороны договариваются о различных аспектах социальных отношений. Практическая реализация публичной сферы социальной политики приобретает устойчивое звучание как участие общественности (как через общественные, так и через государственные структуры) и бизнеса в формировании и реализации социальной политики, базирующейся на конструктивном взаимодействии и диалоге между сторонами.

В разных странах механизмы, способы и формы проведения социального диалога имеют свои особенности, сформировавшиеся в ходе их исторического развития, с учетом культуры, обычаев и традиций, характерных для этих стран. Поэтому делать вывод о том, что применение в Украине той или иной модели социального диалога более (или менее) эффективно, без учета особенностей и конкретных условий того или иного сообщества, является сомнительным и дискуссионным. Так, например, на основе сравнительного анализа корпоративистской и плюралистической моделей построения социального диалога, проводимого в ходе информационно-консультационного семинара «Современные технологии управления человеческими ресурсами» (г. Нью-Йорк (США), 15—21 апреля 2011 г., организатор — консалтинговая компания Leading Ventures Associates Europe Ltd. (UK)), его участники пришли к выводу, что каждая из моделей эффективна с учетом сложившихся конкретных условий в регионах, где они применяются. Корпоративистская система, которая предполагает использование специальных органов, процедур и механизмов обеспечения функционирова-

ния и развития социального диалога, показывает довольно высокую результативность в таких странах, как, например, Австрия, Швеция, Япония, ФРГ, Швейцария, Нидерланды и др. В других странах, таких как Великобритания, США, Канада, высокую эффективность демонстрирует плюралистическая система, при которой отсутствуют специальные институты социального партнерства.

При этой модели социального диалога согласование противоречивых интересов осуществляется как с помощью обычного политического процесса на уровне всего общества (партии, парламент, профсоюзы), так и путем развития сотрудничества работников и работодателей на уровне отдельных корпораций.

Наиболее распространенной формой социального диалога служит классический диалог, который устанавливается между двумя сторонами: работодателями (организациями, представляющими их интересы), с одной стороны, и организациями, представляющими интересы наемных рабочих (как правило, профсоюзы), с другой стороны. В то же время широкое распространение получил и трехсторонний социальный диалог (в некоторых развитых странах его еще называют Общественный договор), который устанавливается между работодателями, наемными работниками и органами государственной власти (как органами, обеспечивающими формирование и реализацию государственной политики в сфере социально-трудовых отношений в обществе).

Анализ процесса формирования и развития социального диалога в Украине показывает, что отправной точкой развития публичной сферы социальной политики в стране стала идея трехстороннего социального партнерства в условиях корпоративистской модели, базирующаяся на регулировании отношений между:

- наемными работниками и их представителями в лице профсоюзов;
- работодателями и их представителями в лице уполномоченных ими для проведения социального диалога менеджеров и организаций;
- представителями органов государственной власти, выступающими, с одной стороны, в качестве субъекта, отвечающего за формирование и реализацию государственной социальной политики, и, с другой стороны в качестве представителей крупнейшего в государстве работодателя.

Таким образом, основой публичной сферы украинской социальной политики изначально

становится управление объективным конфликтом интересов между принципами экономичности и рациональности в бизнесе (работодатели) и стремлением к эквивалентности компенсации затрат труда необходимому (желаемому) потребительскому набору (наемные работники). При этом представители различных политических партий, ответственных за формирование государственной социальной политики, попеременно принимают позицию то одной, то другой из сторон. Так, например, в процессе политической борьбы за приход к власти политики критикуют проводимую в государстве социальную политику по вопросам недостаточного финансирования социальных проектов и решения проблем, связанных с поддержкой социально уязвимых категорий граждан. Однако после прихода к власти и самостоятельного формирования и реализации государственной социальной политики этими силами на первый план выдвигаются проблемы, связанные с необходимостью обеспечения экономического и рационального расходования ресурсов.

Правовые основы организации и порядка ведения социального диалога в Украине с целью выработки и реализации государственной социальной и экономической политики, регулирования трудовых, социальных, экономических отношений и обеспечения повышения уровня и качества жизни граждан, социальной стабильности в обществе определяет Закон Украины «О социальном диалоге в Украине». Данный Закон характеризует социальный диалог в качестве процесса определения и сближения позиций, достижения общих договоренностей и принятия согласованных решений сторонами социального диалога, которые представляют интересы работников, работодателей, органов исполнительной власти и органов местного самоуправления по вопросам формирования и реализации государственной социальной и экономической политики, регулирования трудовых, социальных, экономических отношений. Этим же Законом так же определены принципы осуществления социального диалога; уровни его проведения (национальный, отраслевой, территориальный и локальный); стороны, участвующие в процессе социального диалога; формы социального диалога и порядок проведения переговоров [3].

Именно диалоговая модель социального взаимодействия, предусматриваемая действующим законодательством Украины, в состоянии гарантировать эволюционный путь развития общества, так как эта модель обеспечивает:

- высокую динамику общественного развития, не допуская при этом «социальных перегрузок»;
- поддерживает баланс влияния и факторов обновления (модернизации) консервативных начал в развитии общества;
- конструктивно снимает имеющиеся в обществе противоречия.

Таким образом, на законодательном уровне в Украине созданы необходимые условия для обеспечения результативности публичного характера при формировании и реализации социальной политики. Основой же эффективной системы социального партнерства в стране, на наш взгляд, должна быть:

- толерантность в отношениях всех субъектов социального диалога друг к другу;
- готовность сторон социального диалога к принятию компромиссных решений;
- переговорная упорядоченность в публичной сфере социальной политики, которая подразумевает четкость, ясность и определенность в характеристике субъектов, действующих в этой сфере.

Переговорная упорядоченность в публичной сфере социальной политики позволит повысить эффективность социального диалога при совершенствовании составляющих ее элементов, которые должны отражать:

1) характеристику социальных групп (профессиональных, возрастных, этнических, конфессиональных и т. п.), интересы которых представляют субъекты публичной сферы социальной политики;

2) репрезентативность представительства этих социальных групп при формировании системы социального партнерства на основе социального диалога;

3) наличие полномочий, делегированных этим субъектам социальными группами, участвующими в переговорном процессе, на представительство своих интересов и признание этих полномочий другими субъектами в качестве участников социального диалога;

4) обладание участниками переговорного процесса определенными компетенциями, необходимыми для обеспечения:

4.1) четкого и обоснованного представления и отстаивания интересов социальных групп, которые эти субъекты представляют;

4.2) поддержания толерантного отношения к другим субъектам социального диалога;

4.3) принятия компромиссных решений в условиях наличия определенного конфликта интересов в процессе социального диалога.

При этом, формируя характеристику социальных групп, интересы которых представляют субъекты социального диалога, необходимо учитывать, что интересы разных социальных групп, участвующих в формировании и реализации социальной политики, как правило, не только не совпадают, а иногда и прямо противоречат друг другу, что предполагает необходимость взаимодействия в условиях конфликта интересов. С целью повышения эффективности социального диалога требуют уточнения характеристики социальных групп, выступающих в качестве сторон работодателей и представителей органов государственной власти.

Учитывая интересы работодателей, требуют уточнения позиции отдельных социальных групп представителей малого и среднего бизнеса. Эти социальные группы не только не принимают участия в реализации отдельных региональных социальных программ, но и применяют довольно широко распространенную в этом бизнесе практику оформления трудовых отношений со своими сотрудниками в виде договоров гражданско-правового характера, а не путем заключения трудовых договоров, со всеми вытекающими из этого последствиями.

Представители же органов государственной власти, концентрируя в процессе социального диалога внимание на формировании и реализации социальной политики государства, отходят от того, что они являются представителями крупнейшего в государстве работодателя. Поэтому вопросы, затрагивающие интересы работников бюджетной сферы, остаются вне регулирования в полной мере во время социального диалога.

Наиболее актуальными проблемами, связанными с повышением эффективности социального диалога, являются: отсутствие для представителей сторон социального диалога четкости, ясности и определенности в характеристике требуемых компетенций.

Именно решение приведенных проблем позволит, на наш взгляд, достичь цели, поставленной в данной статье.

Таким образом, можно предложить в качестве путей дальнейшего развития социального диалога следующие:

- привлечение к социальному диалогу более широкого круга лиц с каждой из сторон, участвующих в этом процессе, с целью мониторинга всего спектра проблем и способов их разрешения;

- разработка характеристик к требуемым компетенциям представителей сторон социального

диалога и системы оценки уровня их компетентности;

- уточнение процесса согласования интересов разных сторон, участвующих в социальном диалоге, основанного на реальных возможностях каждой из сторон и действенном механизме общественного контроля соблюдения взятых этими сторонами обязательств и ответственности за их невыполнение;

- способы, пути и методы достижения консенсуса по вопросам содействия экономическому росту бизнеса и росту благосостояния всех слоев населения, сохранения стабильности в национальной экономике и поддержания социального мира в обществе.

Каждое из предложенных направлений можно рассматривать в качестве *перспектив для дальнейших исследований*, сосредоточив внимание на придании им прикладного характера. При этом вопросы разработки характеристики к требуемым компетенциям у представителей сторон социального диалога, а также системы оценки уровня их компетентности практически не исследованы и их разработка требует особого внимания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Осадчая Г.И.* Социальная сфера общества: теория, методология и методика социологического анализа / Г.И. Осадчая. — М.: Наука, 1996. — 218 с.
2. *Тернер Дж.* Структура социологической теории / Дж. Тернер; пер. с англ. — М.: Прогресс, 2005. — 472 с.
3. *Курбатов В.И.* Как успешно провести переговоры: пособие для деловых людей / В.И. Курбатов. — Ростов-на-Дону: ФЕНИКС, 2007. — 146 с.
4. *Лебедева М.М.* Вам предстоят переговоры / М.М. Лебедева. — М.: Экономика, 1993. — 156 с.
5. *Крестьянинов А.Н.* Генезис теории и практики социального партнерства в контексте корпоративной доктрины / А.Н. Крестьянинов // Труд и социальные отношения. — 2003. — № 3. — С. 18—27.
6. *Щеглова С.Н.* Социальное партнерство в сфере труда / С.Н. Щеглова. — М.: Профиздат, 2000. — 86 с.
7. *Шинелева Л.Т.* Социальное партнерство: состояние и развитие / Л.Т. Шинелева. — М.: ИПК Союз, 2001. — 200 с.
8. *Данакин Н.С.* Конфликты и технология их предупреждения / Н.С. Данакин, Л.Я. Дятченко, В.И. Сперанский. — Белгород: Русская новь, 2002. — 264 с.
9. *Зигерт В.* Руководить без конфликтов: сокр. пер. с нем. / В. Зигерт, Л. Ланг. — М.: Экономика, 2010. — 335 с.

10. *Rittner M.* Публичная сфера как идеал политической культуры / М. Риттер // Граждане и власть: Проблемы и подходы: сб. науч. тр. Вып. 5. — СПб.: Летний сад, 2011. — С. 13—18.

11. *Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI // Відомості Верховної Ради України.* — 2011. — № 28. — Ст. 255.

Поступила 14.10.2014

О.С. Мороз

Запорізька державна інженерна академія

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ

Дано коротку характеристику нормативно-правової основи проведення соціального діалогу в Україні, а також публікацій щодо окремих аспектів узгодження інтересів між партнерами. Визначено роль розвитку публічної сфери в соціальній політиці для досягнення бажаних результатів соціального діалогу та наведені особливості такого діалогу в різних країнах. В якості перспектив підвищення ефективності соціального діалогу запропоновано зосередити увагу на окремих елементах, що складають переговорну впорядкованість у публічній сфері соціальної політики, — характеристиці окремих соціальних груп, інтереси яких представляють суб'єкти соціального діалогу, а також володіння цими суб'єктами певними компетенціями.

Ключові слова: компроміс, конструктивна взаємодія, переговорна впорядкованість, соціальний діалог, соціальна політика, толерантність, ефективність.

О.С. Мороз

Zaporizhzhya State Engineering Academy

IMPROVING THE EFFICIENCY OF SOCIAL DIALOGUE IN UKRAINE

The article characterizes in brief a standard and legal basis for carrying out a social dialogue in Ukraine, as well as the publications on some aspects of coordination of interests between partners. To achieve desirable results of social dialogue, the role of development of the public sphere in the social policy is identified, and features of a given dialogue in different countries are described. As prospects for improving the efficiency of social dialogue it is offered to concentrate attention on separate elements which make up a negotiation order in the public sphere of social policy — characteristics of separate social groups the interests of which are represented by subjects of social dialogue, and also possession of certain competences by these subjects.

Key words: compromise, constructive interaction, negotiation order, social dialogue, social policy, tolerance, efficiency.

УДК 332.14:338.49

В.А. КАВЫРШИНА, канд. экон. наук,
старший научный сотрудник,
Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

ЗАЩИТА ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНТЕРЕСОВ В ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНЫХ ПАРТНЕРСТВАХ, СОЗДАВАЕМЫХ В СФЕРЕ ЖИЗНЕОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОРОДОВ

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, публично-частное партнерство, коммунальное хозяйство, коммунальное предприятие, концессии.

Рассмотрены источники повышения эффективности деятельности коммунальных предприятий при переходе их к функционированию в форме государственно-частного партнерства. Как наиболее существенные источники повышения социальной эффективности определены модернизация и реконструкция на системной основе, для предприятий водоснабжения также возможно увеличение географических масштабов производства. Даны рекомендации органам местного самоуправления относительно их взаимодействия с партнерами при организации государственно-частных партнерств.

До начала 1990-х годов предприятия ЖКХ финансировались в основном путем централизованного распределения бюджетных ресурсов. Проведение рыночных преобразований, сопровождавшееся значительным уменьшением бюджетного финансирования на фоне низкой платежеспособности потребителей услуг привело к сильному сокращению ресурсной базы предприятий. В настоящее время большинство предприятий водоснабжения и централизованного теплообеспечения испытывают недостаток средств не только для модернизации и развития, но и для обновления сетей и объектов.

Ученые, как отечественные [1, 2], так и зарубежные, видят выход из создавшейся ситуации в организации предоставления коммунальных услуг в форме государственно-частного (публично-частного) партнерства. На современном этапе развития науки данная форма считается наиболее эффективной. В сферах водоснабжения и централизованного теплообеспечения наибольшее распространение имеют концессии и корпоративные формы управления на паях началах с частными партнерами, встречаются также отношения аренды и доверительного управления.

В качестве примера наиболее удачного опыта государственно-частного партнерства (ГЧП) в литературе часто приводится пример концессии, реализованной в 1992—1997 годах в Буэнос-Айресе в сфере водоснабжения и канализации. Условием объявленного городскими властями международного тендера для получения концессии было наибольшее снижение тарифов. Тендер выиграл консорциум Aguas Argentinas (AA), возглавляемый французской компанией Lyonnaise des Eaux-Dumez, предложившей сокращение тарифов на 26,9 %. В последующие шесть лет концессионер ежегодно вкладывал в строительство и модернизацию более 200 млн дол., были построены новые линии, подключе-

ны новые потребители. В результате потребители получили существенное снижение тарифов, хотя и меньшее, чем было запланировано [3].

В то же время мировой опыт содержит свидетельства того, что государственно-частное партнерство в коммунальной сфере не всегда бывает эффективным с точки зрения интересов территориальных сообществ. Один из наихудших примеров — город Ла Паз в Боливии, в котором цена поставляемой водопроводной воды увеличилась в шесть раз. Увеличение тарифов в два раза и ухудшение качества поставляемой воды произошло также в аргентинской провинции Тукуман. В 1997 г. местное население организовало там движение «гражданского неповиновения» против филиала французской ТНК Vivendi-Générale des eaux (концессия от 1993 г.), отказываясь платить по счетам за воду. В 2003 г. в американской Атланте из-за множественных аварий и отключений водоснабжения был расторгнут договор концессии от 1999 г. с французской ТНК Suez-Lyonnaise des eaux [4].

Отрицательный опыт государственно-частного партнерства характерен не только для проектов в коммунальной сфере, но и для всей совокупности инфраструктурных проектов. В Великобритании, например, до кризиса 2008—2009 гг., по данным Национального финансово-ревизионного управления, 65 % контрактов были «отличные и хорошие», 24 % «удовлетворительные», 11 % «неудовлетворительные» [5, с. 7]. После кризиса ситуация ухудшилась.

Экономическая наука на современном этапе пытается найти ответ на вопрос об источниках повышения (снижения) эффективности деятельности коммунальных предприятий при переходе их к функционированию в форме государственно-частных партнерств. Но, как отмечают западные ученые, в этой области число академических работ, написанных теоретиками, значительно превышает число практических руководств [5, с. 34] и она все еще остается недостаточно исследованной.

Цель данной работы — исследование факторов, могущих вызвать как снижение, так и повышение себестоимости и цены услуг коммунальных предприятий при переходе их к функционированию в форме государственно-частных партнерств, и выработка рекомендаций органам местного самоуправления по организации такого взаимодействия с частными партнерами, которое способствовало бы раскрытию преимуществ ГЧП и препятствовало проявлению недостатков.

Так как существует массив исследований вопроса эффективности ГЧП в коммунальной сфере в развитых и в развивающихся странах, которые свидетельствуют, что смена формы собственности не всегда ведет к улучшению производственных показателей, то можно считать доказанным вывод, что нет никакого потенциала, заложенного непосредственно в отношениях в форме ГЧП. Источники повышения (снижения) эффективности деятельности коммунальных предприятий при функционировании их в форме государственно-частных партнерств надо искать в производственной и управленческой деятельности.

Сравнительное исследование эффективности работы африканских предприятий водоснабжения, проведенное учеными К. Киркпатриком, Д. Паркером и Инь-Фанг Цанг из университетов Манчестера и Кренфильда [6, с. 90—105] выявило, что компании с участием частных партнеров отличались более широким внедрением измерительных приборов. Возможно, в связи с этим потери воды в трубопроводах ГЧП составляли 29 % против 34,9 % в государственных сетях. Кроме того, предприятия с участием частных партнеров экономичнее расходовали топливо и химикаты, интенсивнее использовали основной капитал. По остальным показателям различия были незначительны.

Единственный выявленный параметр, по которому две группы предприятий сильно различались — масштаб их деятельности. Государственно-частные партнерства поставляли в среднем в 2,5 раза больший объем воды. Использование эффекта увеличения концентрации производства частично объясняло более высокие показатели эффективности использования трудовых и материальных ресурсов.

За счет использования эффекта увеличения масштаба деятельности можно также объяснить улучшение показателей эффективности вышеописанного предприятия в Буэнос-Айресе (концессия 1992—1997 г.). В 1997 г. произошло расширение сети водоснабжения на 27 % и канализации на 19 % по сравнению с 1992 г. Производство воды увеличилось на 39 %, что не могло не отразиться на показателях эффективности.

В тех городах, где реформирование коммунального хозяйства проходило в условиях отсутствия увеличения объемов производства, повышение эффективности их деятельности зачастую не было столь значительным, чтобы привести к снижению тарифов. В Берлине, например, произошло повышение тарифов [7, с. 38]. В 2006 г. группа ученых исследовала работу пред-

приятый водного хозяйства в 5 тыс. французских муниципалитетов. Выяснилось, что в тех случаях, когда местные власти предпочитали муниципальному предприятию любую форму государственно-частного партнерства, цены на услуги предприятий увеличивались в среднем на 16 %.

В Великобритании повышение эффективности деятельности предприятий водного хозяйства во многом было обусловлено эффектом концентрации производства: еще до приватизации сотни муниципальных предприятий были объединены в собственность 10-ти региональных государственных компаний.

В украинских городах использование эффекта масштаба может иметь только ограниченное применение. Если оценивать развитие централизованных систем тепло- и водоснабжения, исходя из соотношения уровня среднедушевых доходов населения и обеспеченности инженерной инфраструктурой, то можно отметить, что достигнутый уровень характерен для стран с более высокими доходами, чем Украина. Достичь усиления концентрации производства возможно при объединении уже существующих сетей, принадлежащих разным территориальным сообществам, но это создает дополнительные трудности при организации ГЧП.

Помимо увеличения концентрации производства фактором повышения эффективности деятельности предприятий может служить рост производительности труда. Проанализировав последствия передачи управления государственных коммунальных предприятий частным компаниям в различных городах США, Е.С. Савас сделал вывод, что последующий рост производительности был вызван не снижением заработной платы рабочих, а увеличившейся выработкой. Выявленную разницу фонда зарплаты он объяснил тем, что частные операторы предоставляли меньше дней оплачиваемого отпуска и отгулов; шире использовали частичную занятость и низкоквалифицированных рабочих; делегировали низовым менеджерам ответственность за работу как персонала, так и оборудования; наделяли бригадиров полномочиями нанимать и увольнять рабочих; шире использовали систему мотивации; снижали долю ручного труда; принимали молодежь с меньшим стажем работы; увеличивали количество рабочих под руководством одного менеджера [6].

Фактором, вызывающим повышение тарифов, является имманентно характерная ГЧП объективная предпосылка увеличения в структуре стоимости услуг удельного веса прибыли и рас-

ходов на обслуживание инвестиций [8]. Объективной основой возрастания тарифов становится то, что в ГЧП орган местного самоуправления перекладывает на бизнес-партнера не только обеспечение работы естественных монополий, но и основную часть рисков. В качестве компенсации за повышенные риски частному партнеру предоставляется право присоединения дополнительных прибылей.

Для снижения или хотя бы сохранения первоначального уровня тарифов частный партнер должен предложить нечто, способное вызвать существенное сокращение расходов в процессе производства.

За счет использования резервов роста производительности труда, описанных Е.С. Савасом, можно достичь снижения себестоимости на 10 %, но не более того. Существенными источниками повышения эффективности деятельности коммунальных предприятий в Украине фактически могут быть только мероприятия, связанные с реконструкцией и техническим перевооружением. Как показывает мировой опыт, использование новых моделей оборудования и внедрение современных технологий дают возможность обеспечить снижение себестоимости производства коммунальных услуг в масштабах, позволяющих компенсировать увеличение прибыли.

Поэтому при заключении контрактов с частными партнерами органам местного самоуправления целесообразно ориентироваться на то, что основным источником возврата вложенных частным инвестором ресурсов должны быть средства, сэкономленные в результате снижения себестоимости производства услуг. Иными словами, одним из важнейших условий ГЧП должно быть обязательное требование осуществления инвестиционных проектов, повышающих экономическую эффективность за счет существенного снижения расходов.

В связи с этим созданию ГЧП в обязательном порядке должен предшествовать концептуальный этап — диагностика исходного состояния предприятия, обоснование необходимости ГЧП, выбор стратегических приоритетов, выработка предложений и рекомендаций по проектам, описание ключевых характеристик проектов с учетом публичных интересов, организация процедур отбора частных партнеров, выбор формы интеграции, обоснование экономической эффективности. Базовый смысл концептуального этапа заключается не просто в разработке стратегии преобразований, а в определении экономических возможностей, что позволяет сформиро-

вать в обществе, бизнес-кругах и самих органах власти правильную мотивацию и понимание конечных результатов.

При этом закладывается решение основополагающей задачи — обеспечение сочетания общественных интересов и интересов частного партнера. Орган местного самоуправления должен заявить и отстоять общественные интересы. Целью и оправданием существования ГЧП должна стать модернизация предприятия и вывод на новые, более высокие уровни производственной и общественной эффективности. Как показывает анализ, для украинских городов важна системность мероприятий, поскольку потери и непроизводительное расходование ресурсов присутствуют у коммунальных предприятий на всех стадиях процесса производства и реализации услуг. Повышение эффективности возможно только за счет экономии затрат на всех этапах: непосредственно производства, транспортировки и реализации.

На данном этапе активность органа местного самоуправления как координирующего центра взаимодействия должна быть максимальна, затем в выработке управленческих решений активизируется роль частного партнера.

При отборе частных партнеров значение имеют многие параметры: инновационность проектов, их окупаемость, энергоэффективность, объем частных инвестиций, экологические показатели. Для проверки реальности выполнения предполагаемых мероприятий в развитых странах используется анализ плановых документов. В добросовестно подготовленном, реалистичном плане инновационная деятельность должна быть взаимосвязана с инновационной стратегией, под которой понимается совокупность генеральных целей на длительную перспективу и способов их достижения с учетом внутренних особенностей предприятия и изменений внешнего окружения.

Реалистичный бизнес-план должен удовлетворять таким требованиям:

- соответствие приоритетов развития потребностям;
- комплементарность (взаимодополняемость) мероприятий;
- целенаправленность действий;
- последовательность изменений в виде положительно направленного вектора.

Инвестиции, как правило, должны представлять собой сочетание финансового капитала с интеллектуальным. Органы местного самоуправления должны требовать, чтобы расчетная социально-экономическая эффективность проекта

существенно превышала коммерческую. В европейских странах в настоящее время любой внедряемый проект содержит четкий перечень показателей конечной результативности, достижение которых говорит о степени ее эффективности или неэффективности (как экономической, так и социальной) [9, с. 9]. Как правило, выступая в качестве партнеров органов территориального управления, серьезные частные инвесторы вносят существенный интеллектуальный вклад в экономическое обоснование реализуемых совместных проектов. Они стремятся разработать финансовые модели, тесно увязанные со специфическими особенностями предприятий и их окружения.

С точки зрения территориального сообщества предпочтительна большая доля средств частного инвестора. Во-первых, при этом возможна экономия бюджетных средств. В лучших инфраструктурных проектах она составляет 30 % и более [5, с. 37]. Во-вторых, чем больший объем вложений делает инвестор, тем больше его заинтересованность в успешном исходе проекта. Согласно французскому законодательству, объем частных инвестиций должен быть не менее 15 %, но не более 50 %. Из них имеет значение использование именно собственных, а не заемных средств.

По опыту международной неправительственной организации Европейский центр предприятий с государственным участием и предприятий общезакономерного значения (СЕЕР), частное финансирование зачастую оказывается более дорогостоящим, чем государственное. Во избежание провалов государственно-частного партнерства СЕЕР предлагает «тщательно оценивать потенциал эффективности частного инвестора, его конкурентоспособность, а не просто рассматривать частное финансирование как способ получения материальных средств» [10].

Сложные в управлении формы ГЧП (такие, как, например, государственно-частные компании), функционируют, главным образом, в тех странах, где сильны институты государственной власти и гражданского общества. Для таких стран, как Украина на современном этапе своего социально-экономического развития, более целесообразно использование концессий.

При использовании концессионной формы ГЧП функции органов местного самоуправления по управлению имуществом и управлению процессами производства и предоставления коммунальных услуг четко разграничиваются. Взаимные обязательства сторон оговариваются заранее

и фиксируются в концессионном соглашении. Это дает возможность применения договорных механизмов воздействия, обеспечения обособленности, публичности и прозрачности процесса реформирования.

Для органов местного самоуправления преимуществом концессионных договоров служит возможность привлечения инвестиций в количестве и сроках, определенных концессионным договором. Но законодательное урегулирование заключения договоров концессии предполагает, по сути, регулирование отношений между сторонами, в основном, самим концессионным договором. Поэтому заключение договоров концессии требует от органов местного самоуправления большой предварительной работы по исследованию и предотвращению возможных негативных последствий, устранению рисков.

Орган местного самоуправления не просто предоставляет партнерам по соглашению часть своих правомочий как собственника, но и делегирует им часть своих властных функций (исключительных суверенных прав).

Исключительный (суверенный) характер прав, предоставляемых концессионеру, заключается в том, что в рамках территории и вида деятельности, на которые он получает исключительное право, не допускается аналогичная деятельность третьих лиц. Орган местного самоуправления совместно с государством обеспечивают полномочия собственника, устойчивый рынок и доход, возможность льгот, гарантий. В обмен на это концессионер обязан подчиняться требованиям публичных интересов: обеспечивать бесперебойность обслуживания, его общедоступность, не допускать дискриминации потребителей, расходов, не относящихся к оказанию услуг, непроизводительных потерь и т. п. В соглашения целесообразно включать также условия, обеспечивающие достижение определенных целей развития местных сообществ.

Концессионеры должны иметь обязательства эффективно использовать городское имущество, в полной мере осуществлять эксплуатационное и ремонтно-технологическое обслуживание основных средств. Договор концессии должен заложить основу интегрированной системы управления основными средствами и инвестициями. Обязательным условием договора концессии должна стать регламентация действий партнеров в количественном, временном, качественном аспектах.

Наиболее сложная задача при составлении договора — регламентация процедур разрешения

споров, для чего необходимо представлять возможные области конфликтных отношений. В этой связи на стадии подготовки договора следует проводить проверку его качества (терминология, подписи, сроки действия, размеры неустойки и др.). Очень важно выявить потенциальные, скрытые конфликты, а главное — предусмотреть различные сценарии развития отношений партнеров, выработать схемы регулирования претензий.

Функционирование ГЧП сопряжено с рисками. Для органов местного самоуправления это риски социального характера, связанные с убытками и потерей собственности (например, вследствие неправильной эксплуатации). Инвестор несет правовые риски вследствие возможности изменения нормативно-правовой базы, налоговые риски из-за нечетких формулировок и противоречий в законодательных актах, риски невозвращения вложенных средств ввиду невозможности реализации оборудования на вторичном рынке, риски неизбежной аварийности инфраструктуры.

Распределение рисков между участниками концессионного проекта практически во всех случаях регулируется договорным процессом.

Рациональное распределение рисков между субъектами совместных ГЧП в сфере естественных монополий имеет большое значение, поскольку существенно влияет на уровень тарифов и развитие предприятий в целом. Научная концепция разделения рисков в ГЧП заключается в том, чтобы каждый отдельный элемент риска нес тот участник, который способен это сделать лучше. Это означает, что каждый участник должен вести оценку, контроль и управление определенными типами риска.

Необходимо создание соответствующей институциональной среды, в первую очередь обеспечение прозрачности и должного контроля концессионной деятельности со стороны органа местного самоуправления. Как показывает мировой опыт, основными формами нарушения концессионером прав и интересов потребителей являются: ценовые манипуляции, наличие дискриминационных положений в договорах на обслуживание; необоснованный отказ от предоставления услуг; предоставление услуг ненадлежащего качества; сокрытие информации. Инвесторы также стремятся к максимальной эксплуатации активов, что ведет к повышенной загрузке и амортизации основных фондов, недостаточному объему финансирования текущих ремонтных работ на конечных сроках осуществления проекта. Работникам органа местного самоуправления необходимо определиться с тем, какими критическими пара-

метрами надо управлять для предотвращения этого и выработать требования к концессионеру.

Ответственность концессионера по договору должна реализовываться путем применения различных санкций: неустоек, пени, взыскания нанесенного собственнику ущерба, изъятие имущества у лица, которому оно передано в управление. Возможно использование контрактных требований к частному партнеру как к реципиенту бюджетных средств. Последнее предполагает возврат части льгот, если предприятие закрывается или не выполняет условия в полном объеме.

Во Франции в целях предотвращения неучтенных рисков законодательно установлено, что договор концессии может быть прерван органом местного самоуправления досрочно, даже если не были нарушены его условия. В этом случае часть затрат концессионеру возмещается.

Огромную роль в обеспечении создания сильной системы мотивации частного партнера к рациональному использованию объектов, осуществлению инвестиций, повышению эффективности играет тарифное регулирование. Целесообразно его формирование на следующих принципах:

1. Полное возмещение всех экономически обоснованных затрат всем участникам;
2. Нацеленность на ресурсосбережение;
3. Формирование тарифа на услуги на основе баланса интересов всех сторон, с учетом технических задач, финансовых потребностей предприятий и платежеспособного спроса населения;
4. Прогнозируемость изменения тарифов.

Желательно, чтобы разрешение предприятию повысить тариф сопровождалось вынуждением его провести мероприятия по сокращению расходов. На первоначальном этапе для активизации адаптивного саморегулирования можно применять элементы механизма «административного принуждения». Положительный опыт применения жестких ограничительных методов имеет место даже в странах, придерживающихся традиций экономического либерализма. Так, в Великобритании в 1997 г. был принят регламент (именуемый правилами «наилучшей стоимости»), согласно которому полагалось обеспечивать снижение затрат коммунальных предприятий на 2 % в год [11, с. 71].

В целом регулирование должно носить ограничительно-стимулирующий характер. Орган местного самоуправления должен разработать совместно с частным партнером определенные достижимые для предприятия финансовые цели и, как вознаграждение за их достижение, при

расчете размеров тарифов допускать дополнительное начисление процентов.

Выводы. Наиболее существенными источниками повышения социальной эффективности деятельности коммунальных предприятий на современном этапе социально-экономического развития служат модернизация и реконструкция на системной основе. Для предприятий водоснабжения целесообразным может быть увеличение географических масштабов производства.

Следовательно, повышение эффективности коммунального обслуживания связано с увеличением инновационной активности предприятий. Наиболее конструктивной следует признать следующую трактовку целей органа местного самоуправления в ГЧП — реализовать потенциал частной предпринимательской инициативы и сохранить контрольные функции в коммунальной сфере. В основе должна быть установка на сервисные принципы деятельности органа местного самоуправления как выразителя интересов членов территориального сообщества — потребителей услуг.

Органу местного самоуправления необходимо создать систему специального регулирующего воздействия с использованием двух методов: ценового и неценового. Тарифное регулирование должно быть основой обеспечения мотивации частного партнера к рациональному использованию объектов, осуществлению инвестиций, повышению эффективности. Рамочные условия взаимодействия должны задавать договорные механизмы. Ключевые параметры проекта: его инновационность, окупаемость, энергоэффективность, объем частных инвестиций, системность мероприятий — закладываются на этапе формирования договора ГЧП. И орган местного самоуправления должен обеспечить свои возможности контролировать исполнение условий договора по многим направлениям: бесперебойность и общедоступность обслуживания, осуществление капитальных вложений в оговоренных суммах и в оговоренные сроки, формирование себестоимости услуг, наличие непроизводительных потерь.

Орган местного самоуправления должен сформулировать, количественно отразить и отстаивать общественные интересы. Для облегчения данной работы в мировой практике нередко используется такая форма гибкого государственного надзора (являющаяся чем-то средним между нормативным и договорным регулированием), как типовой перечень требований к предприятию. В странах ЕС на протяжении десятилетий он был

обязательным для использования, с 1982 г. имеет рекомендательный характер. Резонно предположить, что типовой перечень требований к предприятию, заключающему концессионный договор, помог бы в работе органов местного самоуправления и способствовал бы повышению эффективности деятельности коммунальных предприятий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Запатріна І.* Реформування житлово-комунального господарства в умовах макроекономічної нестабільності / І. Запатріна, Т. Лебеда // *Економіка України*. — 2011. — № 10. — С. 16—29.
2. *Досвід та перспективи впровадження державно-приватного партнерства в Україні та за кордоном* / Б. Винницький, М. Лендель, Б. Онищук, П. Сегварі. — К. : К.І.С, 2008. — 146 с.
3. *Карлос А. Чавез* Схемы регулирования в сфере водоснабжения в теории и на практике [Электронный ресурс] / Карлос А. Чавез, Мигель А. Кирога // Режим доступа : www.oecd.org/env/outreach/14123461.doc.
4. *Носков С.* Государственно-частное партнерство в системе муниципального хозяйства Европы / С. Носков // *Федерализм*. — 2005. — № 2. — С. 223—234.
5. *Развитие инфраструктуры Британии* // *Экономика и управление в зарубежных странах* (по материалам иностранной печати). — 2013. — № 2. — С. 34—43.
6. *Котов А.Д.* Зарубежный опыт реформирования водного коммунального хозяйства / А.Д. Котов // *ЭКО*. — 2008. — № 11. — С. 90—105.
7. *Норекян М.* Водоснабжение: государство и/или рынок / М. Норекян // *Энергия: экономика, техника, экология*. — 2007. — № 7. — С. 30—39.
8. *Кавыршина В.А.* К вопросу о минимизации тарифов на жилищно-коммунальные услуги / В.А. Кавыршина // *Вісник Інституту економіко-правових досліджень НАН України*. — 2011. — № 2. — С. 91—98.
9. *Государственное управление на современном этапе* // *Экономика и управление в зарубежных странах* (по материалам иностранной печати). — 2014. — № 1. — С. 3—9.
10. *CEEP Reply to the Green Paper on Public-Private Partnership and Community Law in Public Contracts and Concessions* [Electronic resource]. — Available at : <http://www.ceep.eu./index.php? Option>.

11. *Найден С.Н.* Зарубежный опыт развития рыночных отношений в сфере жилищно-коммунальных услуг / С.Н. Найден // *Экономика и управление*. — 2006. — № 3 (24). — С. 66—73.

Поступила 08.10.2014

В.О. Кавыршина

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ЗАХИСТ ГРОМАДСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ У ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНИХ ПАРТНЕРСТВАХ, СТВОРЮВАНИХ У СФЕРІ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСТ

Розглянуто джерела підвищення ефективності діяльності комунальних підприємств під час переходу їх до функціонування у формі державно-приватного партнерства. Найбільш істотними джерелами підвищення соціальної ефективності визначено модернізацію і реконструкцію на системній основі, для підприємств водопостачання також можливе збільшення географічних масштабів виробництва. Дано рекомендації органам місцевого самоврядування щодо взаємодії з партнерами у процесі організації державно-приватних партнерств.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, публічно-приватне партнерство, комунальне господарство, комунальне підприємство, концесія.

V.O. Kavyrshyna

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

PROTECTION OF SOCIAL INTERESTS IN PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS CREATED IN THE SPHERE OF CITY LIFE SUPPORT

The paper considers the sources to increase the efficiency of operation of communal enterprises in the period of their transition to the form of public-private partnership. The most significant sources of increasing social efficiency are the modernization and reconstruction on the system base. As for water-supply companies, the increase in geographical scales of production is also possible. The recommendations to local bodies are given how to provide their interactions with partners when organizing public-private partnerships.

Key words: public-private partnership, communal services, communal company, concession.

УДК 331.108.45:006.025

О.В. ЗАХАРОВА, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри

Н.В. ГОРОДНІЧУК, асистент

ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Красноармійськ

ДІАГНОСТИКА ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Ключові слова: діагностика, професійний розвиток персоналу, якість, ефективність, показник, підприємство.

Доведено необхідність здійснення діагностики якості професійного розвитку персоналу. Здійснено аналіз інтенсивності, достатності та результативності професійного розвитку персоналу. Запропоновано і проілюстровано методику комплексної оцінки якості професійного розвитку персоналу промислового підприємства.

За сучасних умов функціонування економіки України важливого значення набуває якість і результативність професійного розвитку персоналу промислових підприємств, які, за відсутності достатнього за обсягами та інтенсивністю інвестування на цілі матеріально-технічного й технологічного оновлення, модернізації та переозброєння виробництва, виступають ключовими факторами реалізації стратегії досягнення ефективності виробничої діяльності, забезпечення якості й конкурентоспроможності продукції і зростання кінцевих фінансово-економічних результатів основної дієвої ланки у справі забезпечення стабільності економіки країни — промисловості. Довгостроковий характер і синергетична властивість продуктивної віддачі від якісного процесу професійного розвитку персоналу мають забезпечувати поступове підвищення продуктивності праці персоналу, обсягу виготовленої й реалізованої продукції, прибутковості підприємства, що, у свою чергу, має супроводжуватися соціальною складовою ефективності інвестування в людський капітал — підвищенням середнього рівня заробітної плати та мотивації праці. Отже, існує необхідність у проведенні діагностики якості та результативності професійного розвитку персоналу промислових підприємств, що дозволить встановити реальний стан наявної системи професійного навчання й підвищення кваліфікації і можливості його інтенсифікації, та намітити, у разі потреби, напрями покращення ситуації.

Важливість такої оцінки підтверджується тим, що її результати мають бути покладені в основу прийняття відповідних управлінських рішень щодо організації окремих процедур професійного навчання, вибору найбільш економічно ефективних і методологічно результативних зовнішніх провайдерів навчальних програм, розрахунку планової потреби у певному виді професійного навчання та визначення його оптимальної тривалості, коригування обсягів і напрямів спрямування інвестиційних потоків із метою інтенсифікації процесів нагромадження людського капіталу, обґрунтування вірності кадрових призначень, формування кадрового резерву на підприємстві тощо.

Сучасні підходи до оцінки ефективності і якості професійного розвитку персоналу засновані на комплексі показників оцінки, що передбачають врахування аспектів особистісного рівня, навчального закладу та підприємства. Так, О.А. Грішнова звертається до такої техніки аналізу, як витрати-вигоди (cost-benefit analysis) і відповідно до цього методу пропонує ідентифікацію витрат і вигод із врахуванням фактора часу та порівняння розміру отриманих у результаті професійного навчання вигод із величиною витрат на його здійснення [1, с. 42—45]. О.С. Заклекта-Берестовенко обґрунтувала наявність кореляційного зв'язку між розмірами прибутку досліджуваних підприємств і величиною витрат на навчання працівників на основі використання статистичних методів досліджень. Для виявлення його сили та напряду дії використано метод порівняння паралельних рядів і коефіцієнт Фехнера, побудовано регресійні залежності впливу частки навченого персоналу в загальній чисельності працівників на обсяг валового прибутку у розрахунку на одного працюючого [2]. Т.А. Дерев'янка досліджував вплив витрат на навчання і розвиток персоналу на розмір показників фінансової й операційної діяльності підприємства. Дослідження кроскореляційних функцій на екстремум визначило лаг часу, що розділяє випереджувальні витрати на навчання й розвиток персоналу, і показники запізнення операційної діяльності підприємства та його фінансового стану. Визначено також максимальні значення коефіцієнтів парної кореляції (чисельник) і відповідні значення лага часу (знаменник) між оцінками витрат на навчання й розвиток персоналу і показників операційної діяльності (обсяг реалізованої продукції, оборотні кошти, основні фонди, прибуток) і фінансового стану підприємства [3].

На думку А.Я. Кібанова, оцінку якості навчання персоналу слід проводити шляхом складання схеми доходів і витрат підприємства, визначення сальдо грошового потоку, здійснення розрахунку чистого дисконтованого доходу згідно зі встановленою нормою дисконту та подальшого розрахунку чистої поточної вартості, середньорічної рентабельності й терміну окупності витрат проекту навчання персоналу. Автором також запропоновано оцінювати вплив додаткового навчання робітників на рівень продуктивності їхньої праці [4]. В.А. Савченко визначено систему показників оцінки соціально-економічної ефективності професійного навчання персоналу та надано методичні рекомендації щодо

визначення впливу зміни компетентності працівників на загальні результати діяльності суб'єктів господарювання [5, с. 131—144].

Отже, можна констатувати, що сучасні дослідження у сфері оцінки різних аспектів ефективності професійного розвитку персоналу характеризуються досить широким спектром використання економіко-математичного апарату, що дозволяє не лише продіагностувати наявний стан функціонування даного процесу, а й здійснити прогнозування тенденцій зміни показників результатів діяльності підприємства на перспективу за умови виконання вихідних умов. Проте використання всіх перелічених та інших підходів до оцінки не дозволяє здійснити комплексного аналізу якості процесу професійного розвитку персоналу через значну кількість обмежень як особистісного, так й інформаційно-методологічного характеру [5, с. 120; 6, с. 34; 7, с. 22—23; 8]. Наприклад, навіть, якщо до програми професійного навчання буде залучено найкращого, а отже високооплачуваного тренера, проте він не зможе знайти спільної мови зі слухачами, то вкладені підприємством кошти у дану програму розвитку не принесуть очікуваної віддачі, а тому загальна якість здійсненої процедури професійного навчання буде досить низькою. В умовах, коли організацію процесу професійного навчання здійснено на досить низькому рівні, коли не виконується обґрунтування планової потреби у навчанні, а отримані слухачами нові знання та набуті під час занять навички не знаходять практичного використання у подальшій трудовій діяльності на підприємстві, очікувати високої якості програм професійного розвитку також недоцільно і безпідставно. Відсутність же налагодженого інформаційного супроводу кожного із підпроцесів професійного розвитку персоналу та дієвого методичного апарату оцінки їх ефективності буде виступати стримувальним чинником у справі досягнення у найближчій перспективі соціально-економічної окупності коштів, інвестованих у людський капітал.

Метою статті є обґрунтування та розробка методики оцінки якості професійного розвитку персоналу промислового підприємства.

Оцінку стану професійного розвитку персоналу за п'ять років було здійснено на прикладі ПАТ «Харцизький трубний завод» (ПАТ «ХТЗ») — металургійне підприємство, що вважається найбільшим серед країн СНД заводом-виготовлювачем прямошовних електрозварювальних труб великого діаметру із антикорозійним покрит-

тям для магістральних газо- і нафтопроводів. Обсяг реалізованої продукції підприємства за 2012 р. склав 3887379,0 тис. грн, виручка від реалізації — 3937183,0 тис. грн при середньообліковій чисельності персоналу 2809 осіб. Отже, у 2012 р. середня продуктивність праці склала 1383,9 тис. грн/люд., а фінансова результативність праці — 1401,6 тис. грн/люд.

На ПАТ «ХТЗ» питома вага працівників, яких було навчено новим професіям, коливалася у межах від 15,2 % у 2008 р. до 11,4 % у 2012 р. При цьому максимальний рівень даного показника був характерним для умов 2009 р. і становив 31,3 %. Фактичне перевищення чисельності осіб, що пройшли підвищення кваліфікації над тими, що було навчено новим професіям на підприємстві, коливалося у межах від 2,19 разів у 2009 р. до 7,74 разів у 2012 р. Підприємство щорічно інвестує досить значні кошти у професійний розвиток власного персоналу. Так, у 2008 р. на різні процедури професійного навчання персоналу було спрямовано 2,7 млн грн, а у 2011 р. — 4,4 млн грн. Протягом 2008—2011 рр. щорічне зростання цієї суми у середньому становило 18,6 %, а у 2012 р. відбулися негативні тенденції її скорочення на 47,5 % порівняно із 2011 р.

Порівняно з динамікою рівнів попереднього показника більш важливе значення має позитивна тенденція щорічного зростання розміру коштів, які було спрямовано на професійний розвиток одного навченого працівника. Саме така тенденція мала місце на досліджуваному підприємстві — питомий обсяг інвестицій зріс із 1015,08 грн у 2008 р. до 2512,11 грн у 2011 р., тобто у 2,47 рази, і, не зважаючи на скорочення ланцюгових темпів зростання у 2012 р., відповідні базисні темпи у цей період становили 166,0 %.

Одним із індикаторів достатності коштів, спрямованих керівництвом на професійний розвиток персоналу, є питома вага інвестицій у людський капітал від загального фонду оплати праці. Значення даного показника в умовах досліджуваного підприємства зростало з 1,98 % у 2008 р. до 2,90 % у 2011 р., а у 2012 р. його рівень скоротився до 2,53 %. Такий рівень є досить високим, якщо порівнювати його зі світовими стандартами, які було встановлено досвідним шляхом і відповідно до яких економічно доцільно інвестувати у людський капітал у межах 2—10 % від загального фонду оплати праці підприємства [1, с. 128—134; 9, с. 183—194; 10, с. 239]. Кількісне порівняння даного індикатора достатності інвестування на цілі професійного розвитку персоналу із відповідними показниками, що є ха-

рактерними для вітчизняних малих і середніх (0,1—0,5 %), а також великих і навіть провідних (0,2—1,5 %) промислових підприємств, також свідчить про досить велику увагу, що приділяє керівництво ПАТ «ХТЗ» організації різних процедур професійного розвитку персоналу [10, с. 116].

Отже, за результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що керівництво ПАТ «ХТЗ» протягом досліджуваного періоду займало досить активну позицію щодо здійснення професійного розвитку персоналу. Водночас задля забезпечення дієвості у довгостроковій перспективі така позиція має постійно підкріплюватися позитивною динамікою узагальнених показників діяльності підприємства, що безпосередньо виступають як прямий результат від інвестування в людський капітал.

Виходячи з того, що інтенсивність заходів із професійного розвитку персоналу на підприємстві є досить високою і супроводжується відповідними інвестиціями в людський капітал, керівництво може очікувати на щорічне зростання продуктивності праці. Даний показник є найбільш показовим і об'єктивним, оскільки на його рівень практично не впливають чинники дії зовнішнього середовища підприємства. До того ж, таке зростання мають демонструвати не лише працівники, які пройшли професійний розвиток протягом останніх трьох років, але й інші категорії персоналу через дію синергетичного ефекту.

Так, у 2009 р. продуктивність праці зросла на 88,01 % порівняно із 2008 р. У 2010 р. зростання значення даного показника порівняно з базисним 2008 р. становило 14,38 %, проте відповідно до рівня попереднього року відбулося скорочення його значення на 39,16 %. Аналіз дозволив встановити, що протягом досліджуваного періоду найвищий рівень продуктивності праці був характерним для умов 2011 р., коли базисні темпи зростання становили 184,30 %, а ланцюгові — 148,55 %. Проте позитивна динаміка досить швидко уповільнилася, у результаті чого у 2012 р. відбулося скорочення рівня продуктивності праці порівняно із попереднім роком на 29,96 % при збереженні тенденції зростання відповідно до базисного 2008 р. на 99,12 %. Отже, можна констатувати, що високий рівень інтенсивності та достатності професійного розвитку персоналу, що спостерігався протягом досліджуваного періоду в умовах ПАТ «ХТЗ», супроводжувався підвищенням рівня продуктивності праці персоналу, проте це зростання характери-

зувалося такими ознаками, як непостійність, неритмічність і нерівномірність.

Розрахунок значень коефіцієнта ефективності інвестування у професійний розвиток персоналу [11, с. 121] і їх подальша інтерпретація для умов досліджуваного підприємства (таблиця) підтвердили встановлену раніше тенденцію щодо незадовільного рівня відносної окупності коштів, які спрямовувалися на цілі нагромадження людського капіталу.

Отже, найвищий рівень ефективності та позитивні тенденції динаміки щодо забезпечення соціально-економічної результативності інвестування в людський капітал спостерігалися у 2010 р., коли зростання обсягів інвестування на 26,9 % супроводжувалося збільшенням розміру чистого прибутку на 360,1 %. У всі інші роки можна відмітити тенденцію до скорочення обсягів чистого прибутку підприємства незалежно від наявного вектора зміни обсягу коштів, інвестованих у професійний розвиток персоналу. Перенесення встановлених тенденцій на більш тривалу перспективу є дуже загрозливою обставиною, яка може призвести до поступового згорання і скорочення керівництвом програм професійного розвитку персоналу через їх низьку економічну окупність і доцільність, практичну корисність для виробництва і працівників.

Ще одним показником результативності професійного розвитку персоналу є коефіцієнт плинності перспективних працівників, тобто тих, у розвиток яких протягом останніх трьох років підприємство інвестувало кошти. Аналіз рівня даного показника для умов досліджуваного підприємства дозволив зробити висновок як про низький рівень, так і про тенденцію скорочення плинності перспективних працівників. Так, значення показника скоротилося з 2,51 % у 2008 р. до 0,25 % у 2012 р. Така тенденція свідчить як про підвищення рівня вмотивованості персоналу так і про його задоволення умовами праці, створеними на підприємстві.

Проведене на рівні окремого промислового підприємства дослідження показало, що наявний інструментарій оцінки різних кількісних характеристик професійного розвитку персоналу (інтенсивності, достатності, результативності й ефективності) можна охарактеризувати як систематичний, детальний, багатоаспектний і глибокий, а тому виникає багато складностей у його практичному комплексному використанні. При цьому основною проблемою тут є неможливість на базі результатів розрахунку обраних для аналізу показників оцінки певної характеристики

Аналіз досягнутого рівня ефективності інвестування у професійний розвиток персоналу в умовах ПАТ «ХТЗ»

Рівень показника			Висновки щодо економічної доцільності інвестування у професійний розвиток персоналу
$T_{зр}^{Pr}$	$T_{зр}^{Ipr}$	$K_{спр}$	
2009/2008 pp.			
<1 0,466	>1 1,317	<1 0,340	Уповільнення темпів зростання прибутку підприємства при зростанні обсягів коштів, спрямованих на професійний розвиток персоналу, що є незадовільною тенденцією скорочення продуктивної віддачі від інвестованих коштів, і для прийняття вірного управлінського рішення необхідно додатково здійснити аналіз динаміки значень таких показників, як рівень узгодженості навчальної програми з виробничими потребами та коефіцієнта продуктивної віддачі від професійного навчання
2010/2009 pp.			
<1 0,290	<1 0,918	<1 0,316	Скорочення або незмінні обсяги інвестування в людський капітал, що супроводжується падінням прибутку підприємства. За будь-яких умов така тенденція є незадовільною, адже ілюструє передкризовий стан підприємства й недостатність позитивного ефекту від інвестицій у професійний розвиток персоналу, здійснених протягом останніх років
2011/2010 pp.			
>1 4,601	>1 1,269	>1 3,626	Зростання продуктивної віддачі від коштів, інвестованих у професійний розвиток персоналу, що підтверджує достатній рівень ефективності обраної політики професійного розвитку, вірність управлінських рішень виробничого та господарського характеру
2012/2011 pp.			
<1 0,346	<1 0,535	<1 0,648	Скорочення або незмінні обсяги інвестування в людський капітал, що супроводжується падінням прибутку підприємства. За будь-яких умов така тенденція є незадовільною, оскільки ілюструє передкризовий стан підприємства й недостатність позитивного ефекту від інвестицій у професійний розвиток персоналу, здійснених протягом останніх років

Картки оцінки	Показник	Можливий рівень показника		
		незадовільний	задовільний	високий
Зона якісної оцінки (ЗЯО)	Рівень узгодженості навчальної програми з виробничими потребами, балів	0—49	50—79	80—100
	Рівень відповідності навчальної програми можливостям сприйняття слухачів, балів	0—49	50—79	80—100
	Рівень засвоєння нових знань і навичок, балів	0—49	50—79	80—100
Зона кількісної оцінки (ЗКО)	Питома вага працівників, що пройшли професійне навчання, %	0—29,9	30,0—49,9	50,0—100,0
	Питома вага інвестицій у людський капітал від загального фонду оплати праці, %	0—0,39	0,40—1,29	Понад 1,30
	Періодичність підвищення кваліфікації, років	Понад 5	3—5	1—3
Зона оцінки результативності (ЗОР)	Коефіцієнт плинності перспективних працівників, %	Понад 3,00	2,90—0,30	0—0,29
	Коефіцієнт фінансової ємності інвестування в людський капітал, %	0—0,59	0,60—0,99	Понад 1,00
	Коефіцієнт ефективності інвестування у професійний розвиток персоналу, %	0—99	100—110	Понад 110

Рис. 1. Картка оцінки якості професійного розвитку персоналу ПАТ «ХТЗ» за 2012 р.

професійного розвитку персоналу, здійснення конкретних обґрунтованих висновків відносно досягнутого рівня якості даного процесу на підприємстві, що дуже ускладнює процедури управління ним. Саме тому дуже актуальною є розробка дієвої методики оцінки якості професійного розвитку персоналу, заснованої на узагальненні розрізаних результатів оцінки інтенсивності, достатності, результативності й ефективності окремих навчальних процедур на підприємстві.

Процедуру оцінки якості професійного розвитку персоналу має бути засновано на врахуванні двох основних факторів — внутрішніх (якісні характеристики персоналу) і зовнішніх (якість засобів забезпечення професійного розвитку). Водночас урахування внутрішніх факторів визначення якості професійного розвитку персоналу є досить складним питанням через значний ступінь суб'єктивізму при обґрунтуванні їх впливу, а зовнішніх — через відсутність дієвої методики їх оцінки. Як внутрішні, так і зо-

внішні фактори здійснюють прямий і непрямий вплив на формування кінцевої якості професійного розвитку персоналу [12, с. 26]. При цьому така оцінка має взаємоув'язувати й узагальнювати результати розрахунку показників, що характеризують різні аспекти інтенсивності, достатності, результативності й ефективності професійного розвитку персоналу. Виходячи з цього, процедура оцінки якості професійного розвитку персоналу має відповідати таким вимогам:

- бути універсальною, тобто сприяти приведенню різних складових оцінки якості професійного розвитку персоналу;
- бути низьковитратною як із позиції необхідності залучення грошових коштів, так і з позиції використання часу і людських ресурсів;
- забезпечувати легкість і однозначність в інтерпретації висновків;
- надавати можливість здійснення оцінки якості як на рівні окремої програми професійного навчання, так і загальної оцінки якості системи;

• бути нескладною в експлуатації, наочною та доступною для розуміння.

Максимального врахування перелічених вимог можливо досягти при використанні запропонованої у роботі картки оцінки якості професійного розвитку персоналу (рис. 1).

Відповідно до запропонованого формату побудови картки, її загальне поле оцінки містить у собі три зони, відокремлені одна від одної графічно та за кольором — зону якісної оцінки, зону кількісної оцінки та зону оцінки результативності професійного розвитку персоналу. Призначенням зони якісної оцінки є встановлення ступеня узгодженості обраної програми навчання із конкретними потребами виробництва, визначення рівня складності програми для слухачів і оцінка досягнутого під час навчання рівня засвоєння нових знань і навичок. Зона кількісної оцінки покликана охарактеризувати ступінь інтенсивності і достатності заходів професійного розвитку персоналу. Зона оцінки результативності визначає досягнутий рівень продуктивної віддачі від впроваджених протягом періоду дослідження програм професійного розвитку персоналу.

Оцінку з використанням запропонованої картки слід здійснювати систематично і за певний період часу, наприклад, можна обрати рік, пів-

річчя, квартал або місяць. При цьому вибір періоду оцінки повинен бути обумовленим трьома основними чинниками: інтенсивністю здійснення та тривалістю програм професійного розвитку персоналу, обсягами інвестованих в людський капітал коштів і стадією життєвого циклу, на якій під час дослідження знаходиться підприємство.

Відповідно до обраної методики побудови картки значення кожного показника може бути подано трьома характеристиками оцінки за ступенем прояву — незадовільний (надалі він має оцінку «1»), задовільний (надалі він має оцінку «2») та високий (надалі він має оцінку «3») рівні. Кожен із рівнів представлено можливими діапазонами зміни значення відповідного показника, розподіл яких за трьома виділеними оцінками було здійснено відповідно до досвіду діяльності таких визнаних флагманів української промисловості, як ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» (НКМЗ), ПАТ «Арселор-Міттал Кривий Ріг», ТОВ «Донбаська паливно-енергетична компанія» (ДТЕК) [13; 14; 15; 16].

Наступним кроком у здійсненні процедури оцінки якості професійного розвитку персоналу є перенесення отриманих кривих на відповідну матрицю (рис. 2), яка наочно дозволяє в динаміці за ряд років простежити тенденції, що спосте-

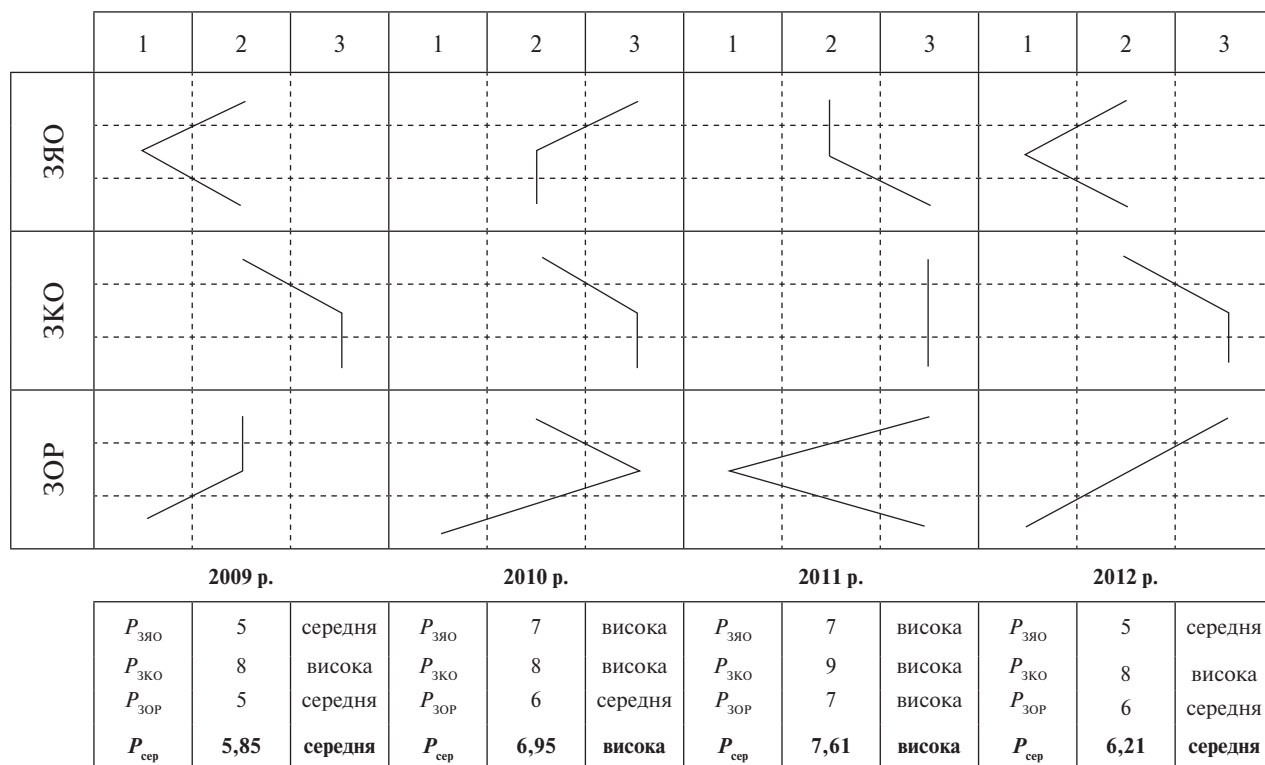

Рис. 2. Матриця оцінки якості професійного розвитку персоналу ПАТ «ХТЗ»

рігалися в аналізованій сфері. Матриця також дозволяє визначити сумарний рівень якості у межах кожної зони та середній рівень якості професійного розвитку персоналу за рік. Сумарний рівень якості розраховується шляхом підсумовування фактичного рівня (від одного до трьох) кожного із трьох показників у межах зони. Отже, максимальний сумарний рівень за зоною буде дорівнювати дев'яти, а мінімальний — трьом. Середній рівень якості за рік визначається за допомогою середньої геометричної із сумарних рівнів за рік. Висновки відносно досягнутого рівня якості професійного розвитку персоналу як у межах окремої зони, так і взагалі на підприємстві пропонується робити відповідно до такої шкали:

- 3,00—4,50 — низька якість;
- 4,51—6,50 — середня якість;
- 6,51—9,00 — висока якість.

При цьому досить значну увагу під час аналізу необхідно приділити тенденціям зміни досягнутого рівня якості у межах кожної зони та виявленню наявних перекосів у співвідношенні між зонами.

Аналіз проведених розрахунків за запропонованою методикою оцінки дозволив зробити висновок про відносно позитивні тенденції, що спостерігалися протягом досліджуваного періоду з якістю професійного розвитку персоналу в умовах ПАТ «ХТЗ». Із середнього рівня якості, який було встановлено за результатами розрахунків у 2009 р., у 2010 та 2011 рр. було досягнуто високу якість професійного розвитку персоналу. Це стало можливим через зростання у 2010 р. якісної характеристики професійного розвитку, що дозволило досягти кількісного підвищення значень показників результативності інвестування у людський капітал. У 2011 р. додатково спостерігалось зростання інтенсивності процесів професійного розвитку персоналу, що також сприяло позитивній віддачі. Надалі у 2012 р. відбулося різке скорочення значень якісних показників оцінки професійного розвитку при практично незмінній високій інтенсивності цього процесу. У результаті відбулося падіння значень результативного блоку показників.

Крім того, застосування графічного методу аналізу дозволило наочно встановити наявність хронічного дисбалансу між всіма трьома зонами картки оцінки якості, заповненої для досліджуваного підприємства. Так, протягом всього періоду оцінки на підприємстві спостерігалася досить висока інтенсивність професійного розвитку персоналу, визначена як в абсолютних, так

і у вартісних вимірниках. До того ж, у 2011 р. інтенсивність даних процесів на підприємстві досягла (за методикою) максимально можливого рівня. Натомість якісні показники протягом всього періоду відставали від показників інтенсивності процесів професійного розвитку, що свідчить як про неефективність використання коштів, спрямованих на навчання персоналу, так і про певні втрати робочого часу на навчання працівників і про втрачені обсяги продукції, які не було виготовлено через високу інтенсивність програм професійного розвитку персоналу. Результатом такого дисбалансу між якісними характеристиками навчального процесу та інтенсивністю програм розвитку персоналу є середній рівень результативності професійного розвитку персоналу на підприємстві.

Отже, можна зробити висновок, що підприємству варто приділити більше уваги підвищенню таких якісних характеристик процесу професійного розвитку персоналу, як доступність, практична спрямованість, прогресивність і результативність навчальних програм, їх узгодженість із виробничими потребами, ступінь вмотивованості слухачів на досягнення високих результатів під час навчання. Такі заходи дозволять значно підвищити рівень засвоєння нових знань і навичок слухачами, що поступово, через налагоджену систему наступності передового досвіду буде створювати умови для підвищення соціально-економічної ефективності заходів із професійно-кваліфікаційного розвитку персоналу на підприємстві. Максимально повне виконання даної умови дозволить одночасно дещо зменшити інтенсивність заходів із професійного розвитку при незмінній, або навіть більшій соціально-економічній віддачі. Тобто підприємство зможе отримати одночасно два позитивні ефекти — економію коштів, спрямованих на професійний розвиток персоналу, та підвищення показників результатів виробничо-господарської діяльності. При цьому вчасно діагностовані дисбаланси будуть сприяти запобіганню помилок в управлінських рішеннях щодо організації процесів професійного розвитку персоналу, а, отже, і підвищенню результативності навчальних програм і загальної фінансово-економічної ефективності діяльності підприємства.

Висновки, отримані за результатами проведеної оцінки якості професійного розвитку персоналу, мають бути покладені в основу розробки або коригування стратегії управління персоналом підприємства. Одночасно при формуванні портфелю програм професійного розвитку пер-

соналу й обґрунтуванні чисельності осіб, що мають пройти певний вид навчання або підвищення кваліфікації, у першу чергу мають бути враховані пріоритетні для всього підприємства напрями і види діяльності. Виконання цих умов дозволить підприємству наблизити момент отримання соціально-економічної окупності від коштів, спрямованих на нагромадження людського капіталу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Грішнова О.А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія / О.А. Грішнова. — К. : Знання, 2001. — 254 с.
2. *Заклекта-Барестовенко О.С.* Підвищення ефективності інвестицій у розвиток персоналу як результат вдосконалення управління / О.С. Заклекта-Барестовенко // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — Тернопіль : Економічна думка, 2009. — Вип. 4. — С. 77—84.
3. *Дерев'яно Т.А.* Визначення лагу часу між витратами на навчання та розвиток персоналу й результатами діяльності підприємства / Т.А. Дерев'яно // Схід. — 2009. — № 2 (93). — С. 20—22.
4. *Кибанов А.Я.* Управление персоналом организации / А.Я. Кибанов. — М. : ИНФРА-М, 2010. — 695 с.
5. *Савченко В.А.* Організаційно-економічні аспекти професійного навчання на виробництві : монографія / В.А. Савченко. — К. : НАПНУ, 2012. — 152 с.
6. *Штутман П.Л.* Професійний розвиток персоналу як чинник підвищення ефективності діяльності підприємств / П.Л. Штутман // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. — 2010. — Вип. 17. — С. 33—37.
7. *Лукіна Т.О.* Оцінювання ефективності професійного навчання / Т.О. Лукіна, Л.В. Чайка // Науковий вісник Академії муніципального управління: зб. наук. пр.: Серія Управління. — К. : Вид-во АМУ. — 2010. — Вип. 1. — С. 21—28.
8. *Меренкова В.І.* Професійний розвиток персоналу і його вплив на результати діяльності підприємства / В.І. Меренкова, В.І. Бокій // Вісник КНУТД. Проблеми економіки організацій та управління підприємствами. — К., 2012. — № 6. — С. 309—314.
9. *Павловська О.В.* Фінансовий менеджмент трудових ресурсів / О.В. Павловська. — К. : [Укр. фін.-екон. ін-т М-ва освіти України], 1997. — 205 с.
10. *Захарова О.В.* Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування : монографія / О.В. Захарова. — Донецьк, 2010. — 378 с.
11. *Захарова О.В.* Удосконалення системи показників оцінки якості професійного розвитку персоналу промислового підприємства / О.В. Захарова, Н.В. Гордничук // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. — Донецьк: ДонНТУ, 2014. — № 4. — С. 112—123.
12. *Патрусова А.М.* Качество профессионального образования: проблемы оценки / А.М. Патрусова // Проблемы социально-экономического развития Сибири. — 2012. — №1 (7). — С. 26—32.
13. *Панков В.* Управление знаниями на промышленном предприятии / В. Панков, И. Турик // Менеджер по персоналу. — 2009. — № 4. — С. 8—18.
14. *Ефимчук И.П.* Оценка персонала как инструмент оптимизации численности и развития талантов / И.П. Ефимчук // Менеджер по персоналу. — 2012. — № 6. — С. 16—27.
15. *Олейник И.Н.* Оценка эффективности обучения на производственном предприятии / И.Н. Олейник // Менеджер по персоналу. — 2010. — № 4. — С. 44—51.
16. *Кучеренко А.А.* Система управления персоналом ДТЭК / А.А. Кучеренко, Е.И. Бондаренко // Менеджер по персоналу. — 2010. — № 5. — С. 10—18.

Надійшла 28.08.2014

О.В. Захарова, Н.В. Гордничук

ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет», г. Красноармейськ

ДИАГНОСТИКА КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Обоснована необходимость проведения диагностики качества профессионального развития персонала. Выполнен анализ интенсивности, достаточности и результативности профессионального развития персонала. Предложена и проиллюстрирована методика комплексной оценки качества профессионального развития персонала промышленного предприятия.

Ключевые слова: диагностика, профессиональное развитие персонала, качество, эффективность, показатель, предприятие.

O.V. Zakharova, N.V. Gorodnichuk

State Higher Education Establishment University «Donetsk National Technical University»

DIAGNOSTICS OF QUALITY OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE'S PERSONNEL

The necessity of making diagnosis of quality of professional development of personnel is well-grounded. The intensity, adequacy and effectiveness of professional development of personnel are analyzed. The methods of a comprehensive evaluation of quality of professional development of the industrial enterprise's personnel are offered and illustrated.

Keywords: diagnostics, professional development of personnel, quality, efficiency, indicator, enterprise.

УДК 331.101

Н.О. ПОДЛУЖНА, канд. екон. наук, доцент
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Красноармійськ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗНАНЬ ПРИ ФОРМУВАННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Ключові слова: знання, людський капітал, компетенції, людина, мотивація, підприємство.

Досліджено взаємозв'язок між категоріями «знання» та «людський капітал». Обґрунтовано, що найбільше значення у структурі людського капіталу мають знання. Визначено види знань, які формують людський капітал. Доведено, що знання у людському капіталі використовуються вибірково, а знання в цілому можна накопичувати необмежено.

Багато українських і зарубіжних учених працюють над проблемою визначення сутності категорії «знання» з теоретичного і практичного застосування. Особливої уваги набуває визначення категорії «знання» на рівні підприємства, тому що знання розглядаються як стратегічний ресурс, що створює його конкурентні переваги. Наслідком цього є упорядкування, деталізація та розвиток сутності поняття «знання». Тому стає актуальним визначення тих видів знань, якими володіє підприємство та його персонал, що дійсно мають цінність для нього та корисні у виробничому процесі. Знання є основним елементом багатьох видів капіталів, серед яких є людський, інтелектуальний та інноваційний. Саме знання об'єднують ці види капіталів. Раціональне їх використання дає можливість збільшення фінансових результатів виробничо-комерційної діяльності підприємства.

Огляд наукових джерел не дає вичерпного розуміння місця терміну «знання» в понятті «людський капітал». Немає єдиної думки щодо тих видів знань, які саме формують людський капітал. Так, у роботі Л. Едвінсона визначено взаємодію між процесами «управління знаннями» та «управління інтелектуальним капіталом» [1, с. 18–19]. У монографії І.Б. Швець та С.В. Позднякової досліджено взаємозв'язок категорій «компетентність» та «людський капітал» [2, с. 54–58]. Дослідження О.А. Грішнєвої [3, с. 108] присвячено визначенню взаємозв'язку елементів поняття «компетентність» з категоріями «людський капітал» і «трудова потенція». О.Ю. Амосов та Н.Л. Гавкалова розглядають існування синтезованого капіталу, який враховує інноваційний компонент, що створено на основі взаємодії інтелектуального, соціального та людського капіталів на регіональному рівні [4]. С. Вовканич і Л. Семів досліджують функціонування людського та інтелектуального капіталу в економіці знань і пояснюють співвідношення цих понять на основі ресурсного, синергетичного, інтеграційного та діяльнісного підходів [5]. В.Л. Іноземцев та А.М. Колот визначають сутність інтелектуального капіталу і здійснюють його структурне й функціональне порівняння із людським капіталом [6, 7]. Незважаючи на велику кількість публікацій, не визначено взаємозв'язок між людським капіталом і знаннями тих видів, які його формують.

Метою дослідження є визначення взаємозв'язку між знаннями та людським капіталом, уточнення видів знань, які його формують. Вирішення цього питання дозволить виявити місце знань у системі управління підприємством і формувати ефективну політику щодо розвитку персоналу.

Людський капітал є узагальнюючою категорією в теорії управління знаннями. Існує багато визначень категорії «людський капітал», але вони мають спільні характеристики, які розкривають її зміст. Цій категорії притаманні характеристики капіталу. При цьому економічні словники трактують значення поняття «капітал» як «створені людиною ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг, які приносять дохід» [8, с. 313], «у широкому значенні — це все, що здатне приносити дохід, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів і послуг. У більш вузькому значенні — це вкладене в діло (таке, що працює) джерело доходу у вигляді засобів виробництва [9, с. 146]. Тобто людський капітал, взагалі, і знання, зокрема, відповідають загальній характеристиці капіталу — це ресурси, які приносять дохід.

У результаті дослідження наукових літературних джерел встановлено, що людський капітал складається з багатьох елементів, а знання є невід'ємною його частиною. На основі знань людини, які отримані протягом життя, формується людський капітал. Так, С. Фішер, В. Дорнбуш, К. Шмалензи [10], Л. Туроу [11, с. 15], Т. Шульц [12], Е. Долан і Д. Ліндсей [13, с. 256], Ф. Махлуп [14] указують на те, що людський капітал це природжені, виробничі, фізичні та розумові здібності людини, її знання і талант. Акцентується також увага на тому, що ці здібності та знання придбані в результаті освіти та формального навчання [13, с. 256]; навчання на робочому місці [12]; практичного досвіду [13, с. 256]. У роботах А. Добриніна [15], С. Дятлова [16], Р. Капелюшнікова [17], І. Швець та С. Позднякової [2, с. 56] запас знань і здібності людини також визначаються як основні компоненти людського капіталу, але додаються ще інші — запас здоров'я та мотивації, креативність і культура, мобільність. Найбільшого значення в його структурі мають знання. Саме вони формують кваліфікацію, компетентність, досвід персоналу. Інші компоненти дозволяють раціональне використання цих знань. Наприклад, відповідний стан здоров'я обумовлює бажання й можливості людини працювати й використовувати свій запас знань, збільшення періоду активної

трудової діяльності, розвиток професійних здібностей, зацікавленість у результатах. У відповідності зі змістовними та процесуальними теоріями мотивація людини визначається її потребами та моделлю поведінки при певних зусиллях для досягнення поставленої мети. При цьому на підприємстві можна використовувати знання й навчання як нагороду й фактор мотивації. Це можливо за рахунок створення умов для додаткового навчання й участі у тренінгах тими співробітниками, які домоглися найкращих результатів у роботі, і чий успіх отримали визнання колег по службі. Для того, щоб мотивувати працівників до продовження навчання і свого розвитку на підприємстві, необхідно зробити додаткові знання перевагою. Це покращить стан людського капіталу за рахунок росту рівня знань і практичних навичок людей, що буде сприяти розвитку підприємства.

За визначенням О.А. Грішнкової, категорія «людський капітал» є складним структурно-системним об'єктом соціально-економічного дослідження, що характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають в їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють росту продуктивності праці й завдяки цьому впливають на зростання доходів власника та національного доходу [18, с. 34]. Це визначення вказує на можливість отримання доходів від використання знань людського капіталу на рівні індивіда та держави. Таким чином, категорія «людський капітал» представляє продуктивні здібності людини, до яких належать знання, та, з іншого боку, враховує необхідність інвестиційного процесу для отримання цих знань. Але «стратегія розвитку економіки має бути заснована на знаннях і не повинна обмежуватися лише інвестиціями в людський капітал з метою підвищення рівня освіти. Її слід спрямувати на забезпечення відкритого доступу до інновацій і знань та їх поширення й передбачати залучення інвестицій у ті процеси, які є рушійними важелями підвищення здатності акумулювати та використовувати знання з метою трансформації нематеріальних активів у матеріальні здобутки» [19, с. 17]. Тому отримання та розвиток знань не завжди є результатом інвестування, а формування людського капіталу відбувається на основі інвестиційних процесів. Отримання знань повинно пропагуватися в усіх навчальних закладах для молоді, на підприємствах для персоналу. І якщо інвестиційні ресурси є обмеженими, то

необхідно створювати умови для саморозвитку людей, підвищення мотивації щодо отримання знань. Так, на ПАТ «Авдіївський коксохімічний завод» впроваджено багаторівневу систему оплати праці, яка розроблена міжнародною консалтинговою компанією «Хей Груп», що забезпечило підвищення рівня заробітної плати та мотивації праці. Вона стимулює працівників до отримання додаткових знань. На підприємстві для усіх виробничих і управлінських кадрів визначено компетенцію «вдосконалення професійних знань» у межах цінності «Професіоналізм» (табл. 1). Це обумовлює прагнення працівників до отримання нових професійних знань і підвищує внутрішню мотивацію, що сприяє покращенню якості людського капіталу на підприємстві.

А.А. Чухно вказує на те, що «людський капітал як економічна категорія знаменує собою новий етап у розвитку людини і його праці, коли в одній особі поєднуються і власник знань як основного виробничого ресурсу, і власник умінь їх використовувати у процесі виробництва» [20, с.12]. Тобто людина є носієм знань, які можна використовувати на виробництві, і сама визначає доцільність їх використання у виробничих завданнях. Але існування поняття «людський

капітал» вказує на те, що для ефективного процесу отримання знань необхідно мати певний запас здоров'я, природні та фізичні здібності, мати зацікавленість у їх придбанні, діяти та жити в умовах, які сприяють розповсюдженню знань, доступність до грошових коштів, щоб інвестувати їх у саморозвиток. Активізація процесів придбання знань можлива при пропагуванні нової ідеології в суспільстві, насамперед для молоді, яка б свідчила, що отримання знань — це модно й актуально. Потрібно підвищувати престиж у сфері науки та навчання. Культивування такого способу життя повинно відбуватися в усіх навчальних закладах і на підприємствах.

Треба враховувати, що запас знань постійно змінюється під впливом розвитку людини, старіння та забуття знань, які не використовуються, психологічних особливостей і мотивацій, набуваються нові знання і професіоналізм, змінюються умови життєдіяльності та коло спілкування тощо. Це фактори, які змінюють якість людського капіталу за рахунок компоненту «знання».

Людський капітал містить різні види знань, які орієнтовані на виконання професійних обов'язків (табл. 2). Андре Горц вказує на існування окремих категорій «людський капітал» та «капітал знань». Він визначив, що при вико-

ТАБЛИЦЯ 1. Поведінкові індикатори компетенції «Професійні знання» для персоналу ПАТ «Авдіївський коксохімічний завод»

Компетенція	Рівень «Не керівник»	Рівень «Лінійний менеджер»	Рівень «Керівник підрозділу»
	Поведінкові індикатори		
Вдосконалювати професійні знання	Здобуває знання та навички, необхідні для виконання його професійних завдань: вивчає інструкції до обладнання, періодично підвищує кваліфікацію	Цілеспрямовано вдосконалює свої знання та навички через навчання, обмін досвідом, вивчення літератури та ЗМІ	Цілеспрямовано вдосконалює свої знання, навички, розширює світогляд через навчання, аналіз експертних думок, вивчення літератури, ЗМІ, участь у конференціях
	Обмінюється знаннями з колегами	Організовує засвоєння робітниками й застосування у роботі необхідних знань і навичок	Організує процес пошуку і впровадження в роботу підрозділу кращих професійних методик, технологій, підходів
	Визнає свої помилки і коригує свої дії надалі	Виступає наставником для робітників, допомагає їм розвинути професіоналізм у повсякденній роботі	Забезпечує проведення оцінки та розвитку співробітників у відповідності з цілями й завданнями підрозділів і компанії в цілому
	Вносить пропозиції щодо оптимізації робочих процесів	Проводить аналіз успіхів і невдач на своїй ділянці робіт, коригує свої дії надалі	Проводить систематичний аналіз ефективності використовуваних професійних методів і підходів і впроваджує необхідні зміни в діяльність підрозділу
		Пропонує шляхи підвищення ефективності робіт і мінімізації витрат	Забезпечує проведення оптимізації робіт підрозділу для зниження витрат і підвищення ефективності

ристанні людського капіталу користуються попитом знання, які «засновані на досвіді, на кмітливості, здатності до орієнтації, самоорганізації і знаходженні спільної мови, інакше кажучи на форми живого знання, що здобуваються в повсякденному спілкуванні, що належать до повсякденної культури» [21]. Отже, у теперішній час цінується поведінка та мотивація робітника, а не витрачений робочий час. Знання як капітал розглядають як форму, яку можна відділити матеріального та людського носія. При цьому може зростати суспільна корисність і зменшуватися товарна вартість знання як капіталу, якщо воно стає доступним для інших. Таким чином, знання, які містяться в людському капіталі, повинні відповідати вимогам роботодавців. Їм властиві ознаки неявного, некодифікованого

знання, яке важко передати іншим людям. До знань як капіталу належать явні та ті, які можна кодифікувати й розповсюджувати з метою отримання прибутку. Наприклад, викладачі одного і того ж предмету будуть володіти однаковими знаннями із запропонованого підручника, але викладачі студентам будуть неоднаково. Кожен викладач буде використовувати допоміжні знання, свій досвід, вміння пояснити, з можливостями прикладів, що вплинуть на рівень знань людського капіталу.

На думку Т.Є. Степанової [22, с. 70], до людського капіталу слід включати ті знання, які визначають творчу сторону діяльності суб'єктів, мають у кінцевому рахунку суспільну корисність, прикладне значення й дозволяють суб'єкту отримувати відповідний дохід.

ТАБЛИЦЯ 2. Види знань, які формують людський капітал

Ознака	Види знання, які формують людський капітал
Ієрархія наукових категорій	Терміни; поняття; факти; закони; теорії; методологічні; оцінні; закономірності; парадигми; концепції; гіпотези; ідеї
Рівень функціонування знання	Буденне; спеціалізоване (наукове, релігійне, філософське); професійне, практичне
Засіб відображення й перетворення об'єктів дійсності	Мереологічне (класифікаційно-описові); реляційне (про властивості речей); операційне (у результаті перетворення дозволяють встановити закони відповідності)
Засіб вживання	Експериментальне (набуті шляхом дослідження); епістемічне (знання про пізнання); процедурне (про те, що людина вмє робити зі знаннями)
Форма існування	Неявне
Можливість оцінки	Істинне
Об'єкт вивчення	Емпіричне; теоретичне
Якість здобутих результатів	Знання назв, імен; знання сенсу назв, імен; фактуальне знання; знання визначень; порівняльне, зіставне знання; знання протилежностей, суперечностей, антонімів; асоціативне; класифікаційне; причинне, знання причинно-наслідкових стосунків, знання підстав; процесуальне, алгоритмічне, процедурне; технологічне; імовірнісне; абстрактне; методологічне
Джерело придбання	Наукове; навчальне
Засіб формування	Рефлексивне (базується на вже наявному); інтуїтивне (продукується несподівано і є новим)
Без чіткої ознаки	Практичне знання (професійне знання, підприємницьке знання, знання навичок фізичної праці; інші практично застосовувані типи знання); інтелектуальне знання
Концептуальний рівень	Ідеалістичне (знання при систему понять); систематичне (знання систем, схем, методів); практичне (вміння прийняти рішення); автоматичне
Засіб структування та фіксації знань	Інтелектуальне (знання «що?»); втілене (знання «як?»); знання, що відображено в культурі; вбудоване; закодоване
Рівень розвитку «професійного інтелекту»	Когнітивне знання, набір фактів (знати «що?»); системне розуміння (знати «чому?»); розвинені навички (знати «як?»); самомотивована творчість (знати «хто?»)
Термін придатності	Сучасне; новопридбане
Без чіткої ознаки	Живе та суб'єктивне

При цьому виявлено негативні тенденції впливу знань на людський капітал — «інформаційні шуми» ведуть до появи незатребуваних, «мертвих» знань; поряд із потребами в міждисциплінарних знаннях посилюється необхідність у вузькопрофесійних знаннях, що веде до однобічності в розвитку індивіда, з'являється більш утилітарний, прагматичний підхід в оцінці знань, і вибір робиться на користь тих, які здатні принести йому дохід, незважаючи на негативні наслідки для людського капіталу в цілому (створення нових видів зброї та ін.); накопичення досвіду, що є джерелом помилок і неправильних типів поведінки; здатність до генерації нових знань, обумовлена, насамперед, свідомістю індивіда і тільки коригована економічними факторами, у тому числі рівнем освіти [22, с. 81].

О.В. Корицький вважає, що «людський капітал охоплює точні й мовчазні знання, які індивідууми дійсно використовують, у той час як знання взагалі є більш широким поняттям, що охоплює інформацію та рутину, які у принципі доступні для індивідуумів. У такому аналізі можна ефективно використовувати введений К. Поппером поділ знань на об'єктивні й суб'єктивні. Об'єктивні знання — це те, що записано і чекає свого використання, у той час, як суб'єктивні знання (людський капітал) позначають запас знань, який реально впливає на суб'єктивний процес прийняття рішень. У цьому сенсі тільки об'єктивні знання можуть безперервно накопичуватися в часі, у той час як людський капітал сприяє вибірковому засвоєнню знань кожним новим поколінням індивідуумів» [23, с. 317]. Таким чином, знання в людському капіталі використовуються вибірково, що буде потрібним у визначеній виробничій ситуації, а знання в цілому можна накопичувати необмежено, якщо дозволять розумові й фізичні можливості людини. Отже, необхідно втручатися у процес отримання знань, тому що вони можуть бути використані за необхідності людським капіталом на підприємствах, що розширить можливості робітника при вирішенні виробничих завдань.

Висновки. Таким чином, визначено структуру людського капіталу, до якого належать запас знань і здібності людини, досвід та навички, запас здоров'я та мотивації, мобільність. Найбільшого значення в його структурі мають знання. Саме вони формують кваліфікацію, компетентність, досвід персоналу. Інші компоненти дозволяють раціональне використання цих знань. На основі знань людини, що отримані протягом життя, формується людський капітал.

Встановлено, що для ефективного процесу отримання знань необхідно мати певний запас здоров'я, природні та фізичні здібності, мати зацікавленість в їх придбанні, діяти та жити в умовах, які сприяють розповсюдженню знань, доступність до грошових коштів, щоб інвестувати їх у саморозвиток.

Досліджено, що людський капітал містить різні види знань, які орієнтовані на виконання професійних обов'язків і повинні відповідати вимогам роботодавців. Знанням, які є основним компонентом людського капіталу, властиві ознаки неявного, некодифікованого знання, яке важко передати іншим людям. Встановлено, що такі знання мають суспільну корисність, прикладне значення й дозволяють людині чи підприємству отримувати дохід.

Досліджено, що знання в людському капіталі використовуються вибірково, що буде потрібним у визначеній виробничій ситуації, а знання в цілому можна накопичувати необмежено, якщо дозволять розумові й фізичні можливості людини.

Отже необхідно втручатися у процес отримання знань людиною, тому що вони можуть бути використані за необхідності людським капіталом на підприємствах, що розширить можливості робітника у ході вирішення виробничих завдань.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на визначення єдності категорій знання, інтелектуальний та інноваційний капітали підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Едвінссон Лейф* Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанной на знаниях / Эдвинссон Лейф. — М. : Инфра-М, 2005. — 248 с.
2. *Швець І.Б.* Оцінка нагромадження людського капіталу на промислових підприємствах / І.Б. Швець, С.В. Позднякова. — Донецьк : ДонНТУ-Норд-Пресс, 2011. — 172 с.
3. *Грішнова О.А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. — К. : Знання, 2000. — 255 с.
4. *Амосов О.Ю.* Управление синтезированным капиталом: инновационный аспект / О.Ю. Амосов, Н.Л. Гавкалова // Бизнес-информ. — 2010. — № 10. — С. 111–113.
5. *Вовканич С.* Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань / С. Вовканич, Л. Семів // Вісник НАН України. — 2008. — № 3. — С. 13–23.
6. *Иноземцев В.В.* В поисках разумной стратегии / В.В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 7. — С. 124–128.
7. *Колот А.* Соціально-трудові аспекти забезпечення стійкого розвитку національної економіки / А. Ко-

- лот, С. Григорович // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 4. — С. 8—15.
8. *Новый иллюстрированный энциклопедический словарь* / ред. кол. : В.И. Бородулин, А.П. Горкин, А.А. Гусев и др. — М. : Большая Рос. энцикл., 2000. — 912 с.
 9. *Современный экономический словарь* / сост. Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : ИНФРА-М, 2003. — 479 с.
 10. *Фишер С.* Экономическая теория / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. — М. : Юнити, 2002. — 318 с.
 11. *Thurow L.* Investment in Human Capital / L. Thurow. — Belmont, 1970. — 149 p.
 12. *Shultz T.W.* Investment in Human Capital / T.W. Shultz. — N.Y. : The Free Press, 1971. — 134 p.
 13. *Долан Э.Дж.* Микроэкономика / Э.Дж. Долан, Д.Е. Линдсей. — СПб., 1994. — 446 с.
 14. *Machlup F.* The Economics of Information and Human Capital / F. Machlup. — Princeton, 1984. — 665 p.
 15. *Добрынин А.И.* Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренкова. — СПб. : Наука, 1999. — 246 с.
 16. *Дятлов С.А.* Теория человеческого капитала / С.А. Дятлов. — СПб. : СПбУЭФ, 1999. — 243 с.
 17. *Капелюшников Р.И.* Теория человеческого капитала [Электронный ресурс] / Р.И. Капелюшников. — Режим доступа : www.libertarium.ru/10624.
 18. *Гришнова О.* Економічна природа і значення категорії людський капітал / О. Гришнова, Л. Тартична // Україна: аспекти праці. — 2003. — № 7. — С. 33—37.
 19. *Федулова Л.І.* Державна політика розбудови економіки знань: особливості реалізації антикризової стратегії / Л.І. Федулова, Т.М. Корнеєва // Фінанси України. — 2009. — № 10. — С. 3—17.
 20. *Чухно А.А.* Модернизация экономики и экономическая теория / А.А. Чухно // Экономика Украины. — 2012. — № 9. — С. 4—12.
 21. *Горц Андрэ.* Знание, стоимость и капитал. К критике экономики знаний [Электронный ресурс] / Горц Андрэ. — Режим доступа : http://intelros.ru/pdf/logos_4/gorc.pdf.
 22. *Степанова Т.Е.* Диалектика знаний и человеческого капитала / Т.Е. Степанова // Вестник Оренбургского государственного университета. — 2004. — № 12. — С. 68—74.
 23. *Корицкий А.В.* Человеческий капитал как фактор экономического роста России : монография / А.В. Корицкий; науч. ред. Т.В. Григорова; Сибирский университет потребительской кооперации. — Новосибирск, 2010. — 368 с.

Надійшла 15.09.2014

Н.А. Подлужная

ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет», г. Красноармейск

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗНАНИЙ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Исследована взаимосвязь категорий «знание» и «человеческий капитал». Обосновано, что наибольшее значение в структуре человеческого капитала имеют знания. Определены виды знаний, которые формируют человеческий капитал. Доказано, что знания в человеческом капитале используются выборочно, а знания в целом можно накапливать неограниченно.

Ключевые слова: знания, человеческий капитал, компетенции, человек, мотивация, предприятие.

Н.О. Podluzhna

State Higher Education Establishment University «Donetsk National Technical University»

FEATURES OF KNOWLEDGE USE IN THE FORMATION OF ENTERPRISE'S HUMAN CAPITAL

The article examines the relationship between such categories as «knowledge» and «human capital». It is proved that the knowledge has a greatest importance in the structure of human capital. The types of knowledge that shape human capital are identified. It is also proved that in human capital the knowledge is used selectively, and knowledge in general can be accumulated indefinitely.

Key words: knowledge, human capital, structure, competencies, man, motivation, enterprise.

УДК 339.564+629.463

Н.О. ПЕРЕВОЗЧИКОВА, канд. екон. наук, доцент

О.О. ЛУКАШОВА, аспірант

ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Красноармійськ

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ОТОЧУЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОЦІНКИ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Ключові слова: зовнішнє середовище, внутрішнє середовище, експортна стратегія, адаптаційний потенціал.

У статті наведено результати експертного оцінювання внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на формування експортної стратегії машинобудівних (вагонобудівних) підприємств. Визначено основні групи факторів, що стримують її розвиток.

На сьогодні підприємства машинобудівної галузі України функціонують у динамічному середовищі, що має високий ступінь невизначеності, зумовлений дією значної кількості різноманітних факторів. Через це вони постають перед необхідністю оцінювати, враховувати, передбачати майбутні зміни оточуючого середовища, формувати довгострокові цілі та розробляти стратегії, адекватні реаліям, що склалися.

Беручи до уваги те, що машинобудування є переважно експортоорієнтованою галуззю, актуалізується необхідність визначення факторів оточуючого середовища, що безпосередньо впливають на формування в цих умовах експортних стратегій машинобудівних (у т.ч. вагонобудівних) підприємств. Виходячи з цього, виникає необхідність систематизації та визначення факторів, що чинять вплив на формування експортної стратегії машинобудівного (вагонобудівного) підприємства.

Дослідженню оточуючого середовища та факторів, що впливають на діяльність підприємства, присвячено праці таких науковців, як О. Головень, С. Дзюба, В. Дорофєєва [8], М. Ібрагімова, С. Лепеха, К. Селезньова, А. Фатенко-Ткачук [4], О. Шведчиков та ін. [2, 5, 9]. Проте деякі питання щодо аналізу факторів, які безпосередньо впливають на формування експортної стратегії підприємства, потребують подальшого глибокого дослідження.

Мета статті полягає у проведенні аналізу факторів, що впливають на формування експортної стратегії вагонобудівного підприємства, і визначенні найбільш вагомих підгруп, що мають враховуватися у процесі оцінки його адаптаційного потенціалу.

Під факторами впливу на експортну стратегію пропонуємо розуміти комплекс умов або окремі явища і процеси, які впливають на зовнішньоекономічну діяльність підприємства як у країні походження, так і у країні перебування й характеризують його поведінку на зовнішніх ринках, визначаючи економічні результати такої діяльності. Ці фактори, у свою чергу, поділяються на фактори зовнішнього і внутрішнього мікрота макросередовища (рис. 1).

Відзначимо, що внутрішнє середовище підприємства представляє собою сукупність вбудованих елементів, які визначають здатність і ступінь його інтеграції в зовнішнє середовище. Воно має декілька площин, стан яких у сукупності визначає потенціал і можливості підприємства [1, 2]. Внутрішнє середовище можна розглядати як у статичному стані, виділяючи структуру, цілі, завдання підприємства, працівників, технології, що застосовуються у виробництві, а також фінансові, інформаційні ресурси й організаційну культуру, так і в динаміці, вивчаючи процеси, що протікають під дією низки факторів.

У свою чергу, зовнішнє середовище являє собою сукупність елементів, умов, факторів і сил, які ззовні впливають на підприємство, тим самим змінюючи його поведінку. У ринковій економіці зовнішнє середовище є достатньо динамічним, тому його вивчення дозволяє підприємству перебудовувати свою внутрішню структуру, адаптуватися до мінливих умов, що в цілому забезпечує конкурентоспроможність та ефективність функціонування [2, с. 12]. Зовнішнє середовище підприємства також є джерелом ресурсів, необхідних для підтримки його внутрішнього потенціалу на належному рівні. Підприємство знаходиться у стані постійного обміну із зовнішнім середовищем, забезпечуючи можливість виживання у складних або кризових умовах. Але ресурси зовнішнього середовища не безмежні, крім того, на них претендують багато інших підприємств, що знаходяться в цьому ж середовищі. Тому завжди існує вірогідність, що підприємство не зможе одержати потрібні ресурси із зовнішнього середовища, а це може послабити його потенціал і призвести до бага-

тьох негативних наслідків [1], адже, на відміну від внутрішніх факторів, що виникають у процесі діяльності підприємства, зовнішні існують незалежно від неї, причому само підприємство не в змозі впливати на них, або його вплив дуже обмежений [3, с. 86].

Отже, зовнішнє середовище підприємства складається з великої кількості факторів, врахувати які у повному обсязі практично неможливо. Крім того, не всі фактори зовнішнього середовища впливають на формування експортної стратегії підприємства. Тому виникає необхідність обмеження поняття зовнішнього середовища тільки тими факторами, які суттєво впливають на її успіх. Однак такий вплив характеризується [1]:

1) складністю, тобто кількістю і різноманітністю факторів впливу: чим більше число змінних, тим більше складність і неоднозначність впливу зовнішнього середовища на експортну стратегію підприємства;

2) взаємозалежністю або ступенем пов'язаності факторів, які взаємодіють (наприклад, у підприємств, що працюють з використанням комплектувальних деталей, одержуваних від зовнішніх партнерів, ступінь залежності від зовнішніх факторів буде вищою, ніж при виробництві цих деталей на власному підприємстві);

3) невизначеністю, яка характеризується непередбачуваним, випадковим характером багатьох процесів, які супроводжують бізнес і менеджмент, і динамічністю, яка характеризується швидкістю зміни факторів зовнішнього середовища підприємства.

Одним із раціональних методів виявлення факторів, які мають суттєвий вплив і повинні

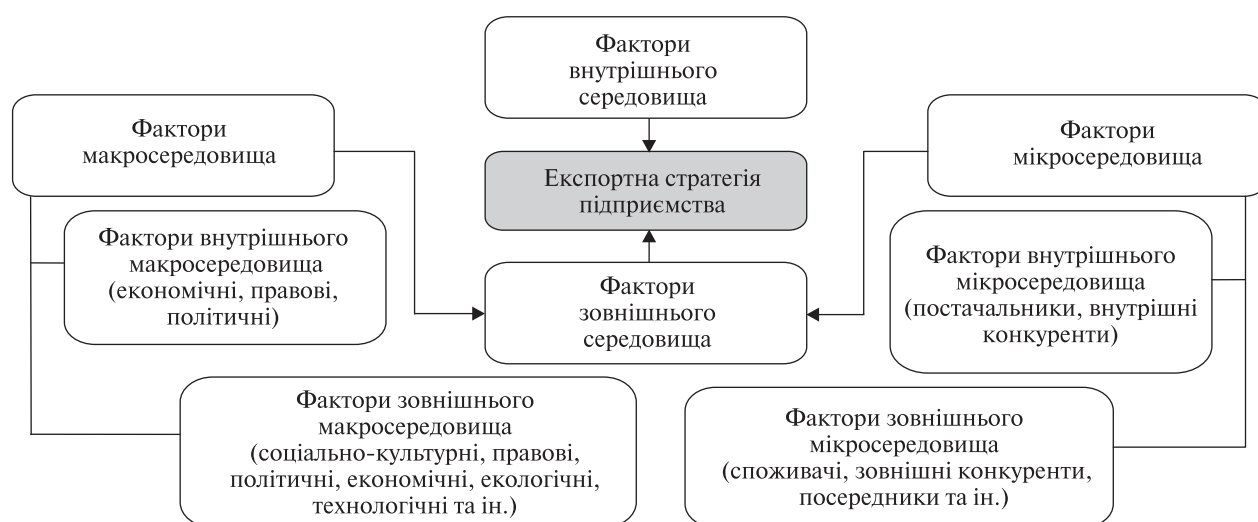

Рис. 1. Узагальнена класифікація факторів впливу на експортну стратегію підприємства

ТАБЛИЦЯ 1. Рейтинг вагонобудівних підприємств СНД [6]

Рейтинг	Підприємство	Країна	Обсяг виробництва, тис. шт.						Частка ринку, %	
			Всього	у тому числі						
				Напіввагон	Цистерна	Вагонхопер	Платформа	Критий вагон		Думпкар
1	ВАТ «НПК «Уралвагонзавод»	Росія	27,90	21,50	6,07		0,22		0,12	22,83
2	ПАТ «Азовзагальмаш»	Україна	15,39	5,18	9,86	0,03		0,32		12,60
3	ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»	Україна	10,57	7,82		1,84		0,90		8,65
4	ВАТ «Алтайвагон»	Росія	8,62	2,92	1,32		1,02	3,35		7,05
5	ПАТ «Дніпровагонмаш»	Україна	6,35	5,29		0,93	0,13			5,20
6	ВАТ «Завод металоконструкцій», м. Енгельс	Росія	5,53	3,96			1,56			4,52
7	ЗАТ «Промтрактор-Вагон»	Росія	5,45	5,30			0,15			4,46
8	ВАТ «Русхіммаш»	Росія	5,28	2,26	2,44	0,58				4,32
9	ПАТ «Стаханівський вагонобудівний завод»	Україна	5,06	2,79		1,69	0,40		0,18	4,14
10	ЗАТ УК «Брянський машинобудівний завод»	Росія	4,45	2,57		1,88				3,64
11	ВАТ «Новокузнецький вагонобудівний завод»	Росія	3,62	3,62						2,96
12	СЗАТ «Могільовський вагонобудівний завод»	Білорусь	2,62	1,78		0,84				2,14
13	ВАТ «Трансмаш», м. Енгельс	Росія	2,17			0,14	2,03			1,78
14	ТДВ «Попаснянський вагоноремонтний завод»	Україна	2,13	2,13						1,74
15	ПАТ «Полтавхіммаш»	Україна	1,94		1,94					1,59
16	ВАТ «Рославльський вагоноремонтний завод»	Росія	1,91	1,66			0,25			1,57
17	ПАТ «Дизельний завод», м. Кривий Ріг	Україна	1,84	1,70		0,12			0,02	1,50
18	ТОВ «Казахстанська вагонобудівельна компанія»	Казахстан	1,70	1,70						1,39
19	ВАТ «Армавірський завод важкого машинобудування»	Росія	1,63	0,47				1,16		1,34
20	ВАТ «Барнаулський вагоноремонтний завод»	Росія	1,50	1,50						1,22
21	ЗАТ «Тихвінський вагонобудівний завод»	Росія	1,12	1,12						0,92
22	ДП «Укрспецвагон»	Україна	0,82	0,82						0,67
23	ТОВ «Трансмаш», м. Кривий Ріг	Україна	0,75	0,74					0,01	0,61
24	ТОВ «Орський вагонний завод»	Росія	0,74	0,74						0,61
25	ДП «Стрийський вагоноремонтний завод»	Україна	0,43	0,43						0,35
26	«Людиновський машинобудівний завод»	Росія	0,41			0,41				0,34
27	ТОВ «Горнотранспортна компанія», м. Кривий Ріг	Україна	0,27						0,27	0,22
28	АТ «ЗИКСТО»	Казахстан	0,26	0,04		0,20	0,02			0,21
29	ПАТ «Дніпровагонремстрой»	Україна	0,25	0,25						0,20
30	ВАТ «Ярославський вагоноремонтний завод»	Росія	0,24			0,24				0,19

Рей- тинг	Підприємство	Країна	Обсяг виробництва, тис. шт.						Частка ринку, %	
			Всього	у тому числі						
				Напів- вагон	Цис- терна	Вагон- хопер	Плат- форма	Критий вагон		Думп- кар
31	ТОВ «ВО «Вагонмаш»	Росія	0,20	0,20						0,16
32	Філія ТОВ «Техкомплекс»	Росія	0,17	0,17						0,14
33	ДП «Андижанський механічний завод»	Узбекистан	0,16		0,16					0,13
34	ТОВ «Калінінградський вагонобудівельний завод»	Росія	0,15						0,15	0,13
35	ДП «Дарницький вагоноремонтний завод»	Україна	0,15	0,15						0,12
36	ДП «Литейно-механічний завод»	Узбекистан	0,10	0,04				0,06		0,08
37	ПАТ «Донецький металургійний завод»	Україна	0,07	0,07						0,06
38	ПАТ «Верхньодніпровський машинобудівний завод»	Україна	0,06			0,03	0,02		0,01	0,05
39	ВАТ «Уралкріомаш»	Росія	0,05		0,05					0,04
40	ОМЗ «Карпати»	Україна	0,04	0,04						0,03
41	ТОВ «Вагонобудівник», м. Тбілісі	Грузія	0,04		0,04					0,03
42	СЗАО «Осиповічський вагонобудівний завод»	Білорусь	0,03		0,03					0,03
43	ВАТ «Абаканвагонмаш»	Росія	0,03				0,03			0,02
44	ТОВ «Медпром», м. Кривий Ріг	Україна	0,01						0,01	0,01
45	ВАТ «Саранський вагоноремонтний завод»	Росія	0,01		0,01					0,01
	Разом		122,19	78,96	21,91	8,92	5,83	5,80	0,77	100,0

Примітка. Дані за 2012 р.

враховуватися при формуванні експортної стратегії машинобудівних підприємств України, є метод експертних оцінок, суть якого полягає у проведенні інтуїтивно-логічного аналізу в поєднанні з кількісними методами оцінки й обробки. Особливістю методу експертних оцінок є те, що він проводиться на науковій основі й обробка результатів опитування експертів здійснюється за допомогою методів математичної статистики [4].

Визначення факторів, що найбільше впливають на експортну стратегію машинобудівних підприємств України, за допомогою експертних оцінок здійснюється за такими етапами [4]: формування мети експертного опитування; підготовка анкети; визначення чисельності та складу експертів; опитування експертів; обробка й аналіз результатів експертного опитування. А саме: визначення факторів, що найбільше впливають на експортну стратегію машинобудівних підприємств України та порівняння визначених

факторів із факторами, що впливають на експортну стратегію машинобудівних підприємств Росії, які спеціалізуються на випуску аналогічної продукції.

Мета опитування експертів полягала у визначенні серед факторів основних, тобто тих, які на думку експертів більшою мірою впливають на формування експортної стратегії кожного обраного машинобудівного (вагонобудівного) підприємства України та Росії.

Для отримання експертних оцінок використовується анкетне опитування. В якості експертів обрано працівників досліджуваних підприємств, яким було запропоновано дати відповіді на запитання щодо оцінки впливу різних видів факторів на експортну стратегію машинобудівних підприємств України та Росії. Анкети надсилали у відповідні підрозділи підприємств із проханням до компетентних працівників відповіді на поставлені запитання.

ТАБЛИЦЯ 2. Узагальнені результати опитування експертів

Групи факторів	Підгрупи факторів	Оцінки експертів						
		Україна				Росія		
		ПАТ «Азовзагальмаш»	ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»	ПАТ «Дніпровагонмаш»	ПАТ «Стаханівський вагонобудівний завод»	ВАТ «НПК «Уралвагонзавод»	ВАТ «Алтайвагон»	ВАТ «Русхім-маш»
Внутрішні фактори	Інституційні	1,00	1,33	0,78	1,09	1,70	2,07	1,52
	Ресурсні	1,83	1,56	1,44	1,37	1,35	1,45	1,48
	Виробничі	1,83	1,72	1,35	1,34	1,56	1,74	1,47
	Технологічні	1,67	1,44	1,48	1,83	1,94	1,76	1,81
	Інформаційні	3,00	2,67	3,00	3,00	3,00	2,67	2,89
Середнє значення по групі		1,87	1,78	1,61	1,70	1,90	1,93	1,83
Фактори внутрішнього мікросередовища	Постачальники сировини та матеріалів	2,25	2,25	2,08	2,36	2,45	2,32	2,44
	Внутрішні конкуренти	-0,50	-0,28	-1,09	-1,70	-1,23	-1,08	-0,91
Середнє значення по групі		0,875	0,986	0,495	0,332	0,611	0,620	0,762
Фактори внутрішнього макросередовища	Економічні	-0,333	0,111	0,148	-0,173	0,053	0,240	-0,142
	Правові	1,250	0,917	1,139	0,713	0,571	0,524	0,175
	Політичні	0,400	0,600	0,533	0,044	0,948	1,183	1,063
Середнє значення по групі		0,439	0,543	0,607	0,195	0,524	0,649	0,365
Фактори зовнішнього мікросередовища	Споживачі	2,400	2,333	2,244	2,148	2,316	2,305	2,235
	Зовнішні конкуренти	-0,750	-1,250	0,098	-1,217	-1,739	-0,813	-1,604
	Посередники	2,500	2,278	2,426	2,031	1,788	1,707	1,680
Середнє значення по групі		1,439	1,139	1,590	0,987	0,788	1,412	0,885
Фактори зовнішнього макросередовища	Соціально-культурні	0,750	0,750	0,917	0,639	0,713	0,904	0,801
	Правові	0,500	0,167	0,056	0,352	0,617	0,539	0,180
	Політичні	0,208	0,292	-0,181	-0,032	0,128	0,043	0,264
	Екологічні	-0,250	0,250	0,583	0,028	0,676	1,000	1,000
	Технологічні	-0,333	-0,111	0,333	0,333	0,333	0,333	0,333
Середнє значення по групі		-2,750	-2,417	-2,806	-2,602	-2,367	-2,500	-2,167
Середнє значення по групі		-0,313	-0,178	-0,183	-0,214	0,017	0,053	0,069

Усього у вагонобудівній галузі України працюють 18 великих і середніх підприємств. Найбільшими виробниками вагонів в Україні є чотири, які виробляють до 90 % всієї продукції [5, с. 149]: ПАТ «Азовзагальмаш», ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод», ПАТ «Дніпровагонмаш», ПАТ «Стаханівський вагонобудівний завод». Названі підприємства посідають провідні місця у рейтингу вагонобудівних підприємств СНД (табл. 1).

Спираючись на дані табл. 1, було визначено основних конкурентів як на внутрішньому рин-

ку, так і на ринку СНД. Слід відзначити, що ПАТ «Азовзагальмаш», ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод», ПАТ «Стаханівський вагонобудівний завод» та ПАТ «Дніпровагонмаш» займають близько 40 % загального виробництва вагонів у СНД. Крім того, згідно з дослідженням видання «Інвестгазета» [7], два підприємства, що здійснюють виробництво вагонів, — ПАТ «Азовзагальмаш», обсяг експорту якого складає 9,2 млрд грн (займає перше місце в рейтингу за обсягом експорту) і ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» із обсягом експорту 6,5 млрд грн

(посідає третє місце названого рейтингу), входять до п'ятірки найбільш великих несировинних експортерів України.

Згідно з наведеними даними, основними конкурентами українських вагонобудівних підприємств на ринку вагонів СНД виступають такі російські компанії: ВАТ «НПК «Уралвагонзавод», ВАТ «Алтайвагон», ВАТ «Русхіммаш». Ці підприємства займають також близько 40 % загальної ємності ринку СНД.

Для визначення основних факторів впливу на експортну стратегію машинобудівних (вагонобудівних) підприємств, під час відповіді на питання анкети експертам було запропоновано використовувати шкалу (рис. 2), числове значення балів якої відповідає наступним висловам: «3» — «фактор чинить сильний позитивний вплив на експортну стратегію», «2» — «фактор чинить середній позитивний вплив», «1» — «фактор чинить незначний позитивний вплив», «0» — «фактор не впливає на експортну стратегію», «-1» — «фактор чинить незначний негативний вплив», «-2» — «фактор чинить середній негативний вплив», «-3» — «фактор чинить сильний негативний вплив».

Результати опитування експертів, які наведено в узагальненому вигляді в табл. 2, дали змогу визначити основні фактори, що чинять вплив на формування експортної стратегії вагонобудівних підприємств.

Так, найбільший позитивний вплив на експортну стратегію вагонобудівних підприємств чинять фактори, віднесені до факторів внутрішнього середовища підприємства, а найбільш негативний — фактори зовнішнього макросередовища, на які наразі підприємство не здатне впливати, а здатне лише пристосовуватися. При цьому зовнішнє макросередовище визначає варіативність адаптивної поведінки підприємства, а саме здатність передбачати, аналізувати зміни, пристосовуватися до його мінливих умов і за допомогою цього досягати поставлених цілей.

Крім того, узагальнення результатів експертного оцінювання факторів, що впливають на експортну стратегію вагонобудівного підприємства, слугує фактичною базою для проведення оцінки адаптаційного потенціалу підприємства і повинно враховуватися під час розробки методики його оцінювання. При цьому під адаптаційним потенціалом розуміємо ресурси (активи, можливості, організаційні процеси, інформацію, знання тощо), які контролюються підприємством і сприяють формуванню й реалізації стратегій, підвищують ефективність і результативність його

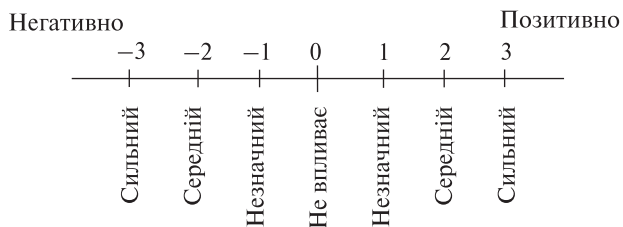

Рис. 2. Шкала оцінки факторів впливу на експортну стратегію машинобудівного підприємства

виробничо-господарської діяльності, успішно протидіють негативним проявам оточуючого середовища і створюють стійку конкурентну позицію підприємства на обраному ринку або його сегменті. Адже, для збереження своєї стійкості в рухомому середовищі підприємства змушені адаптуватися до його збурень і завдяки цьому стабілізувати величини своїх параметрів у допустимих межах [8, с. 47].

Висновки. Отже, проблема оцінки адаптаційного потенціалу підприємства при формуванні експортної стратегії вагонобудівного підприємства важлива не тільки в теоретичному плані, як пошук закономірностей формування потенціалу для економічного зростання, але й для практичної діяльності під час оцінки майбутніх можливих результатів роботи підприємства на зовнішньому ринку [9, 10]. Врахування даних принципів дозволяє поєднати внутрішні адаптивні можливості організації з характером змін у внутрішньому середовищі, що є основою для повноцінного й ефективного функціонування машинобудівного (вагонобудівного) підприємства у нестабільному та динамічному середовищі, а також отримання ним бажаних (очікуваних) економічних результатів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Внешняя среда организации. Факторы прямого и косвенного воздействия* [Электронный ресурс] // Полный комплекс офисных услуг. — Режим доступа : http://www.refi.su/managment_book4.html.
2. *Тюрина А.Д.* Теория организации: конспект лекций / А.Д. Тюрина. — М. : ЭКСМО, 2008. — 160 с.
3. *Півень А.І.* Фактори кризового стану підприємств машинобудівної галузі / А.І. Півень // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2009. — № 4 (8). — С. 85—96.
4. *Фатенок-Ткачук А.О.* Аналізування факторів впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств / А.О. Фатенок-Ткачук // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. — 2010. — Вип. 17. — С. 93—100.
5. *Ткачова Н.П.* Машинобудування України: сучасний стан та перспективи розвитку конкурентних пере-

- ваг / Н.П. Ткачова // Вісник національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». — Сер. Технічний прогрес і ефективність виробництва. — 2011. — № 25. — С. 138—150.
6. *Годовой отчет* Новокузнецкого вагоностроительного завода за 2012 год [Электронный ресурс] / Центр раскрытия корпоративной информации. — Режим доступа : <http://www.e-disclosure.ru/portal/files.aspx?id=14137&type=2>.
7. *Названы крупнейшие несырьевые экспортеры Украины* [Электронный ресурс] // Финансовая защита. Новости экономики и бизнеса. — Режим доступа : <http://finzah.com.ua/100/news5535>.
8. *Дорофеева В.* Формирование системы адапционного менеджмента предприятий обрабатывающей промышленности : дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / В. Дорофеева. — Иркутск, 2014. — 330 с.
9. *Болотов С.П.* Оценка внешней среды и адаптация предприятия к рыночным условиям [Электронный ресурс] / С.П. Болотов // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера: Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. — 2010. — № 4. — Режим доступа : <http://koet.syktso.ru/vestnik/2010/2010-4/1/1.htm>.
10. *Смолін І.В.* Принципи та форми адаптації організації до змін зовнішнього ринкового середовища / І.В. Смолін // Статистика України. — 2004. — № 1. — С. 87—90.

Надійшла 23.09.2014

Н.А. Перевозчикова, Е.А. Лукашова

ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет», г. Красноармейск

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ОЦЕНКИ АДАПТАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье приведены результаты экспертного оценивания внутренних и внешних факторов, влияющих на формирование экспортной стратегии машиностроительных (вагоностроительных) предприятий. Определены основные группы факторов, сдерживающих ее развитие.

Ключевые слова: внешняя среда, внутренняя среда, экспортная стратегия, адаптационный потенциал.

Perevozchikova N.O., Lukashova O.O.

State Higher Education Establishment University «Donetsk National Technical University»

ANALYSIS OF EXTERNAL ENVIRONMENT FACTORS IN ASSESSING THE ADAPTIVE POTENTIAL OF A MACHINE-BUILDING COMPANY

The article describes the results of expert evaluation of internal and external factors that influence the formation of export strategy for machine-building (railway car building) companies and identifies main groups of factors that hinder its development.

Key words: environment, internal environment, export strategy, adaptive potential.

НОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розвиток України на початку нового тисячоліття відзначився посиленням ролі державної регіональної політики як невід'ємної складової соціально-економічних перетворень, реформування систем державного управління відповідно до європейських принципів і як засобу активізації сукупного економічного, соціального, ресурсного потенціалу регіонів для забезпечення економічного зростання. Крім того, зростання значення властивостей і якостей території, регіону стає своєрідним індикатором стану середовища життєдіяльності людини. Територія починає сприйматися як природний базис для будь-якої економічної діяльності, як основа консолідації інтересів певних соціальних груп, управління різними формами господарювання, різноманітної суспільної діяльності.

Поряд з цим виникає необхідність просторового сприйняття економіки, що вважається усвідомленням обмеженості використання території тільки для суто економічної діяльності. Практика підтверджує необхідність багаточільової організації території. В сучасних умовах кваліфікований економіст, що досліджує особливості виробництва, споживання, повинен не тільки досконало знати специфіку, проблеми й умови господарювання окремого підприємства, а і врахувати багатогранні просторові форми економічної діяльності, специфіку регіональних умов функціонування підприємства і розвитку цілих комплексів. Кваліфікований фахівець повинен бути спроможний визначити, де виробляти продукцію, щоб досягти запланованих цілей з оптимальними витратами коштів.

З погляду на це колективом авторів підготовлено навчальний посібник [Регіональна економіка: навчальний посібник / В.М. Василенко, Н.І. Яркова, В.Ю. Медвідь та ін.; за ред. В.М. Василенка. — Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2014. — 633 с.], в якому знайшли своє відображення сучасні досягнення регіональної економіки як науки.

Методика навчального посібника з проблематики регіонального розвитку передбачає розгляд теоретичних і практичних питань у взаємозв'язку з категоріями економічної теорії, макро- та мікроекономіки, статистики та іншими спеціальними дисциплінами. Ця дисципліна є невід'ємною складовою ґрунтовної підготовки економістів широкого профілю в умовах формування ринкового господарства.

Сучасні реформаційні перетворення вимагають перегляду навчального часу студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів для підсилення уваги до проблем регіонального розвитку. Орієнтація наукових пошуків на регіональні дослідження стає нагальною проблемою для самих регіонів, які перетворюються на арену практичного здійснення економічних трансформацій. У зв'язку з цим навчальний курс «Регіональна економіка», який відповідає найновішій освітньо-професійній програмі, затвердженій Міністерством освіти і науки України для підготовки бакалаврів з напрямку 6.030504 «Економіка підприємства (економіка будівництва)», поряд із загальними проблемами розміщення продуктивних сил покликаний розглядати питання формування регіональних господарських комплексів з урахуванням властивих особливостей регіону: наявності трудових і природних ресурсів, досягнутого рівня технічної та культурної спадщини минулих періодів і завдань перспективного соціально-економічного розвитку регіону. Аналіз процесів регіонального розвитку практично неможливий без використання географічного матеріалу (оцінки природно-ресурсної бази регіону, рівня його заселеності, активності транспортно-економічних та інших зв'язків), який на сьогоднішній день становить надзвичайно важливу складову тематичного навчального плану. Представлені цілі та завдання курсу знайшли своє відображення у змісті названого навчального посібника.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми дисципліни «Регіональна економіка», яка є фундаментальною для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів за напрямом підготовки 6.030504 «Економіка підприємства (економіка будівництва)». Навчальний посібник складається з двох основних модулів.

Перший модуль охоплює теми, які розкривають сутність предмету, методу і завдання регіональної економіки; закономірності, принципи і фактори, що впливають на розміщення продуктивних сил і формування економіки регіонів; економічне районування та територіальну організацію господарства; регіон у системі територіального поділу праці; мету і завдання регіональної економічної політики; механізм реалізації регіональної економічної політики; розкриває сучасний господарський стан економіки України, його позитивні й негативні сторони, використання наявного економічного природно-ресурсного і трудового потенціалу, показує можливі напрями посилення ролі й удосконалення системи розвитку регіональної економіки. Цей модуль теоретично обґрунтовує важливість сучасної регіональної економічної політики в ринкових умовах господарювання. Він виконує теоретично-пізнавальну функцію, формуючи світоглядні засади ролі регіональної економічної політики, сучасного розміщення продуктивних сил і механізму їх реалізації в умовах перехідного періоду до ринку.

У другому модулі навчального посібника розкриваються такі теми: наукові засади раціонального природокористування; екологічний моніторинг та система екологічної інформації; економічний механізм природокористування й охорони навколишнього середовища; економічна та соціальна ефективність упровадження природоохоронної діяльності. Цей модуль включено в дисципліну «Регіональна економіка» вперше, виходячи з того, що екологічні процеси і сучасна економіка тісно взаємопов'язані. Комплексне використання природно-ресурсного потенціалу в розвитку економіки має враховувати всі аспекти впливу на навколишнє середовище, не спричиняючи йому шкідливих наслідків, особливо на здоров'я людини.

Метою навчального посібника «Регіональна економіка» є забезпечення науково-методичної підготовки студентів до вирішення територіальних, регіональних завдань у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання. У процесі вивчення дисципліни має сформуватися комплексне, просторове сприйняття економіки з позицій зростання ролі людського чинника в усіх сферах суспільного виробництва, необхідності врахування досягнень науково-технічного прогресу у вирішенні економічних та інших проблем.

У навчальному посібнику особливу увагу приділено активним методикам навчання студентів економічних спеціальностей та методам контролю й оцінювання знань з навчального курсу «Регіональна економіка» у формі завдань для перевірки сформованих знань, у тому числі у тестовій формі.

У посібнику широко використано структурно-логічні схеми та таблиці, найбільш важливі поняття виділено по тексту, наведено предметний покажчик, що дозволяє більш активно засвоювати матеріал. Бібліографічний опис дає змогу відбирати необхідну навчальну літературу і поглибити знання студентів із певних питань.

Наведені наприкінці кожної теми дискусійні та тестові питання спрямовані на самоконтроль і перевірку набутих у процесі навчання знань.

Навчальний посібник спрямований на набуття студентами навичок самостійного проведення регіональних фахових досліджень щодо тенденцій розвитку окремого регіону, виявлення економічних зв'язків між регіонами, характеристики регіональних систем (національна економіка представлена як система взаємодії регіонів), раціонального розміщення продуктивних сил, а також аналізу регіональних і зовнішньоекономічних питань.

Навчальний посібник підготовлено на високому науковому рівні, він відповідає навчальній програмі дисципліни «Регіональна економіка» й вимогам до навчальної літератури. Буде дуже корисний як для студентів, що навчаються за напрямом «економіка підприємства», так і для викладачів та аспірантів економічних вищих навчальних закладів і факультетів.

*С.І. ГРИЦЕНКО,
д-р екон. наук, професор*